

MUTATVÁNY

TAPASZTALATI LÉLEKTAN KÖRÉBŐL.

ÍRTA

RÓNAY JÁCZINT,

SZ. BENEDEK RENDŰ PAP, A BÖLCSÉSZET TUDORA ÉS TANÁRA.

GYŐRÖTT, ÖZVEGY STREIBIGKLÁRA BETŰIVEL.

1846.

ΓΝΧΙΘΙ ΣΕΑΤΤΟΝ

A bölcseség templomának felírása Delphusban.

„Ismerd magadat, s magad által az embereket; ez ismeret nélkül tudományod holt tudomány.” Thalestől napjainkig, e szavak viszhangzának a bölcsek ajkain; s valljon mi sikerrel? Az ember különös lény: feledve önmagát a külvilág forradalmaiba sovárg, déltől éjig, kelettől nyugatig bolyong, féregként vájja be magát a föld gyomrába, vagy kifejtekezve a porból, magasra emelkedik; de belvilágát figyelemre sem méltatja. Sokan, csak azért rohannak a fonnyasztó kék és életlő gyönyörök posványába, hogy elnémíthassák a rémletesen viszhangzó, vádló öntudatot, hogy önmagukat feledhessék, és örülnek az örültek, ha egy nap, egy óra, egy perez elvihartzott szenvedélyeik tengerén! Sokan, midőn mindent tudnak és miüdent ismernek, önmagukat legkevésbé ismerik. Ez oka, hogy a bölcsészet évezredeken által sem vergődhetett ki ingatag alapjából; a bölcsek nem indultak ki lélektani úton, „pedig csak ez az egyetlen igazi, célhoz vezető.” (Szontagh.)

A bölcsek, midőn bölcsekedtek, feledék az életét, és nem valának bölcsek! Mi az élet philosophia nélkül, és a philosophia élet nélkül? „Sic discantius, ut quae fuerunt verba, sint opera. – Hoc enim turpissimum est, quod nobis objici solet: verba Philosophiae, non opera nos tractare.” (Seneca.) A lélektan és az élet elhanyagolása oka, a philosophia-iránti hidegségnek, sőt megvetésnek; mi leginkább feltűnő napjainkban, liol az anyagi érdekek végetlenül túlnyomók, hol mindenki csak azon tudományt kedveli és becsüli, melly kezébe közvetlen kenyeret ad! – Az ész és élet, forrása, a lélektan, előcsarnoka a philosophiának ! e kettő csak *együtt állhat* vezér csillagul, nemünk haladási pályáján.

Jelenleg tapasztalati lélektanomból mutatványt adok, ha méltánylást nyerend csekély törekvésem, a mennyire tehetségeim és körülményeim engedendik, örömmel fogok ismét fellépni, nemzeti irodalmunk e parrag mezején.

Az emberismeretet elvekre alapítani nem könnyű, ha nem lehetlen. Vessünk csak egy pillanatot bevilágunkra, s szavaim igazolvák: ész és állatiság, anyag és szellem küzdé és küzdendi bennünk végezetig, a mindig újuló harcztot; indulat és szenvedély ostorozzák, üzik egymást határtalan ingereikkel; rendkívüli és mindennapi, fenséges és aljas, fény és árny rombolnak keresztül éltünkön; mennyi zaj, mennyi küzdés és ellenmondás. Az ember, mit ma jónak vélt és kívánt, azt holnap elveti magától; mit a népek, fényes csalatásba merülve, csak nem rég imádtak, azt most ezer karral sújtják, és ezer láb-bal tapodják. Az ember jelen helyzetét sohasem eléгли, jele, hogy szünetlen fájdalom viharzik által életén; a

gyönyörök kéj mámorában is, fájdalmasan rázzák fel új élvezettel kínálkozó vágyai, s látszassék bár nyugodtnak, nyugalma hasonló a vulkánéhoz, melly rést keresve, setét odúiba rejti vészeit. Az embert érzeményei, s az innét sarjadzó indulatok; ösztönei, s ezek elfajzása a szenvedélyek, sivár üzelemmel ragadják ki a teszesztő nyugalom köréből. Nemünket belharcz, ellenmondás jellemzi!

És most, lássuk az embert ott, hol leggyengébbnek, hol a legszilárdabb jellem ingatagnak, s következetlennek mutatkozik: érzeményeiben, indulataiban és szenvedélyeiben, néhány szóval nedvalkatainkról.

„Veniamus nunc ad earn scientiam, ad quam nos ducit antiquum oraculum, nempe ad scientiam nostri. Cui, quo magis nostra intersit, eo incumbendum est diligentius. Haec scientia homini quamvis naturae ipsius portio tantum, pro fine est omnium scientiarum.” (jBuco: de dign. et augin. scient. IV. 1.)

ÉRZEMÉNY

Az emberi lélek tehetségei.

A lélek munkásságának összege ismeret, érzemény, kíváнат. Az ismeret szenvedő fogékonyságot s önmunkásságot, vagy is érzékiséget és értelmet feltételez; e kettő nélkül a kívülünk létező tárgyak, s belvilágunk tüneményei ismerete lehetlen. A benyomást szenvedő fogékonyságunkra érzet, ezt érzemény követi; érzeményeink vagy megegyeznek ösztönszerű törekvéseink céljával, vagy nem; s így gyönyört, vagy fájdalmat okozatidnak. Amazt óhajtjuk, 'emettől irtózunk; mindkettő általánoson kíváнатnak mondatik, és jól, mert ott a gyönyör élvezetét, itt a fájdalomtóli menekvést kíváનjuk. „Hol érzékiség, ott gyönyör, ott fájdalom is van, s hol ez, ott kíváнатuak is kell lenni.” (Aristoteles. De anima.) Így keletkeznek egymástól mintegy serkentve, az emberi lélek három fő, vagy alapterhetségei: ismerő, érzelmi és kíváನó.

Érzemény.

Érzék, érzelem, érzet és érzemény különbözök; a két első, tehetség; a két utolsó, e tehetségek működésének eredménye. A külvilágnak érzékeinkre közvetlen, érzelmünkre közvetett befolyása van; e tehetségek mindegyike szenvedő fogékonyság, azon különbséggel, hogy érzékiségünk a ható tárgyra, ér-

zelmünk alanyi helyzetünkre vonatkozik; ott tudom, hogy létezik, vagy létezett tárgy, melly érzéseimre hatván, érzetet idézett elő; itt kedélyem helyzetét, azon kellemes, vagy kellemetlen változások összegét ismerem meg, mellyek az érzet hatása által keletkeznek belsőmben. – Lássuk a mondottakat példában: hajnal hasadtán, mint a költő mondaná, felmerül a nap fénytengeréből, s szétoszlatva az éj homályait, világot áraszt földünkre. E tünemény szenvedő fogékonyságunkat érintve, változást idéz elő abban, ezt érzetnek, amazt érzékiségnek nevezzük; a benyomásszülte változás munkára serkenti lelkünket., hol a kelő nap gyönyörű képe tűnik fel, melly érzelmünkre hatván, a legkellemesb érzetné nyék et gerjeszti fel, s kedélyünkön sajátságos báj ömlik el. – E szó kedély, minél gyakrabban használtatik, értelme annál ingatagabb. Némelleyek a kedélyben központosítják a lélek minden működéseit. (Kant. Krit. d. r. v.) Másoknál érzelem, kedély nem különbözők. (Reinhold.) Es vágynak, kik a kedélyt és szellemünk magasb tehetségeit ellentétbe állítván, amabból származtatják ösztönszerű hajlamainkat:

„Und was kein Verstand der Verständigen sieht,
Das übet in Einfalt ein kindlich Gemüth.” (Schiller.)

Én azt hiszem, érzeményeink összege képezi a kedélyt; tehát kedély és érzelmi tehetség közt nem igen nagy a különbség. .

Érzelmi tehetségünk, mint illyen, csak a múlt század végén ismertetett el. Mi sokféle értelemben használtatott régente a „facultas sentiendi, sensus, sentire, sensus communis,” látható Ciceróból (Nat. D.H. 56. Fin. II. 15. Div.1.32.) és Aristotelesből. (De anima.) A középkor, valamint mindenütt, úgy itt is si-

lány, oskolai szörszálkasogatásokkal lépett fel, s vitázott: „de anima vigente et sentiente.” Újabb időkben voltak, kik e tehetséget kétségbe hozták; (Krug, Heusinger.) de talált hatalmas pártolókra is, kik közt leginkább Fries érdemel figyelmet. Hazánkban még jelenleg is érzet, érzelem és érzemény egyiránt hangzanak; de remélem viradand nekünk is egykor.

Mi érzeményeink székét illeti, itt is különfélék a vélemények. A régi bölcsek, sokat okoskodtak az emberi lélek széke felett, s hol ez volt, ott keresték közönségesen érzeményeinket is, alig fogunk két bölcset találni, kik e tárgyban megegyeznének. „Straton inter duo supercilia, Herophilus in ventriculo cerebri, Erasistratus in membrano eius, Democritus et Plato in toto cerebro, Parmenides in stomacho, Diogenes in sinu cordis, Stoici in solido corde. Empedocles in sanguine, alii in alio corporis angulo animam illebrant.” (Justus Lipsius.) Eris, a czivódás istennője, arany almáival a későbbi bölcseket is megtisztel: a vita folyt, és foly napjainkban is. Legtöbben a szívben keresik érzeményeink székét; s e véleményt, maga, a csaknem minden nyelvben divatozó szokás, helyesleni látszik: szíves, szívtelen, szívhez, szívből szólni, szívre venni, szívére kötni, ^zívemelő, szívepesztő, szívfájdalom, szívöröin, szív-vágy, szívből szeretni, gyűlölni, utálni sat. Illy kifejezések sűrűn forognak, míg a köznép nyelvén is, s igazolják a német bölcsek legjózanabbikának szavait: Die Grundlagen unsers Geistes sind Erkenntnuiss, Gemüth oder Herz, welchem Lust und Unlust gehört, und Thatkraft, Willenskraft, - (Fries Kritik, d. V.1.50.)

Az ember érzéki-eszes-lény, természetünk e két lényegei mindegyikének meg vagyon a maga tenné-

szeti iránya, és vágnak tehetségeik; kell tehát lenni érzeményeknek is, mellyek kizárólag állatiságunkra; inig mások szellemünkre vonatkoznak: érzeményeink érzékiek és szellemiek. Egyébiránt érzéki és szellemi érzeményeink, valamint test és lélek, a legbensőbb viszonyban állnak, alapjuk ugyanazon öntudat, s épen ez az, mi érzeményeink osztályozását nehezíti; ez oka, hogy a bölcsek véleményei itt is, valamint mindenütt hol lélekről, tehetségeiről és tüneményeiről vagyon szó, a hihetlenségig elágoznak. Érzéki érzemények csak ott lehetők, hol a testet szellem lelkesíti; szellemiek ellenben test nélkül is gondolhatok. Igaz, hogy az anyagi világ ismerete érzékiség nélkül lehetlen; de innét koránsem következik: hogy lelkünk minden működése, sőt létezése is, szükségkép ama durva anyaghoz van kötve, melly környeli. E szomorú következménytől jobb meggyőződésünk visszariad. Gondolható tehát szellemi élet anyagi nélkül, és gondolhatok szellemi érzemények érzékiek nélkül; bár amazok a legtöbb esetben az érzékiség színezetét viselik; mert túlnyomó bennünk az állatiság, mellynek ingereit a legjózanabb sem képes mindig fékezni.

Minden, mi szükségünket kielégíti, mi ösztön-szerű hajlamainkkal és vágyainkkal megegyez, kellemes; míg ellenben minden, mi törekvéseinket gátolja, kellemetlen hatású kedélyünkre. A mondottak igazsága, tökéletesíthető természetünkön alapszik, és lia így, érzeményeink is kellemesek, vagy kellemetlenek lesznek; amazok kéjt vagy gyönyört, ezek szenvedést vagy fájdalmat okoznak; azt kívánjuk, ettől irtózunk: érzelmi tehetségünk, alapja kívánó tehetségünknek. Megjegyzendő míg e helyt,

hogy nem maga a tárgy, hanem érzeményeink kellemesek, vagy kellemetlenek; a tárgy megmaradhat ugyanaz, s még is majd kellemes, majd ismét kellemetlen érzeményeket idéz elő, valamint körülményeink változnak: érzeményeink alanyi természetűek.

Érzeményeink tiszták, vagy vegyesek; megmentem nagylelkűleg barátom életét: örömöm tiszta; kivívom honomnak a diadalt, de hu barátom áldozatul esett a vérmezőn: öröm és fájdalom rezgi által szívemet, érzeményeim vegyesek. Voltak, kik vegyes érzeményeket nem akarnak ismerni: Cams, Schulze –; azonban, aligha könnyebb nem volna Lessing-ként a tiszták nem lételét vitatni. Vegyes érzeményekről már Pláto is szól, s utána Winkelmann, Mendelsohn, Kant és mások harczoltak mellettök. A vita úgyhiszem megszűnik, ha vegyes érzeményeinkben a kellemest és kellemetlent nem együtt, hanem csak perczenként felváltva gondoljuk; s valamint egyik, vagy másik e helyzetek közül túlnyomó, úgy vegyes érzeményeink is kellemesek, vagy kellemetlenek lehetnek; így szoktuk néha mondani: édes-keserv, keserü-öröm. Közönségesen azon érzemény szokott túlnyomó lenni, melly következik.

Érzeményeink fokozati élénksége és tartóssága, megfordított arányban áll; minél élénkebbek, kivált szellemi érzeményeink, annál rövidebbek és viszont. Érzeményeink élénkségét emelni szokta az ellentét, változatosság, újdonság és ritkaság. Midőn a rabnak leoldatnak bilincsei, felriad örömében, míg a szabad, egykedvűleg élvezi szabadságát; amannál a rabság nyomasztó emléke még igen élénk, az ellentét feltűnő; emennek lelkében vagy épen nem, vagy csak homályosan dereng a korlátolt szabadság

fogalma. A vándornak szíve repdes örömében, midőn a sivatag égő homokain, zöldelő virányokat pillant meg, s a vidéket, a meglepetés első pillanatában, isteninek mondja. Vágynak vidékek, mellyek szépeknek csak azért tartatnak, mert az oda vezető út, puszta, kietlen. A porból magasra emelkedett férfiút többen bámulják, mint azt, kit már gyermek éveiben fény és hatalom környezett. Sok férfiú csak azért kapott hírré, mert kik előttök, vagy utánok álltának, korcsok valának. Ha nagy Lajos, és a nagy Hunyady Mátyás egymás mellett állnának, aligha mindkettőt nagynak mondanók.

A változatosságnak testre, lélekre, valamint az ellentiségnek, igen nagy hatása van. Sokkal könnyebb járva, kelve, bizonyos időt eltölteni, mint mozdulatlan állva; amott a fárasztó mozgás, a test minden izmain mintegy eloszlik, itt ugyanazon izmok vágynak szünetnélküli feszült állapotban, s így kora, türehtelen elzsibbadások természetes. És ez így nagyon érzeményeink honában is, ugyanazon érzemények, ha bár a legkedvesebbek volnának is, végre nyomasztólag hatnak kedélyünkre. A tárgyak józan változatossága felváltva hatván érzékeinkre, tehetségeinket is csak felváltva foglalkodtatja; az egyformaság ellenben, ugyanazon tehetséget serkentvén szünetnélküli munkára, szükségkép nyomasztó. A legremekebb beszéd, változatlan hangon adva, hallgatóit elaltatja. Minden ember, ha nem is a szaválás törvényei szerint, bizonyosan ösztönszerűleg változtatja hangját beszédközt, ne hogy unasztó legyen. Bizton állíthatni: nem öröm, sem szerencse, hanem változatosság az élet fűszere; az utazást, játékot, divatot, csak ez teszi kedvessé. Innét van, hogy az

újdonságnak és ritkaságnak, legyen az érdekes, vagy érdektelen; fennséges, vagy vérfagyasztó, mindegy, az emberre egyiránt nagy hatása van. Mennyit nélkülözünk, hogy Pompeji és Herculenum romjait láthassuk; pazaran szórjuk pénzünket, hogy Rómában ama nyomorú köhalmaz fölé állhassunk, mellynek falai közt, az emberek legnyomorabbika Néro, kéjelgett. Arannyal mérnök fel azon tort, mellyel anyját és barátait e szörny legyilkolá. Hlyen az ember, bámulja azt, mit megkímélt az idő vasfoga; mert ritka, rendkívüli. Herostratus, hogy nevét örökítse, a világ hét csodáinak egyikét, az ephesusi templomot elhamvasztá, ő ismeré nemünket, célját elérte; neve él, míg sok jeles férfiú feledésbe merült. Legtöbbet képzelnek maguknak azon tudósok, kik az ismeretek ritkább ágaiban jártasok: millyenek a régiség bűvárok, fűvészek, bogarászok sat. A világ bámulja N. urat, mert egy kis réz darabkát Domitián pénzének ismer el; míg mások, kik népnevelésről alaposan irnak, épen azért, mert mindennapi dologról szólnak, elhanyagol tatnak.

Érzeményeink élénkségét, meg kell különböztetni azok mélységétől. Minél felületesebb érzeményünk, annál élénkebb; minél csendesebb, annál mélyebb, s így következetesen annál tartósabb is. Az emberi kedély hasonló a tengerhez, mellynek vizei alatt csöndesek, míg a vihar csak felületét rázza meg, s alig lebbent el, türemlő hullámai simulnak; de midőn mélyében dühöng, hullámai hegyekké tornyosulnak, s csak hosszabb idő után, mintegy kifáradva hány kádaikban, csöndesednek el. A gyermek, a nő, felzúdul fájdalomában, sír, jajong kétségbeesetten; de fájdalma rövid, még ragyog szemében a könny,

s arczán már is mosoly vonaglik: mint Andromache, Aetiosz-, thebai fejedelem leányának, kiről Homer azt írja: hogy sírva mosolygott. A férfiú nyugodtan áll az élet csapásai közt, de mélyen érzi azokat; szemei szárazak, de szíve vérzik; fájdalma csendes, de mély és tartós. Ki nem látja itt, mennyire ellenkezik a természettel a világ Ítélete érzeményeink felett? a mélyen szenvedőt, a bölcsét, ki elég lelki-erővel bír, érzeményeit fékezni: hidegségről, közönbösségről, vagy szívtelenségről vádolják; míg az örülten jajongót, mindenki szívszakadva szánja. De ilyen az ember, azt hiszi és védi, mit érzékei tanúsítanak; a külszín, melly olly sokszor csal, feledteti véle a valót! – Végre annál tartósabbak érzeményeink, minél homályosabban bírjuk azokat öntudatiilag; a szigorú gondolkodás a gyönyört és fájdalmat, az örömet és szomort egyiránt eloszlatja; ez oka, hogy érzeményeink titkait nem ismerjük, mert épen akkor lebbenek el, midőn elmélkedünk felettök. Leggyötrőbb annak fájdalma, és legtisztább annak öröme, ki nem tekint maga körül, ki nem okoskodik érzeményei felett. A szomorgó, míg nem gondolkodik, magát tartja legboldogtalanabbnak, s e gondolat éleszti fájdalmát; az örvendő, míg nem bölcselkedik, boldog; mert nem tudja, hogy itt alatt, minden a mulandóság és enyészet bélyegét hordozza. Ki elmélkedik, lehet nyugodt, lehet boldog is; de örülni és bölcselkedni aligha lehet: örülni és örülni rokonhangúak, igen közel esnek egymáshoz.

Érzeményeink élénksége, mélysége és minősége nem annyira a külvilág benyomásaitól, mint alanyi helyzetünktől függ. A múlt érzemények határozzák el kedélyünk jelen helyzetét, és ettől kölcsönzik a

színt jövő érzeményeink. Belvilágunk tüneményei szakadatlan lánczot képeznek, hol nyugalom, szünet nincs soha? a legsajátszerűbb érzemények villannak keresztül kedélyünkön perczenként, s minél nagyobb köztök a változatosság és ellentét, annál nagyobb az inger és érdek, a fájdalom és gyönyör annál élénkebb. A fejér szín, fejéren nem tűnik fel; az ember leng érzeményei hullámain, sülyed és emelkedik, s csak akkor bírja öntudatilag szellemi világának helyzetét, midőn ellentét és változatosság futtában útját állják; midőn fájdalom és gyönyör, felváltva merül fel kedélyén: örök és háborítlan fájdalom, vagy gyönyör, míg állatiság és ész küzd az emberben, hiu ábránd marand.

Nagy befolyással vagon érzeményeinkre ösztönszerű hajlamainknak, a nedv és véralkatnak, mit utóbbad fogunk látni; de leginkább életelveinknek, s a lélek műveltedének. A műveletlen ember, ki hivatását, méltóságát nem ismeri; csak állatiságának fenntartására törekszik, vágyai, kívánatai csak itt központosulnak. Cook szerint a Terra del Fueggo lakosi, legszegényebb emberek a világon, és még is boldogok; kiknek, jobb létről, vagy műveltségről fogalmok sem lévén, még csak kívánataik sincsenek. A műveltség első fokozatain, az emberi szívben mindinkább ébredenek szunnyadó vágyai, és fejtekeznek érzeményei; alig nyúlt az ember a bölcsesség fájának gyümölcséhez, s szégyenlé parányiságát, szívében vágyak keletkeztek, mellyek kielégítve, mindig újra éledének, és mindig hatalmasb ingerekkel ösztönzék akaratát.

Félszeg műveltségnél az állatiság még túlnyomó, illy egyénben tiszta, emberi, tehát az állatiság-

tol ment érzeményeket hiába keresünk; indulat, vagy szenvedély ragadnak itt közönségesen kormányt, a kedély felületes, habozó, a vágyak, úgyszólva megelőzik az érzeményeket; az akarat kivan, még minkeelőtte tudná mit, és miért. Innét a szünetnélküli nyughatlanság, innét a kandiség és ama törekvés, melly feledve a jelent, a jövő után sóvárog; vágyak, élvek, eszközök és czélok könnyelmüleg s néha elég kábán cseréltetnek itt, annélkül hogy kiábrándulást csak remélni is lehetne. A félszeg műveltség következményei leginkább feltűnnek a gyermekben, ifjúban és nőben; miért ma esengett, holnap ellöki magától; mi szívét képzetét egykoron lánggra lobbanja, most hidegen hagyja, és kit nemrég istenített, jelenleg figyelemre sem méltatja.

Rendszeres, de pusztán elméleti műveltség, szinte egy neme a félszeg műveltségnek, mely egyoldalúsága és kivihetlensége miatt az életben, méltánylás helyett közönségesen gúnyt és megvetést arat; illy egének, végre is magukkal és a világgal elégedetlenek, mitn embergyűlölők vonulnak vissza; kiknek fanyar szívökben, ritkán „élednek kellemes érzemények. Csak alapos és valódi műveltségnél tűnik fel érzeményeink hona egész mélységében és tisztaságában; illy ember, ismeri rendeltetését, törekvése nem mindennapi, s így érzeményei sem azok; lelkét anyagi korlátoltsága nem tartja gyáva bilincsek közt, de hiu képzelgés sem ragadja keletinél túl soha; öröme ment a kicsapongástól, és fájdalma a kétségbeeséstől; indulat kedélyének tükrét ritkán zavarja, szenvedély lelkét magasztos törekvéseiben nem gátolja: érzeményei mindinkább kitisztulnak az állatiság salakjából.

Azon kérdésre, valljon a fájdalmat, vagy az örömet kell-e alapérezménynek tartani? a lélektanárrok különféleképp felelnek: némelyek az örömnek, mások a fájdalomnak adnak elsőséget, és vágnak, kik e kérdést épen feleslegesnek nyilvánítják. – Az emberben alig kezd fejlődni az ész, már is feltűnik előtte természetének korlátoltsága; ismeret után sóvárg, törekvései céljaul a végetlent tűzi ki; de tehetségei végesek, és véges minden mi környezi: inét van, hogy szünetnélkül nehézségekkel kell küzdenie, előítélet, feledékenység, kétkedés és megfoghatatlanság állják felváltva útját; minél magasabbra enuelkedik, annál kisebb, és épen, midőn a tökély tetőpontján képzei magát, nyílik meg előtte az ismeretek végetlen mezeje, s kéntelen ama szerény bölcs szavaival felsóhajtani: id unicum scio, me nihil scire! Ennyit szellemi korlátoltságunkról, a test bajairól nem is szólok, ezek a bölcsőtől, s írig kísérik bennünk. És ha így, nem lehet csodálni, hogy fájdalmaink ez életben sohasem szűnnek, csak változnak; mert az emberre mint tökéletesíthető lényre, szükségkép kellemetlen hatásúnak kell lenni mindennek, mi tehetségei kifejlését, azok szabad működését, szóval, haladását gátolja. Igaz, vágnak az életben örömpillanatok is, midőn céljainkat elérjük, s munkásságunk szabad, sikerdús; de a csalatás rövid, csak hamar felmerül határozottságunk öntudata, kielégített vágyaink újakat szűlnek, s a harcz, a fájdalom újra éled. Igen, fájdalmat érzünk, még minnelötte az örömet ismernők: a fájdalom alapérezmény, ennek felfüggesztése öröm, megszüntetése boldogság. Azonban a fájdalom alatt itt, nem ama gyötrő, életölő érzeményeket értem, mellyek olly kí-

nosan zaklatják fel nyugalmából kedélyünket; hanem egy nemét ama nyomasztó nyughatlanságnak, melly az embert szünetlen ösztönzi jelen helyzetét odahagyni, melly a legboldogabb helyzetet, ha mindig ugyan az, végre is untatóvá teszi.

Érzeményeink eredményileg tekintve eroszegők és erőfeszítők; amazok testre lélekre zsibbasztólag hatván, az embert szenvedő állapotba helyezik; ezek felizgatva az életerőt, cselekvőleg tűnnek fel. Átálános nézeteimet a peripateticaiak azon állításával fejezem bé: „Omnis sensus in mediocritate est constitutus.” Ki élvez, óvja magát érzeményei magasb fokozataitól: elfásítják ezek időnek előtte a gyáva kéjelgőtől kit végre is minden elhagy, csak határtalan élvvágya nem, melly szünetlen gyötri ingereivel, s zaklatja, úzi, a kétségbeesésig.

Érzéki érzemények.

Érzéki érzeményeink azok, mellyek általában állati életünkre, különösen pedig a testre és érző létszereinkre vonatkoznak. Lélek eleveníti és kormányozza a testet, a külvilág pedig munkára serkenti benyomásai által; ha a külvilág hatása érzékeinkre czélszerű, s a lélek befolyása testünkre, és kormánya e felett háborítlan, szabad: kedves érzemények gerjedeznek szívünkben; ellenkező esetben kellemetlenek. Az idegrendszer alapja érzői létszereinknek; csak életműves test érezhet, s csak érző és lelkes testnek lehetnek érzéki érzeményei.

Érzéki érzeményeink közösek és különösek, amazok az egész testen, vagy is idegeinken; ezek külön létszereinken alapulvák. Egyébiránt valamint e helyt, úgy általában megjegyzendő érzeményeink osz-

tályozásáról: hogy jöjenek bár honnét, és neveztesenek bár miként, mindig ugyanazon öntudaton alapulnak, s végeredményeikben csak kellemesek és kellemetlenek lehetnek.

Közös állati érzemények.

Ezek közt leginkább az élet, az egészség és betegség érzeményei tűnnek fel. Néhéz meghatározni mi az élet; nem volt bölcs, ki e kérdés megfejtését czélul ne tűzte ki volná magának; s valljon mi sikerrel? századok lefolyta után, minden tudományunk mellett, csak alig vergődheténk a természet e titkának előcsarnokába. Tudjuk mikor élünk, mikor szününk meg élni, és mikor hal ki körülünk az élet; tudjuk, hogy az élet, a millyennek itt a véges lények körében ismerjük, izgékonytságot feltételez, melly a külvilág benyomásait felfogja, és ama titkos erőt, melly a benyomásokra visszahat, melly néha mintegy önmagából kiindulva, minden kül befolyás nélkül képes működni, változásokat előidézni; de az élet lényegét még sem ismerjük. „Si nemo ex me quaerat, scio; si quaerenti explicare velim, nescio.” (S. Augustinus.)

Az élet növényi, állati és emberi. Míg a növény tenyészik, azaz, földből és légből tápot szí, míg alakját és nemét képes fenntartani, addig él. Az állat él, míg érez és önkényt mozog; Önkényes mozgás nélkül az állat tenyészik, az érzéssel végkép eltűnik az élet. Az ember érzék eszes-lény, és él: míg e két lényegei közt ama szoros viszony, melly minél bensőbb, annál megmagyarázhatlanabb, fennáll; míg a test érző létszerei segedelmével a benyomásokat felfogva közli a lélekkel, s a lélek azokra visz-

szahat. Mihelyt a test megszűnik használható műszer lenni, a lélek elhagyja azt, s az ember, mint ilyen, megszűnt lenni. Mi kedves érzeményeket szül az élet öntudata még akkor is, midőn terhei súlyosan nehezedenek reánk; miként fajul az élet szeretete és kicsinlése szenvedélylye? utóbban érintendem. E helyt ennyit: az embert csak azon gondolat óvja meg a kétségbeeséstől, földi életének rövidsége miatt; hogy van, hogy kell lenni földöntúli életnek is, melly folytatása a jelennek, melly végetlen, örök.

Az egészség érzeményei.

A test és lélek, az ember e két lényegei rendes, háborítlan működése, a test, vér és egyéb életnedvek épsége, s a hideg és meleg mérséke az emberi testben: az egészség boldogító érzeményeit szüli; ezek, az életerő mennyi, és minőségére nézve, különbözőféleképp mutatkoznak. Felesleg életerő, eleveniséget idéz elő, melly a fűrgeség, virgoncság, vidorság és vígság fokozatain, tomboló örömig emelkedik. Az elevenesség a test könnyűségében; a fűrgeség a tagok, a virgoncság az egész test serény mozgásaiban, s a vidorság az arcz mosolyán jelentkezik; a vígság belsönket rázza meg, végre az öröm, zavarva az értelmet, mint indulat áll elő. Mérsékelt, de még is rendesen működő életerőnél, a higgadtabb nedvek, s a vér csendes keringése az élet tartóságára mutat, minek titkos, s néha öntudatlan sejtése, a megnyugvás érzeményét szüli; melly mint egykedvűség, elszántság, s ren-dition bátorság tűnik fel az élet küzdelmeiben.

A betegség érzeményei.

Munka, vagy mértékletlen élvezés, az életerőt túlfeszíti; minek természetes következménye a gyöngeség, mellynek magasb fokozatai a lankadás, bágyadtság, elálmosodás, és néha végképeni kimerültség, vagy ájulás. Hol az életerő felakadását, vagy enyészttét belső okok eszközlik, milyen az emésztés, vagy vérkeringés rendetlensége, az idegrendszer megbomlása, vagy a meleg és hideg mérsékének megzavarása, ott a betegség kellemtelen érzeménye keletkezik, melly a szorongás, nyugtalanság, csüggedés és aggály fokozatain, az állati kétségbeesésig emelkedik. A iest tehetlenségét a mondottak után, vagy külső okok szülik: millyenek a munka fáradalmi, élvezés sat., vagy belsők: millyen a betegség *); itt enyészetnek indul az életerő, míg amott csak fölfüggesztetik, s mintegy háttérbe szorítatik. A betegség sokkal nyomasztóbb, s veszélyesb az életre, mint a fáradalom-szülte gyöngeség; itt segít a nyugalom, amott segélyt, csak a természet gyógyerejétől várhatni, a felgyógyulás ez útja hosszú, kétes és néha kínos. A zavart, vagy enyészetnek indult életerő helyreállítását az üdülés, épülés és felgyógyulás érzeményei követik. A felgyógyulás érzeménye sokkal kedvesebb, mint a háborítlan egészség öntudata: csak az tudja mit teszen egészségesnek lenni, ki a betegség gyötrelmeit szenvedé. Az egészség érze-

*) Midőn a betegséget belső okokból származtatom, a legközelebbi okokat értem; mert az egészség zavarai, bár nem mindig, de a legtöbb esetben, végre még is csak külső okokra vonatkoznak.

menyei mindig ugyan azok, s a különbség köztök csak fokozati, a betegség érzeményei ellenben a végtelenségig elágozók. A betegséget legkevésbé érezzük első fokozataiban, az egészség érzeményei ellenben legélénkebbek épen akkor, midőn az életerő legparányibb; a beteg leginkább érzi erejét, annak vég fellobbanásában; ez oka, hogy az ember, legtöbbet remél az élet végvonaglásaiban.

Az egészség és betegség öntudata, s az innét származó érzemények igen változók, kétesek, vagy épen ellenkezők az életerő valódi állapotával; minek oka, a vér és éltető nedvek minőségének, vagy mennyiségének ingatag, sőt néha igen is hibása megítélésében rejlik. Így példának, a vér rendkívüli gyors kerengését, felakadását, vagy ennek nyomasztó toldozását, közönségesen a vér sokaságának, vagy felesleg életerőnek tulajdonítják az avatlanok, az érvágásban keresnek menedéket; pedig nem ritkán ellenkező áll: mert e változások sokszor a megbomlott nedvek, az életerő rendetlen működésének, s az életműség koronkénti, vagy tartós gyöngeségének eredményei. Innét van, hogy sokan vérmeseknek tartják magukat, kik legkevésbé sem azok. Vágynak esetek, midőn a vér, s egyéb éltető nedvek már romlásnak indulnak, s az embert még mindig az egészség érzeményeinek csalóka játéka hitegeti; mert nem fejlődött még ki tökéletesen a betegség, mert a nedvek és idegek nem ingerlékeny természetűek. Illy egyének a megfoghatlanságig változékonyok; a világ szeszélyeseknek mondja őket, pedig az, mi zavarja őket, a bomlodozó egészség, vagy tán közelgő enyészet homályos előérzeménye; melly majd tűnik,

majd ismét visszatér: s kicsapongó örömgig emeli, vagy komor elmélyedésbe süllyeszti a kedélyt.

Különös érzéki érzemények.

Ezek leginkább érző létszereinkre, s az emésztő tehetségre vonatkoznak. Az első rendbeliek kelleme-
sek, ha a tárgyak benyomása létszereinkre czélszer-
rű; ellenkező esetben kellemetlenek. Mikor czélszerű
a tárgyak hatása, nehéz meghatározni; annyi azon-
ban bizonyos, hogy az alig észrevehető benyomás,
nem képes a lelket munkára serkenteni, s érzemé-
nyeket előidézni; míg a szerfeletti élénk benyomás,
létszereinkre fájdalmasan hatván, lelkünket zavarja.
A fájdalom ez esetben annál élénkebb, minél több
ideg központosul a test megsértett részében, minél
gyöngédebb alkotásúak az idegek, s minél szorosabb
összekötésben állnak a nagy együttérzideggel.

Vagynak-e létszereinkre vonatkozó különböz-
ő érzemények? Tárgyilagos természetű létszereinket,
milyen a látás, hallás és tapintás, az alanyi termé-
szetitektől, milyen a szaglás és ízlés, megkülönböz-
tetvén; igennel felelek. A szaglás és ízlés különböz-
nem lehet; de a tapintás, látás és hallás érzeményei
azok lehetnek.

Csikland.

A csikland rendkívüli, gyorsan változó izgatása
idegeinknek. Az izgatott idegek koronként szorulnak
és tágulnak, vélők a tüdő és lélekzés is, mi neve-
tésre késztet. A csikland perczenként változó érze-
ményeket idéz elő: kéj és fájdalom felváltva villan-

nak keresztül kedélyünkön; mi kedves mindaddig, míg a csikland nem akadályozza a lélekzést, s nem kábítja el az öntudatot, míg tőlünk függ megszüntetése. A csikland legmagasb fokozataiban, az idegek lázas ingerültsége, és perczenkénti elszibbadása, az életerő felmagasztaltsága és elhalása miatt, a testen reszketeg kimerültség, s a kedélyen kábító kéj ömlik el; melly az eszes öntudatot háttérbe szorítja, s az embert szellemiségéből kivetkeztetve: mint gyöngé, kéjtelgő állatot tünteti fel. Ily érzéksibbasztó csikland mutatkozik az elszenderülés azon fokozataiban, mellyek édes álomba ringatják a nyugovót. Egyébiránt fűszerek, szeszes italok, különösen a mákony használata, szinte képesek az érzéki csikland külön nemeit és fokozatait, végképeni kimerültségig előidézni.

Lélekzés és emésztés.

Az idegrendszer széke az életnek, s ha nem ismerjük is idegeink lényegét, annyit még is bizton állíthatunk: hogy a légben és tápszereinkben kell rejleni ama titkos erőnek, melly idegeink, s általok az élet fenntartására múlhatlanul szükséges. A lég és tápszer használatából keletkeznek a lélekzés, evés, ivás és emésztés érzeményei. A lélekzés által beszítt légnek célja: rugékonysága által a tüdőt felduzzasztani, s az életnedveket mozgásba hozni; de ez nein egyedüli célja, mert ennek bár mi lég is megfelelné: kell lenni a légben éltető elemeknek, keli lenni valaminek, mi a vért nem csak mozgásba hozza, hanem tisztítja is. Innét van, hogy a lélekzés érzeményei csak úgy kedvesek, ha a lég tiszta, éltető, ha beszívása szabad, háborítlan; ellenkező eset-

ben a lelkendezés és füladás nyomasztó érzéniényei keletkeznek, s a kedélyt mogorvaság, aggály, csüggedés, vagy tán épen a közelgő halál kétségbeejtő érzeményei zavarják.

A tápszer használatából származott érzemények, mellyek az ízlés és szaglás érzeményeivel szoros összekötésben vágnak, felsorozhatlanok; e helyt rólók csak az álljon: hogy inkább alanyi, mint tárgyilagós természetűek; azaz, nem a tárgyat, mellytől származnak, hanem ön helyzetünket ismertetik meg vélünk. Ugyanazon éték, vagy ital, különféle érzeményeket szül, valamint körülményeink, helyzetünk, egészségünk változik.

A tápszerszülte érzemények kedvesek, ha emésztő nedveinkkel, képzelt, vagy való szükségekkel meg egyeznek. Mértékletlenül használt tápszerek az undor kellemetlen érzeményét szülik, melly ösztönszerűleg iparkodik a felesleg, vagy kártékony hatású tápszerektől a legrövidebb úton menekülni; egyéb-iránt undort maga a látás, szaglás, sőt a képzelő tehetség is idézhet elő. A tápszer hiánya az éhség és szomjúság gyötrő érzeményét szüli, mellynek első fokozata az ét és italvágy; e vágy annyiféle, a hány az ember, s feltűnőleg mutatkozik némelly betegségekben, kivált terhes nőknél, mire öntudatlanul, néha természeti szükségei ösztönzik az embert.

Az éhségnek széke a gyomor, hol a tápszer hiánya miatt, az emésztő nedvek a testre hatnak vissza; melly anyagi éltető elemeitől megfosztva, mindinkább ellankad. A szomjúság az íny, gége és gyomor kiszáradásából származik; a tespedő nedvek csak hamar romlásnak indulnak, s a szárazság és sorvadás kínos érzeményeit szülik. A szomjúság gyö-

trőbb mint az éhség; mert ez eleve csak egyes részekre; amaz ellenben az egész testre, különösen az idegekre hat.

Szellemi érzemények.

Szellemi érzeményeinket a mondottak nyomán, szinte közönségesekre és különösekre osztályozom; amazok általában szellemi életünkre, ezek, szellemünk külön tehetségeire vonatkoznak.

Lelkünk lényege a gondoló tehetség; gondolat első fellobbanása szellemi életünknek, és ennek folytatása egy örök láncza a gondolatoknak. Midőn ébren vagyunk, a külvilág foglalja el tárgyaival, tüneményeivel lelkünket; s midőn ellankadva a viradás terhei alatt, érzékeinkre álmot nehézkedik, a lélek visszavonul, de nem szűnik meg munkálni: a képzelő tehetség szárnyain a múltakba röppen, vagy a jelen gondolatait fűzi odább, s a jövő képleteit idézi elő. A lélek pillanatig sem szűnik meg magával, vagy az anyagi világgal foglalkozni. Szellemi élet hatás, foglalkozás nélkül nem is gondolható.

A mondottak után világos, hogy lelkünk munkássága egyrészt, tudniillik a külvilágra vonatkozólag, testünk, különösen érzékeink épségét feltételezi. A test és lélekközi háborítlan viszonynak, s az ember e két lényegei öszhangzó munkásságának öntudata, szükségkép kedves, s az erő, tehetség és hatás édes érzeményt ét szüli; melly annál boldogítóbb, minél nagyobb a lélek hatalma a test felett, minél tágasb és szabadabb hatása a külvilágra. Ellenben minden, mi zavarja érzékeinket, gátolja a lelket is működéseiben, s a korlátozott hatás, a

tehetlenség, vagy tán lassúdan elhaló élet keserű érzeményeit gerjeszti fel szívünkben.

Unalom.

A lélek célja: foglalkozni, hatni, haladni. Munkánélküli élet unalmat szül, és ez, mint természetelleni helyzet, a legnagyobb érzemények kimeríthetlen forrása.

Az életerő, ha nincs mit tennie, önmagát emészti fel:

Denn alle Kraft dringt vorwärts in die Weite,
Zu leben und zu wirken hier und dort; – (Göthe.)

a lélek, ha nem foglalja el a külvilág, önmagába száll, s gyöngéi és tehetlensége öntudatában mindig mélyebben süllyed; minek természetes eredménye a mogorvaság, elégedetlenség, elcsüggedés. Innét van, hogy az emberek nagyobb része, feledve és nem ismerve önmagát, mindig másokkal foglalkozik; ismét van, hegy a jelen, vágyainkat soha ki nem elégíti: az emberi szív, a legboldogabb helyzetben is, a jövő után sóvárog. Az idő gyorsan szárnyal el felettünk, és még is ónlábakon halad, midőn munka és hatás nélkül állunk az életben; s e helyzet olly nyomasztó, olly tűrhetlen, hogy az embert néha kétségbeesésig zaklatva, öngyilkosságra ragadja. Használtatik minden, mi az unalmat elúzi; erény, vétek egyiránt eszközül szolgál, csak a lassan haladó idő öntudatát, háttérbe szorítsa. A vérmes, játszik unalmában, s magát és családot nyomorba süllyeszti; az épes, vitára, harczra keres alkalmat; a fekete epés, meggyilkolja magát; a nyálkás, elvégre a nyugalomnál is, melly annyira ínyére van, unatkozik, s vad kegyetlenséggel űzi szenvedélyeit.

Az unatkozó ember mindenre kész, csak munkára nem, különös tünemény, s valóban kába ellenmondás eszes lényben; és még is így van, unatkozók voltak minden időben, és fognak lenni mindig. E nyomorú ellenmondást nemünkben, közönségesen a nevelés szüli. Vágynak szülők, kik nem szeretettel, hanem vak szerelemmel csüggnék gyermekeiken, s óva, védve azokat mindentől, mi csak távolról is a munka színezetét viseli, kora elkényesztetik őket; és vágynak nevelők, kiket anyagi érdek szerfelett engedényekké tesz, kik félve a hivatal, vagy kegy elvesztésétől, a szülők és gyermekek ellenében soha nem mernek erélyesen fellépni. Illy fonák kezelése a nevelésnek, a szorgalom és munka hajlamát csirájában elfojtja a gyermek szívében. A gyermek, nem ismerve tehetségeit és lételének célját, felnőtt gond és munka nélkül; az élet első felvirultát vígan éli, s örömeit könnyelműleg élvezi. Még nem oldá le lábairól a gyermek saruit, s fenékgig ürité már az élet örömpoharát; és midőn az élet delén mint férfiú lép fel, nincs mit tennie, nincs mit élveznie! Valljon csoda-e, ha illy egyének unatkoznak, ha az idő nem halad elég gyorsan, ha az élet elviselhetlen teher? Bekalandozzák a világot; magasra emelkednek, a nép söpredéke közé vegyülnek; gyűjtenek, pazarlanak; küzdenek, visszavonulnak; ébrednek és álmodnak, hasztalan, az unalom marczangló férgét, nem képesek szíveikből kiirtani! Egy eszköz volna ugyan, melly elűzhetné unalmokat, a munka; de ennek fáradalmait sokkal borzasztóbbaknak képzelik, mint magát az életlő unalmat; s ők elég kislelkűek e hiedelemben megmaradni, elég gyávák, a munka és unalomközti cserét, soha meg nem kísérteni.

A mondottakból láthatni, mért jelentkezik az unalom leginkább azoknál, kiket jólét környez; kiket kenyérkereset soha nem riasztott fel nyugalmokból. Bírnak mindennel, csak szilárd akarattal nem; foglalkoznak mindennel, csak azzal nem, mit munkának lehetne mondani: szigorú célra irányzott tárgyakkal. Nézzünk kevésbé körül műveltebb társalgási köreinkben; azokról, kik rágalommal és aljas kicsapongásokkal üzik az unalmat, nem szólok. Nemde, ritka kivétellel, felcsicsomázott semmi az, mi a társaságot mulattatja, mi elfoglalja, hevíti a kedélyeket? Ott ülnek ragyogó csarnokaikban, ama hatalmas óriást, az „unalmat” legyilkolandók! És hogyan? a bécsi humorista ként, ha nem csalatkozom: az óriást eleve theában áztatják és puhítják; utóbb a hölgyek kötöttükkel, az uracsok kártyával és füstöl-gő pipákkal harcolnak ellene; de hasztalan, az óriás hasonló ama mesés rémalakhoz: mit alant lenyesnek, felül ismét kinő.

Képzleti érzemények.

Az ember, minden korlátoltsága mellett, határt nem ismer: él mindenütt és minden időben. Képzelőtehetségünk majd a múlt képeit ébreszti fel lelkünkben, majd ismét a jövőt varázsolja elé, vagy mindkettőt egyé olvasztva, új képleteket alkot, melyiek ezer színben ragyognak előttünk, s a kellemes és kellemetlen érzemények végetlen sorát idézik elő szívünkben.

Képzelőtehetségünk sokkal nagyobb fontosságú, mint első pillanatra hinnők. A gyermeket, még mi-
nekelőtte értelme, esze kifejlenék, képzelete vezérli.

Az ifjú, ábránd világot alkot magának, mellynek fénykörében az élet örömeit és kínait egyiránt felleli: képletei lobbantják lánggra indulatait, ezek élesztik szenvedélyeit, ezek ragadják akarva, nem akarva, az élet tekervényes útain. A férfiú higgadtabb, de koránsem ment azért képzelete játékaitól; ki az, kit képzelete nem hiteget? az emberek közönségesen túlbecsülik magukat, mentegetik hibáikat, s a lehető legfeltűnőbb színekben fitogtatják tehetségeiket; elismerést követelnek, méltánylást igényelnek, s ha a világ nem tömjénezt képzelt nagyságoknak, ha rózsák helyett töviseket szór útaikra, feljajdulnak csalásokban, magukat igazolva, másokat szünetlen vádolva. Kevés ember van, ki a valónak több nehezedket adna, mint képleteinek; ki álmait ne sajnálná, ki ellebbent reményei felett ne pityeregne? S valljon miként mutatkozik az ember elaggott korában? visszahanyatlik gyermek éveit tehetlenségébe, s valamint egykoron, úgy most is bábjátéka képzelgéseinek: szépnek festi a múlt időket, korcsnak a jelent; a kidőlt ivadékot magasztalja, a jelent korholja, s fájdalmasan sóhajt fel a római költővel: „mox datura progeniem vitiosorem.” Honnan ez? minél távolabb esik a tárgy, hatása annál kellemesb; mert hiányai, árnyoldalai nem tűnnek fel: a vidék, távolról mintegy homályba burkolva, regényesb; s a kedves, ha távol van, vonzóbb; ilyen az aggkor múltja, a leélt idők homályiban kellemesen dereng előtte ama boldog korszak, mellyben élvezé az élet örömeit, a jelenben csak kínait szenved, s a jövőben a tátongó sír setétlik! Innét van, hogy komoly szeme csak a múltat keresi, képlete csak a múlttal foglalkozik; s szerencsét kívánhatunk neki, ha a lefolyt időkben

elég nyomadékot talál, a jelen terhei elviselésére, s a jövő félelmének leküzdésére.

Képzelőtehetségünk korlátokat nem igen tűr, sokszor akaratunk szerint, többször nélküle, sőt ellene is működik. Az elsőt megmutatni felesleg volna; a másodikat, álmokképeink eléggé tanúsítják. Midőn a külvilág megszűnik érzekeinkre hatni, képzeletünk ragad, mintegy felriasztva, kormányt: az élvezett gyönyörök, s a szenvedett bajok képei állnak előttünk, s vélők az egykori érzemények újra élednek; szívünk tágul örömeiben, és szorul, perezenként felváltva, fájaldalmában; öröm és szomor, félelem és remény zajlanak keresztül szívünkön, küzdünk nehézségekkel, szétromboljuk a gátokat, s midőn czélnál állunk, midőn küzdelmeink jutalmaért nyúlunk, az álmok képei ellebbennek, és visszahanyatlunk a mindennapiság, a való ölébe. Képzelőtehetségünk játékaival valánk akaratunk nélkül.

Képzelőtehetségünk néha akaratunk ellen is működik; visszaidézi mostoha körülményeink képeit, s vélők, egykori keserű érzeményeinket; hasztalan küzdünk ellenök, hasztalan folyamodunk az ész hatalmához, a gyászképek vissza visszajönek, s a jelen örömeit megmérgezik. Ki nem tudja, mi sajátságos és kellemetlen érzemények fogják el, míg a legszilárdabb férfiú szívet is, midőn az úgynevezett kísértetes éji órákban, sírboltnak setét ürébe, vagy sírhalmok közé vezérlik léptei? tudja, hogy a halál álmát szunnyadók, az élők nyugalmát nem zavarják, és még is reszket, rémek emelkednek előtte, s önlépteitől is visszaborzad. Az ember, fellobbant képleteinek ellenében, gyöngé, ingatag lény; a világ;

legnagyobb bölcsei sem valának képesek kicsapongó képzeleteiket, mindenkor féken tartani.

Minél csendesebb a külvilág, annál zajgóbb belvilágunk, s elevenebb képzeletünk; ez eléggé tanúsítja, mi kárhozatos az éjjeli, szigorúbb tárgyakkali foglalkozás, mellyek elmélyedést, s rendes következtetést igényelnek; kivált fiatal korban, hol a képzelet tüzes, korlátlan. Az ifjú lelkén ezer képek czikáznak keresztül, s akarata ellen is különféle érzemények gerjedeznek szívében, mellyekkel szünet nélkül küzdenie kell, hogy gondolatai rendes folyamát megtarthassa; a munka kétszeresen fárasztó, s mindenesetre kártékony hatású az életerőre, nem említve a jótékony álmát, melly e korban, az erők kifejlesztésére olly igen szükséges.

Képzeleteink, s az innét származó érzemények, bár mi rendetleneknek látszassanak is, még is bizonyos szabályok szerint élednek fel szívünkben; és ha vagyon eszmetársítás, miről kétkedni nem lehet, kell lenni érzemény társításnak is, melly ugyanazon elveken alapszik. Az ember szorgos méhként gyűjtögeti az ismeretek mezején, a tudományok virágait; minél többet gyűjt, annál több eszme szorul háttérbe, s merül érzeményeivel együtt feledésbe. De ébreszen fel a véletlen, csak egyet is szunnyadó érzeményeink közül, s felélednek mindazok, mellyek az ébredővel valaha együtt léteztek, vagy egymást követék, mellyek hasonlók, vagy ellentesek.

A legélénkebb honvágyszállja meg szívünket, midőn kéklenni látjuk a távolban hazánk ormait; mert e látvány ama boldog órák emlékét idézi vissza, mellyeket egykor mint gyermekek, az elégülés kar-

jain ringatva éldeltünk honunk határai közt kellemtlenül érinti szívünket a halottizene; mert e hangok kísérek tán egykor sírba szeretteinket. Bolygó üstököszt ragyogni látni az égen, fennséges tünemény, és még is, milliók szívét aggalom szállja meg e látványra; honnan ez? az üstökös, tán egy század előtt szerencsétlen időkben jelent meg, a hiszékeny, s az események okait mindig a távolban kereső nép, a vérsnapok emlékét és az üstökös megjelenését, mint okot és okozatot fűzé össze; s az utókor híven őrzi, és gyáván rettegi az apák előítéletét. Cromvell, Robespierre és mások, kik zsarnok önkénnyel bitorlák a királyi hatalmat, mért útasíták olly állhatatosan vissza a királyi czímet? mert tudták, mi gyűlöletes eszmék, és kedélyizgató érzemények társasulnak vala az ő idejökben a koronával.

Ha az együttlétezett érzemények társasulnak, igen természetes az egymástkövető érzemények társasulása is; mert némi tekintetben, csakugyan ezek is együtt léteztek. A költőként: nemzeti nagyságunk temetőjét Mohácsot, nézheti-e magyar annélküi, hogy szívét éles fájdalom ne gyötrené? minden avar egy gyászképet ébreszt fel lelkünkben, s visszaidézi a csapások hosszú sorát, mellyek ama vésteljes időkben egymást követve, hazánkat végenyészettel fenyegetek. Sokszor, örömeink közepette, elkomorodunk, annélküi, hogy e változásnak okát sejthetnők; a világ, sőt minmagunk is, szeszélynek mondjuk, pedig nem az: olly esemény, vagy szó hatott reánk, melly egykor szerencsétlenségünket ha nem okozá is, de megelőzé. Nevünk hallatára néha egész valónkban megrezzenünk; mert e felszólítást sokszor, kivált gyermek éveinkben a tanoda falai közt, nem a legkellemesb

érzemények követék: az ifjak legjobbika sem ül mindig olly nyugodt öntudattal a hosszú padon, hogy nevének felszólítása meg ne döbbsenén.

A hasonló érzemények rokonok, az ellentések egymást meghatározók, s így kölcsönös felélesztésük', az imént érintett társasulási törvények szerint, világos. Lássuk mindkettőt példákban. A thermopylai hősök, eszünkbe juttatják a szigetváriakat; lelkünk magasabbra emelkedik, s örvendünk, hogy hazánk fiai közt találkoztak, kik Sparta dicső polgárai mellett megállhatnak. Fájdalom rezgi által szívünket, midőn őszinte barátság, egyetértés és áldozó honszeretet helyébe: óvakodó udvariságot, pártoskodást és alacson önzést látunk állítani; mert ez törölte ki Hellasz népét a nemzetek sorából, ez veté martalékul oda a hajdan erős Rómát, kelet csordáinak. A hasonlatosság törvényéből megmagyarázható, mért keresünk szép testben, szép lelket is, mért képzeljük az ős és jelenkor hőseit egyiránt testben is nagyoknak, erősöknek; ki szabaudi Eugen képét először megpillantja, meglepetve, s mintegy idegenkedve fogja magától kérdezni: hát e kis emberke volt a törökök hajdani ostora? A hasonlatosság törvényeként: szellemi nagysággal ösztönszerűleg társasul az anyagi. – Magasztos érzemények ihletik szívünket, midőn Mátyás aranykora áll előttünk; de örömünk csak hamar ellebben, mert a jó idők emléke, feléleszti szívünkben ama gyászos időket, mellyekben nagyravágyás, belviszái, másfél százados törökiga alá görbeszté hazánkat. Gondolhatjuk-e Újzríny lelkes építőjét, az ellene agyarkodó Montecuculi nélkül? Az úrilak, mellynek fényes falai közt kéjéig a dúsgazdag, eleve kellemesen hat kedélyünkre, de érzeményeink lassu-

dan lehangoltatnak; mert a fénylak ellenképe, egy nyomorú viskó, melly lakóit alig védi az ég zivatairai ellen, akaratlanul is felmerül lelkünkben.

De ki volna képes a képzelőtehetség-szülte érzeményeket mind felsorozni; az ember, különösen indulataiban, millyen a félelem, öröm, szomor és remény, képleteinek játéka; ezekről mint indulatokról utóbb. E helyt lássuk a rokonszenvet és ízlési érzeményeinket, mert ezekben is jobbadán képzeletünk szerepel.

Rokonszenv.

Az anyagi világban egy titkos vonzerő rejlik, melly az elemek összefüggését, s azon örök lánczát eszközli a tüneményeknek, melly itt alatt a földön» és felettünk a világ mindenséget olly bámulandó öszhangzásban tartja. És ha figyelemmel kísérjük szellemi világunk tüneményeit, fel fogjuk találni itt is e rejtélyes vonzerőt: melly az emberi szíveket összefűzi, és még akkor is összetartja, midőn elragadva szenvedélyeiktől, népeket ölő harczokat küzdenek.

Minden mi rokon, közelít egymáshoz; egyebek jó, vagy bal sorsa, megindítja kedélyünket, s érzeményeikhez hasonló érzemények gerjedeznek szívünkben: a szomorgókkal sírunk, a vigadókkal örvendünk. E titkos lelki vonzalmat, rokonszenvnek nevezem, melly szorosán véve, eszes lény tulajdona; mert nem csak megismerését, hanem megítélését is feltételezi, azon helyzetnek, mellybe mintegy által-tétünk.

A rokonszenv alapjául, közönségesen a szív természeti jósága vétetik fel, ezt sokkal könnyebb

mondani, mint megmagyarázni, lássuk a dolgot közelebbről. Minden lény, de kitűnőleg az ember, ösztönszerűleg törekszik, rendeltetése céljának megfelelni, azaz, haladni a tökéletesedés pályáján. A tökély természeténél fogva tiszteletet, szeretetet igényel, s legyen bár mely lényben, hatalmas vonzerővel ragadja meg szíveinket; innét van, hogy nem csak érzéki-eszes-lények, hanem állatok, sőt lelketlen tárgyak iránt is viseltetünk rokonszenvvel. És ha így, a tökéletlenségnek szükségkép kellemetlen hatásúnak kell lenni; ez oka, hogy akarva, nem akarva, sajnáljuk azokat, kik józan, célszerű törekvéseikben gátoltatnak, s hogy örvendünk a sikerrel haladóknak; ez oka, hogy az ember, míg hallgat az ész szavára, kötelességének ismeri: a szenvedők sebeire írt csöpögtetni, a nyomorgók sorsát enyhíteni, s a bajjal küzdőknek segédkezet nyújtani. Egyébiránt van az állatban is egy neme a rokonszenvnek, mely azonban nem szeretetből, sem a tökély méltánylatából, hanem az úgynevezett hasonlatok várásából, félelemből származik.

A rokonszenv, mint rokon öröm és rokonszenvedés tűnik fel az életben; ez utóbbi, vagy is a sajon, előbb fejlődik ki az emberi szívben; mert tapasztalásunkban az örömet, mindig szenvedés előzi meg. A rokonszenv néha mint pusztá, ösztönszerű utánzás mutatkozik: érezzük egyebek helyzetét, észrevétel nélkül; utánozzuk az érzemény kifejezést, de ész és kedély nyugodtan maradnak; ásítunk, nevetünk, könnyeket is hullatunk, de szívünkben rokonszenv érzemények nem keletkeznek. Leginkább feltűnő ez, némelly indulatoknál; millyen a harag, öröm, félelem; tombolni, zajlani, reszketni látunk másokat, vérünk

indul, felforr, annélkül hogy okát sejtenők: pusztá utánzóok valánk.

Ha valahol, a rokonszenvnél feltűnő, mi nagy hatása van képzelőtehetségünknek kedélyünkre; rokonszenv képzelet nélkül, nem is gondolható: eleve egyebek helyzetét ismerjük meg, utóbb e helyzetet önmagunkra vonatkozólag lehetőnek gondoljuk – az ember midőn másokkal foglalkozik, feledi önmagát; – így végre is képzetünk a szenvedők, vagy örvendők helyébe állítja egyediségünket, s szívünkben rokon érzemények gerjedeznek. Hogy a múlt és jövő iránt rokonszenvvvel viseltetünk, képzelőtehetségünknek keli tulajdonítani; melly a múlt, vagy jövő képeit elévárásolva, a való és jelen legélénkebb színeiben tűnteti fel lelkünk előtt; innét van, hogy pusztá képleteink, sőt néha valószínűtlen ábrándaink is megindítják szívünket. A gyöngéd kedélyű Lafontainet egykor íróasztalánál könnyek közt lépé meg neje, s midőn szomorúsága után tudakozódnék: „két szerelmest mond a férj, kelle elválasztanom;” neje olvasván a szívrazó búcsút, szinte elérzékenyült, s megindulva esdett férjének: „ne szakasztaná el a szerelemittasokat egymástól” – „nem lehet édesein, mond az író: regényemnek két kötetűnek kell lenni!” Így játsunk, és így játszik vélünk a képzelet.

A rokonszenv annál nagyobb, minél érzékenyebbek az idegek, minél gyöngédebb a kedély, és élénkebb a képzelet; sőt maga a testalkat gyöngesége, vagy tehetlensége is elősegíti: ki idegen segélyre szorul, millyen a nő, örömmel simul erősebb rokonihoz. Egyesek szenvedése élénkebb hatású, mint általános szerencsétlenség; mert amaszt könnyebb felfogni, egyedíteni, ott a figyelem és képzelet központosul,

itt eloszlik, a mintegy visszariad a veszély nagyságától. Tisztább, élénkebb a rokonszenv, midőn az ember nem rokoninak, hanem az anyagi természetnek áldozatja; tűz, vagy vízveszélylyel küzdők, hamarabb gerjesztenek részvétre; mert a szenvedés itt méltatlannak, s méltóságunkkal meg nem egyezőnek Játsszik. Az ember a természet felett áll; e meggyőződés vélünk születik: élvezzük a természet ajándékát, használjuk eszközül erejét céljaink elérésére* s mintegy megszegyenítve állunk: midőn nem bírunk elég hatalommal erejét hasznunkra fordítani, leküzdeni. Innét van, hogy romok közelében, komor eK mélyedésbe sülyed lelkünk:

Ó hon, ha látom szikla váraid
Csonkult falakkal égbe fölmeredni,

Bú rezgi által szívem húrjait!
(Császár.)

És a költőnek igaza van, e kőhalmazok minden morzsája, az emberi nagyság ingatagságának néma, de világos tanúja.

A rokonszenv nem csak ítéletet, mint már érintem, hanem tapasztalást, az emberi méltóság elismerését és méltánylását is feltételezi. A gyermekben később fejlődik ki, mert örömről, szenvedésről vagy épen nincs, vagy homályosak fogalmai. Ritkán mutatkozik könnyör azoknál, kiket a pólyától sírig öröm, szerencse környezett; csak az képes egész mélységükben felfogni a nyomor kínait, ki nyomorgott: „Non ignara mali, miseris succurrere disco.” Egyébiránt mit általában mondék érzeményeinkről, itt is áll: újdonság, változatosság és rendkívüliség emelik azok élénkségét; folytonos nyomor, vagy öröm, elfásítják a szívet, lehangolják a képzelet hevét, elfojtják a

rokonszenvet. Hiába keresünk könyört az önzőknél, kik kedves énöknek tömjéneznek szünetlen, s mitbr dent csak eszközül használnak; kiknél az ösztön-szerű állati félelmet, szeretet és bizalom még nem oszlaták szét. Ki önmagát nem ismeri, nem bírja, kép-telen személyét másokba ál tal tenni: j szenvedélyes em-bernél, a rokonszenv ritka tünemény. Végre rokon-szenv és műveltség együtt járnak; műveletlen nem-zeteknél az öfenntartás, hatalmasb a társasulás ösz-tönénél; azért kegyetlenek, s mindenkiben ki hoz-zájok nem hasonló, ellenséget látnak. Voltak idők, midőn fegyver csörgés közt született a gyermek, fegy-ver gyakorlat volt minden ismerete, és fegyver által hunyt el a vérmezőn: népek vére patakzott itt, és népek dőltek ki a nemzetek sorából! de a küzdők felvilágosodtak, a műveltség temploma felépült, a ro-konszenv újra éledt, s békét árasztott a műveltekre. Rokonszenv fűzi össze a népeket jelenleg, együtt intézik a világ sorsát, és együtt küzdenek a béke-zavaró ellen. Es ha tűnnek is fel a műveltek közt néha vérfagyasztó események, ne feledjük az emberi szenvedélyeket, mellyek az ész szavat elnémítják; ne feledjük, hogy minden nemzetnek megvagnak életkorai: az ifjú, szilaj; a férfiú, hódító; az agg, fontoló.

A mondottak után világos, mi nagy fontosságú a rokonszenv művelése; haljon ki az emberi szívek-ből e malasztos érzemény, és ellebben körünkből a béke angyala: földünk véres csatatér, és éltünk vé-res csata leend. E tekintetben legtöbbet tehet a ne-velés, melly vagy csirájában elfojtja, vagy a legna-gyobb mértékben feléleszti a rokonszenvet. Ne enged-djük meg soha gyermeknek, a házi állatok faggatását;

mert hamar állat, ez pedig emberkínzássá fajulhat. Úgy látszik gazdagainknál divattá vált, szegényebb sorsú gyermekeket, úrfiaiknak társul, vagy tán épen játszóeszközü adni; a szegény gyermek, néhány jobb falatért, vagy elavult köntösért, kénytelen amannak szeszélyeit, nyeggetéseit békén tűrni, s míg ez, porig alázva, emberi méltóságának öntudatától megfosztatik, amannak szívében a rokonszenv mindinkább háttérbe szorul, s helyébe részvétlenség, kegyetlenség és gyáva elbizottság áll. Nem kevésbé kába szokás, a gyermeket nyilvános bűnhődés, vagy vesztőhely színére vezetni, hogy a véres látvány, visszarettentse a bűn elkövetésétől. Szomorú volna, ha a gyermeket jobb oskolába nem küldhetnek tanulni; de hát a példa jótékony hatása, fogják mondani a nyilvános, és halálos büntetés emberei? igaz, példa után okulunk; de ne feledjük soha, hogy az ártatlanul, és méltán szenvedők közt nagy a különbség: nehéz utálni a bűnt, és meg nem vetni a bűnöst; legyen elég tudni a gyermeknek: hogy erénytelenség nyomorba sülyeszt; de embertársát ne lássa vérzeni, mert e példák gyakori látása, az ösztönszerű vériszonyt, s véle a rokonszenvet végre is elfojtja szívében. Szomorú tapasztalásból tudjuk, hogy azok, kik helyzetüknél fogva mérsárlással foglalkoznak, vérengzésre igen hajlandók.

A szép és fenséges érzeményei.

A szép a tárgyak minőségére, a fenséges mennyiségére vonatkozik; itt a rendkívüli és nagyszerű, telkünket bámulatra ragadja; ott a tárgy szép alakja a képzelmet és értelmet szabad, de őszhangzó já-

tékba hozza, A szép, mintegy kifejtekezve anyagi korlátoltságából, megközelíti az eszményit, a fennséges, a végetlent, határtalan nagyságú végesben szemlélteti vélünk. – A csillagok miliárdai végesek, de megszámlálhatlanok; az ember felpillant az ég ragyogó boltozatára, s végesben bámulja a végetlent. E példa némileg tán megmagyarázza, elébbi, ellenmondásnak látszó szavaimat.

Az értelem előleges fogalmai, s az ész eszméi természeteknél fogva, általános elismerést igényelnek; s mivel a szép és fennséges eszméi is ezek sorában állnak, a tetszésnek itt is általánosnak kell lenni. S valljon mit tapasztalunk az életben? nem kétkedik senki, hogy az értelemnek mennyiségre nézve, csak három előleges fogalma van: egység, többség, mindenség; a szép és fennséges felett pedig folyt, és úgyhiszem folyand mindig a vita. Minek oka egyszerű: előleges fogalmaink kizárólag az értelem örök törvényein alapulnak; a szép és fennséges ellenben, bár mint okoskodunk is elméletileg, csak valljuk meg, nagyon is függ érzékeinktől. Köztetszés, általános elismerés ott lehető, hol Ítéleteink függetlenül állnak kívánatainktól; mert kívánni érdek nélkül nem lehet, hol pedig ez vezérli szemléleteinket, ott az ítélet alapja ingatag, lelkünk működése ritkán öszhangzó, sohasem szabad. Es ha így, fogjuk-e még csodálni a szép és fennséges-feletti ítélet ingatagságát? nehéz megóvni akaratunkat kívánattól ott, hol a megítélt tárgynak olly rendkívüli hatása van érzékiségünkre, mint a szépnél és fennségesnél: a szépet, vagy fennségest kívánni nem szabad!

A szépnek érzeményei tiszták; a sokszerű változatosság célszerű és csodás öszhangzása, lelkünk

szabad, és még is rendes működése, szívünket tiszta gyönyörrel tölti eí, a kedélyen sajtászerű vegyítéke az érzék és érzékfeletti élvnek ömlik el, melly feledteti vélünk a remekmű korlátoltságát, s mint eszményi lényt állítja élénkbe. Midőn Angelo, vagy Raphael remekeit szemléljük, képzeletünk lánggra lobban, feledjük a festvény silány vásznát, nem látjuk a színek csodás vegyületét, a durva anyagról élet sugázik felénk, szellemi lények állnak előttünk, melyek lelkünket ama felsőbb világ fénykörébe ragadják, hol remek, művészi minden. Egyébiránt a szépnek érzeményeit leírni nehéz, a tapasztalás itt legtöbbet tehet; valamint az is kétségtelen, hogy a jó Ízlést, mint mondani szokták, nem annyira a szépműtan rendszeres és pusztán elméleti tanulása, mint a szépnek gyakori látása műveli.

A fensséges érzeményei vegyesek. A fensséges megfoghatlansága bámulatra készíti lelkünket, mi kellemetlenül hat reánk, mert érezteti vélünk korlátoltságunkat; de mit képzeletünk meg nem foghat, azt megközelíti az ész, a végetlennek képzeltet összehasonlítja átalános eszméivel, s ezek felsőbbségét elismerve, szellemi nagyságának öntudatában, a fensséges fölé emelkedik, s feledve korlátoltságát, és az elébbi kellemetlen benyomást, gyönyört élvez, melly nem annyira a fensségesnek szemléléséből, mint ön-fensségenek meggondolásából származott. Ki látta a viharos tengert nagyszerű hánykódásaiban felforni, s hullámain hegyekké magasodni, vagy mérhetlen örvényekben kanyarodni; annak van a fensségesről képzelete, az tudja, miként riasztá vissza, és vonzá felváltva lelkét a fensséges látvány, miként rezgének keresztül kedélyén a kellemetlen és kellemes érze-

menyek, melyek végre is gyönyörre olvadva elbájolák szívét. Igaz, a természet óriási erejének ellenében, morzsányi erőnk elenyészik; de minél kisebbeknek látszunk, minél inkább eltörpülünk anyagilag illy tünemények mellett, lelkünk annál magasabbra emelkedik; s midőn meggondoljuk, hogy szellemi tehetségünk végetlenül túlszárnyalja az anyagi világot, hogy az ember kész megküzdeni a természet óriási erejével, sőt elég eszes, azt fékezni és hasznára fordítani: e pillanatban feledjük anyagi parányiságunkat, s mint földi királyok állunk a természet felett, intézve és rendezve annak eseményeit!

„Wie die Seele sich erhebt, verkleinert sich ihr das Gepränge des Lebens, die Höhen der Gesellschaft, und, Alles, wovor die Menge kniet und erschrickt.” – –
(Jean Paul.)

Megjegyzendő azonban, hogy az imént leírt érzemények csak úgy, és akkor lehetnek kellemesek, midőn a fenségesnek érdektelen, pusztá szemlélői vagyunk; mert elveszti hatását, mihelyt küzdenünk kell ellene: látszassék a fenséges félelmesnek és veszésnek, de ránk nézve, legalább jelen körülményeink közt, ne legyen az.

A szép és fenséges részletes leírása a szép-in Γ₁ lati körébe tartozik; érzeményeik fontosságáról és műveléséről e helyt csak ennyit: ezek ragadák ki nemünket a természeti vadságból, ezek művelték hajdan, és művelik napjainkban is.

Értelmi és észbeli érzemények.

Értelmünknek és eszünknek, az emberi lélek e fő tehetségei mindegyikének vagyon célja, és vannak törvényeik; kell tehát lenni czélszerű, vagy cél-

elleni törekvéseiknek megfelelő kellemes, vagy kellemetlen érzeményeknek is, mellyek, valamint maga az értelem és ész, kizárólag érzéki-eszes-lény sajátai.

Az embernek mint értelmes lénynek fő czélja: ismereteit fogalom képezés, ítézés és következtetés által a lehető legnagyobb körre kiterjeszteni, s világoosság, alaposság, meghatározás, helyes felosztás, igazság és megmutatás által rendszerezni, valódi tudományyá alakítani. Minden, mi értelmünk ebbeli törekvéseit elősegíti kellemes, valamint kellemetlen hatású, mi az ismeret megszerzését, vagy rendszerzését gátolja.

Értelmi érzeményeink sohasem tiszták, mit tehetségünk határozottságának kell tulajdonítani; évek hosszú során küzdünk nehézségekkel, fáradozunk az oskola küszöbén innen és túl, s midőn törekvéseink gyümölcseit fáradozmainkkal mérlegbe vetjük, igen is könnyűnek, tökéletleneknek találjuk azokat. Ez az, mi értelmi érzeményeinket zavarja, s az ismeretszülte gyönyört, némileg korlátozza; de e mellett is, mi édes és boldogító az értelmi műveltség öntudata, a tapasztalás eléggé tanúsítja: a tudós, nélkülözi az élet kellemeit, legyőzi az állatiság ingereit, virad, sorvad éj ente is könyvei közt, és miért? hogy ismereteit szaporítsa, s rendszerezve tudományyá alakítsa. Igaz, a múzsák fiai e törekvése sokszor önző, s ritkán ment a hír és névkórtól; mindazonáltal még is bizton állíthatni: hogy értelmi érzeményeink saját-szerű vonzerővel, s leírhatlan bájjal hatnak kedélyünkre; mert az ismeret önszorgalmunk és munkás-ságunk gyümölcse, s valamint” megszerzése, úgy birtoka független, biztos; földi javainkat csak ezer veszély közt óvhatjuk meg; az ismeret, a világ esemé-

neyei fölé emelkedik, időtől, embertől, nincs mit félnie. Azoknak, kik nem tartják bölcshez illőnek az értelmesség-szülte gyönyöröket élvezni, egy halhatatlan nevű férfiúnak szavaival felelek:

„Quae stultitia, menti suum invidere honestum gaudium, oculis et auribus non invidere. Rerum naturae repugnât, qui cum his pugnat recreationibus.” —
(Kepler.)

Értelmünk működései közt, első a fogalom-képezés, az ember, szellemi nagyságának öntudatában, magát az anyagi világ fölé emelni törekszik, s mintegy feljogosítva érzi magát, uralgani felette; nincs, ki a világ mindenséget ismeretei határai közé ne iparkodnék szorítani; ki ne vágnék, bírni minden létezőnek legalább is fogalmát. E törekvés élelmességünkkel annyira összeolvadt, hogy egyiket a másik nélkül, nem is gondoljuk lehetőnek; megtagadjuk az értelmességet attól, ki nem bírja, az életben szükségkép feltűnő tárgyak fogalmát; illy embert képtelennek szoktunk nevezni, vagy is ollyannak, ki nem bírván a körüle álló tárgyak fogalmával, észelleni túlságokba, — képtelenségekbe — hanyatlik. Innét van, hogy midőn az emberek ítéleteik, vagy következtetések hibásságát elismerik, azt soha meg nem engedik, hogy még fogalmok sem volt azon tárgyról, mellyrol ítélték; mert ezt lealáznak, s az emberi méltósággal meg nem egyezhetőnek gondoljuk.

A puszta fogalmakat értelmünk nem elégli, hanem ezek összehasonlításából ítéletet, s az ítéletek összeillesztéséből következtetéseket képez; s így magasabbra emelkedvén, szabadabb és tágasabb működési kört nyer, s mindinkább megközelíti az igazságot, mi egyedüli célja törekvéseinek. Az ítéles mindenkor, de leginkább tanuk előtt, igen igen ked-

ves érzeményeket gerjeszt szívünkben; mert minden ítélet előleges ismeretet feltételez, s egy nemét küzdi ki a felsőbbségnek mások felett. Ez oka, hogy az emberek olly hevesen vívnek Ítéleteik mellett, hogy olly nehezen vonják azokat vissza; mert ez esetben nem csak ítéleteikről, hanem a feltételezett ismeretről és bitorlott fennsőségről is le kell mondaniok. A vermes és épés egyiránt igen hajlandók ítélni; amaz, mert könnyelmű, mert soha a jövőbe nem pillant, s tettei következményeit soha fontolóra nem veszi; ez, mert tolakodó, elbízott; azon különbséggel, hogy a vermes elhamarkodott ítéleteit könnyen visszavonja; az épés sokkal büszkébb, semminthogy ezt valaha tenné. A fekete épés félelemből, a nyálkás lomhaságból nem ítél. Néha a legtudósabb férfiakat, nevetésig óvakodóknak látjuk ítéleteikben; ez alaptalan félelemnek, közönségesen szolgálai nevelés az oka. Vágynak nevelők, kik büntetővesszővel lesik a felelő gyermek szavait, hibáikat újaikra szedik, s a legkisebb félrecsuklásnál, haragra lobbannak; a gyermek szívében illymódon az önhiedelem és bátorság elfőjtatik; remeg mint nyárfalevél tanítója előtt, s ha nem bír elég lelki erővel a megrögzött félénkségét utóbb leküzdeni, remegni fog még akkor is, midőn fürtéi őszbe borulnak.

Mi ítéleteinkről áll, illik következtetéseinkre is; azon megjegyzéssel: hogy itt érzeményeink nincsenek olly szűk körre szorítva, s az érzéki kéjtől mentebbek, az élv itt tisztább, szellemibb.

Mért vonjuk szívesebben vissza következtetéseinket, mint ítéleteinket? Az ítélet ismeretet, a következtetés tudományt feltételez; nagyobb szégyen nem tudni, mint tudományosnak nem lenni; ismerete lehet

mindenkinek, de tudománya csak annak, kit szerencsésb körülmények, jobb nevelés, és czélszerűbb tanítás, segítnek ismeretei rendszerezésében.

Legtöbb hibát követ el nemünk ítéleteiben és következtetéseiben akkor, midőn a külvilág tüneményeinek okait fürkészi; mert vagy igen közel, vagy nagyon is távol keresi azokat. Minél műveletlenebb az ember, annál távolabb; s minél műveltebb, annál közelebb keresi az események okait. Ha mi rendkívüli történik, a műveletlen azonnal az égbe siet, a művelt, a dolgok lényegét kutatja; a tudatlan, babonás nép mindenütt csodát keres, az álokos sehol; az mindenben istent lát (mysticismus), ez mindent istenít (pantheismus).

Az ész, az eszmék tehetsége, s mint ilyen, fődíszje az embernek; mert míg egyéb tehetségeink az anyagi világgal foglalkoznak, eszünk túlszárnyalja az anyagi, az esedékek és okozatok világát, s érzékfelettibe emelkedik, hol eszméi által igyekszik megközelíteni az általánost, végetlent, az örököt, melly egyedüli és végoka minden véges lénynek.

Eszünk ösztönszerű törekvéséből láthatni, mi kellemes érzeményeknek kell szívünkben keletkezni, midőn önmagunkból kiindulva, s mintegy lerontva véges természetünk határait, szabad, szellemi világba emelkedünk; nincs tisztább és nagyobbszerű élvezet, mint feledhetni anyagi függésünket, feledhetni azon korlátokat, mellyek olly súlyosan nehezdednek reánk itt alatt! Igaz, hogy a test határtalan ingerei vissza vissza vonják az embert, s éreztetik véle állatiságát, igaz, hogy indulat és szenvedély fel felzúdulnak szívében, s leküzdik jobb meggyőződését; de hiszen csak fáradoalmak után édes a nyugalom, csak a nagy-

lelküleg, s elszántan kivívott győzelem boldogítja a győzőt.

Erkölcsei érzemények.

Az ember szabad, eszes, tökéletesíthető lény; tökéletes csak úgy lehet, ha működése, távol minden kényszerítéstől, szabadon, önhatározatból, felel meg céljának, az ész követeléseinek: tehát észszerű szabadság teszi az embert tökéletessé; olly szabadság, melly önmagát korlátozza, olly cselekvés, melly nem kényszerített, és még is törvényszenv. Nagy feladat, ez ellenmondásokat természetünkben kiegyenlíteni, és még is, ez célja nemünknek; az állatiság testi kéj után sóvárog, a lélek, ama szellemi gyönyör élvezetét kívánja, mellyet a haladás öntudata, a tiszta erkölcs gyakorlata ad.

A milly nagy az anyag és szellemközi különbség; olly nagy az ember e két lényegei közt a harcz, olly nagyszerű és boldogító a kivívott győzelem: az állatiság és ész öszhangzó működése, az erkölcs.

Az erkölcs gyakorlatát önböcsülés követi, melly a törvényiránti figyelmet, a hódolat és tisztelet fokozatain, lángoló szeretetig emeli. Magasztos érzemények ihletik szívünket, midőn elég erősök vagyunk, az állatiság gerjeit féken tartani, midőn szabadságunkat vágyaink, soha túl az ész határain nem viszik. E pillanatban emberi méltóságunkat egész fenenségében érezzük, s ama tiszta gyönyört élvezük, melly csak akkor élvezhető, midőn olly kincsnek vagyunk birtokában, mellynek értéke általános, birtoka biztos, független, melly elismerést nyer mindenkitől; minden időben.

„Placet suapte natura, adeoque gratiosa virtus est, ut insitum sit, etiam malis, probare meliora.”
(Seneca.)

Erkölcsei érzeményeink annál tisztábbak, minél mentebb önzéstől az erkölcs gyakorlata, minél mélyebb az ész törvényei iránt szívünkben a hódolat minél tisztábbak a használt eszközök, s szentebb a cél, mellyre törekszünk. Az imént érintett érzemények, hathatósan ösztönzik az embert erkölcsiségre; sőt nélkülök, bár mit mondjanak is nérmelly szigorú bölcsek, az erkölcs gyakorlata, ha nem lehetlen, bizonyosan ritka tünemény volna; mert az ember legfőbb java csak az lehet, mi kettős természete törvényeinek megfelel: tehát nem pusztá erény, mint Zénó akará; sem pusztá boldogság, mint a józan Epicur, korcs tanítványai hírlélék; hanem erkölcs és boldogság. Igaz, hogy az erkölcs csak önmagaért gyakorolva, felel meg céljának; de ne feledjük soha az emberi természet korlátoltságát: a tökély e magas foka, eszményi, s csak cél maradand mindaddig, míg anyag környeli szellemünket; a világ legerényesb emberei sem valának képesek, az állatiság salakjából végkép kitisztulni.

Sokan fennhangon buzognak az erkölcs mellett, s nem gondolják meg, mennyire ellenkeznek önmagukkal: midőn az élet örömeit egytől egyig vétkeseknek kiáltják, s az erkölcsöt olly alakban tüntetik fel, melly mindenkit visszariaszt; kivált ifjagnál, e szerfeletti szigorúság gyászos eredményű szokott lenni. Legyen az erkölcsnek képe szelíd, vonzó, melly az ifjú élet- és örömdús szívét szeretetre lobbantja; ne lássa a törvényekben nyomasztó bilincseit szabadságának, s öldöklő angyalát minden földi örömmek, hanem egy felsőbb lénynek atyai örökösét felettünk.

Vallási érzemények.

A véges világ, végetlen, örök lényt feltételez, mellynek lényegét az emberi ész meg nem ismeri; de lételét elismeri, követeli. E tiszta, és ingatlan meggyőződés, alapja a vallásnak, melly elméletileg nem egyéb, mint az isten és emberközti viszonyok meghatározása; gyakorlatilag pedig e viszonyok elismerése, s az innét származó kötelességek teljesítése.

Az ember természeténél fogva tiszteli a tökélyt, tehát az Isten, mint legtökéletesb lény, a legmélyebb tiszteletet igényli; a tiszteletet, fiúi félelem, ezt engedelmesség követi, s végre szeretet és mérhetlen hatalmának elismerése, imádás. így keletkeznek szívünkben a vallási érzemények, azon egyetlen meggyőződésből: van Isten, ki a világ mindenségét teremté és kormányozza.

Hogy vallási és erkölcsi érzeményeink a legbensőbb viszonyban állnak, kétségtelen; az erkölcs, szabad akaratunknak, szabad alárendelése az ész szavának, vagy is, az Isten akaratának; és ha így, vallási érzemények erkölcsiek nélkül, s viszont, nem is gondolhatók. A vallás hintegeti, éleszti és ápolja szívünkben az erkölcs magvait; s az erkölcs lelkünket istenhez emeli. Vallási érzeményeink annál tisztábbak, minél tökéletesb az Isten fogalma, minél ingatlanabb lételéről a meggyőződés, s bensőbb szívünkben a tisztelet és szeretet iránta.

A milly magasra emelik az erkölcs és vallás érzeményei lelkünket, olly mélyen lealázza azt az erkölcstelenség és vallástalanság; a legboldogabb helyzetben is felriasztja az embert nyugalmaából, tökéletlenségének öntudata; s minél jobban igyekszik

az ész feddő szavát gyönyör élvekben elfojtani, annál marczanglóbb, kínosabb a vádló öntudat; melly néha néha csak azért némul el, hogy újabb erővel otsorozhassa a bűn fiát.

Erkölcsei és vallási érzeményeink művelésű legszentebbike kötelességeinknek. Tudom, vágnak álbölcsek, kik erkölcs és vallás közt határvonalt húznak, s amazt, e nélkül lehetőnek tanítják, fonák okoskodásaikra azt felelem: hogy erkölcs és nemünk boldogsága, vallás nélkül, hiú ábránd. A nép, melly vak dühében a vallás oltárait szétrombolá, erkölcs-telen, s veszni indul. Míg Róma vallásos volt, míg szenvedélyeit legyőzte, győzhetlen állt a csatatéren; míg szabadságaért küzdött, nagy volt, s a világ sorsa hatalmába került; de a szédítő magasság elkábítá, azon abroncs, a vallás, melly szenvedélyeit vészes hánykodásaikban összetartá szétrepedt, s a honszeretetet, aranyszomj; az egyszerűséget, fényűzés; az önmegtagadást, önzés, gyáva kéjelgés váltá fel; népét a vallástalanság és erénytelenség mérge folyá körül, az egyetértés fiai közt megszakadt, s a párt-düh szikrái a béke templomát elhamvaszták. És mi lőn sorsa a világ anyjának és népének? önvére ellen lázzadt fel, s eleve cseppenként ontá azt, utóbb patakzott, s végre mint tengerár csapott össze felette, s kitörlé a nemzetek sorából.

Az erkölcsöt és vallást elősegítő eszközök és törvényeik részletes leírása, az erkölcsstan körébe tartozik. Itt csak azon kérdésre felelek, lehet-e, szabad-e a gyermeknek vallásról szólani? Voltak bölcsek, kik, észelleninek nyilváníták, gyermeknek a vallást, míg csak említeni is; mert nem képesek ennek titkait felfogni. Meggyőződésem szerint, olly fon-

tos tárgyban, milyen a vallás, minden késelem, hanyagság, ez pedig kárhóatos; azután ki az, ki nem kénytelen tehetségei korlátoltságát elismerni, midőn a vallás titkait fürkészi? midőn véges eszével, elbizottan méregeti a végetlent? Ébreszszük fel a vallás szunnyadó eszméit a gyermek lelkében akkor, midőn esze fejleni kezd, s fogékony szíve jóra, rosra egyiránt hajlandó; vagy tán a serdülés azon korában akarjuk megkezdeni a nevelés nagy munkáját, mellyben már megfogamzott és erős gyökeret vert a véték hajlama? sikertlen leend ekkor, és késő minden fáradalmunk: a bölcsek bölcse sem képes a szilaj ifjút futtában feltartani akkor, midőn fellázadt indulatai és szenvedélyei ragadják.

INDULAT.

Érzeményeink az élénkség legmagasb fokozatán, zavarva a lélek összes tehetségeit, különösen az értelmet: indulatokká fajulnak; indul a felforrt véi, a habozó kedély, s a zaklatott lélek, az ingerültség első hevében határoz.

Hajlamaink ellenben és természeti ösztöneink, túlrontva a józanság korlátain, szenvedélyeket szülnék; ezek értelmünket nem zavarják, de zsarnok hatalmat gyakorolva felette, szenvedő állapotba helyezik, s a lélek minden tehetségeit központosítva, ellenállhatlan erővel kénytetik céljaik valósítására.

Indulat, szenvedély egyiránt hangzanak az életben, s felváltva, jól, rosszul használtatnak belvilágunk zivatarai kifejezésére. Sőt a bölcsek véleményei is, Aristotelestől napjainkig igen elágozuak. Voltak bölcsek, kik indulat és szenvedély közt, csak fokozati különbséget tevének; így Baumgarten, alkalmasint Aristoteles elvéből indulva ki: „virtus in medio” a fősvénységet túlfeszített takarékoságnak nevezi; a takarékoság erény, a fősvénység vétkes szenvedély; tehát erény és erénytelenség közt, mint már Kant észrevéve (Anthropologie) csak fokozati különbség létezik? E kettő között illy ingatag, illy kétes határvonalat húzni, veszélyes. Schnell, bár Kant szavait hozza fel az indulat és szenvedély közti különbség megmutatására, még is utóbb e cím alatt:

Leidenschaften der Gefühle, az indulatokat sorozza fel. (E. Psychologie.)

Azonban, hogy indulat és szenvedély lényegesen különböznek, jelenleg úgyhiszem nehéz volna kétségbe vonni; amaz érzemény, ez kívánat; amaz érzelmi, ez kívánó tehetségünk elfajzása. E különbséget első Hutheson tévé. Az indulat, melly Ciceróként lelkünk felháborodása (perturbatio animi), zavarja az értelmet, s így körülményt, gátot, eszközt és célát nem ismerve, vakon rohan., elhamarkodottsága közönségesen célát téveszt. A szenvedély értelmünket nem zavarja, csak leküzdve jobb meggyőződését, kény tétí minden utat megkísérteni, minden eszközt gondosan kikutatni célja valósíthatására. Az indulat rohanó patak, melly szirtekbe ütközve felforr, s túlrontva gátain, romboló hullámaival mindent eláraszt; a szenvedély folyam, melly vészeit magába rejtve mérhetlen örvényeket váj; mellynek ereje, dühe, a munka alatt nő, s mindig mélyebben ágyalva magát, végre a körüle virító partokat hullámsíkjába sülyeszti. Szeretet és szerelem különböznek, ez indulat, szenvedély amaz. Ki szeret, józan, való és ábránd közt különböztet, látja szerette gyöngéit, de túri azokat, s rendiden állhatatos; a szerelmes, gyönyörítas, érzeményei hévvel lobbannak fel, de annál hamarabb lebbenek el. A szeretet viszonyos becsülésen alapszik, azért ritkán csalódik, soha nem csal; a szerelem alapja állatiság, csalódik, míg kéj ringatja, és csal, ha felriad mámorából. A szerető csendes, féltékeny; a szerelmes zajgó, engedékeny.

Hol sok és túlnyomóbb az indulat, kevesebb, hatálytalanabb a szenvedély. A magyar jelenleg inkább indulatos, mint szenvedélyes: bátor, elszánt,

ingerlékeny, haraga hamar lánggra lobban, de boszút nem forral; korlátokat nem igen tűr, de ki szíve üterét kellemesen érinti, azért kész mindenre, s a milly tomboló volt elébb, olly hódoló most. A szláv, szenvedélyes, tűr, simul, míg egén fellegek borongnak; de jöjön borúra derű, s a rejtett szenvedély, korlátlan úzi zsarnok játékát. A dicső mennyei birodalom fia komoly, esküdnél, hogy ugyannyi bölcs; de tar koponyájában vad szenvedélyek dúlnak, melyeket a közönyösség leplével gondosan takargat. Egyébiránt a történetek tanúsítják: hogy néha a nemzetek jellemző vonásaikban is, lényeges változásoknak alávetvék. Őseinket több századon által, kelet szenvedélyei jellemzik; boszújok, csak az ellen romjain hűlt meg: „Neque enim satis illis est (Hungaris) moderate insequi (hostem) et fugientium opes diripere; verum tamdiu illis incumbunt, donec interneccione deleant.” Így bölcs Leo egy évezred előtt, pedig ő ismeré a magyarokat! Az akarat nálok rendítlén szilárd vala, jobb meggyőződésöket csak százados veszélyek némíthaták el; az ősi szokásokhoz, bár nyögve alattok, híven ragaszkodának. A magyar hajdanta hallgatag volt: „Natura taciti, ad tacenduni? quam ad loquendum proniores.” (Regino apát 889. De ratione vivendi Hungarorum.) – Es most? ah most másként vagyon, a kilencz százados ifjúnak nyelve oldva már! Nemzetünk jelenleg az indulatok árjain hullámzik: áldozat, honszeretet viszhangzik itt és ott, és mindenütt; igen, de mi inkább szerelmesek, mint szeretők vagyunk, szent buzgalomtól ihletve ugyan, de gondtalan kezekkel nyulunk évezredes alkotmányunk kerekei közé, mintha jelszavunk volna: mindent nyerni, vagy mindent veszíteni!

Valamint éreményeink, úgy indulataink honában is, fontos szerepet játszik képzelő tehetségünk; melly kéjt és fájdalmat egyiránt oszt, melly létünk legboldogabb pillanatait gyászsképeivel néha zavarja, vagy elosztatva borúink fellegeit, pillanatnyi enyhülést szül. Képzelő tehetségünk képletei néha olly gyorsan, olly élénken ütköznek egymásba, hogy azokat felfogni lehetlen, annál kevésbé szóval kifejezni; ez oka, hogy indulataink legmagasb fokozatai közönségesen némák, hogy az indulatos nem képes jelen érzeményét és helyzetét, összehasonlítani egyéb éreményei és helyzetei összegével. A dús gazdag, midőn az előtte kedves serleg töredékeit megpillantja, heves lánggra gyúl a gondatlan szolga iránt; mert nem képes a jelen bal esetet, boldog helyzete, s tömérdek vagyona összegével párvonalban tekinteni; mit ha tenne, vagy tehetne, a töredékeny serleg balsorsát, figyelemre méltónak sem találná; de ő az ingerültség első hevében csak kárt, szerencsétlenséget képzel.

Mi az indulatok osztályozását illeti, itt is igen elágózók a vélemények: úgy látszik Stoa felekezete kísérté meg először az indulatok osztályozását, bár indulat és szenvedély közt (*πχδη*) lényeges különbséget nem tőn. Szerinte: érzelmi, kívánó és ítélő tehetségeink csak együtt gondolhatók, s valamint érzemény kívánat nélkül nem létezik; úgy kívánni, s a kívánt tárgy felett nem ítélni, lehetlen. „Nam et perturbationes animi voluntarias esse putabat (Zeno) opinionisque iudicio suscipi.” (Cicero. Quaest. Tusc.) Továbbá kívánataink, s így kedélyünk mozgalmái is, vagy józan ész szerintiek, vagy nem; az első esetben: *βουλμης εύλογος οξείης*, a másodikban: *επίδουμζ*. Cicerónál ez utóbbi indulat, s Zeno után ek-

ként sorozza fel: gaudium, laetitia gestiens, cautio, metus, aegritudo. (Quaest. Tusc.) Aristoteles követői az indulatokat kedves és kedvetlenekre osztályozák. „Affectus est motus cordis – suntque aut boni aut mali.” (Magiri Physiologia 1607.) Mások: érzék, képzelődés, ész és értelmi indulatokat különböztetnek meg. (Scheidlers Psychologie.) Kant, utána Fries: az indulatokat erőfeszítőkre (sthenici) és erőszegőkre (asthenici) oszták; s e felosztást magam is czélszerűnek, az emberi természettel megegyezőnek találom.

Az erőszegő indulatok szenvedőleg mutatkoznak, s így tovább tartván, hamarabb fajulnak szenvedélylyé; nem zajgók, de mélyen megrázzák kedélyünket; az életerőt nem feszítik, de lassudan sorvasztják. Az erőfeszítők cselekvényleg tűnnek fel; zajgók, a kedélyt és életerőt az ingerültség legmagasb fokára emelik, s néha rögtön eloltják; de keletkezésük és enyészük, a pillanat műve. Félelem, szemérem, szomor, bánat, irigység és csodálat erőszegők; harag, öröm és remény erőfeszítők.

Azonban felesleg tán említeni, hogy olly körülmények is lehetők, mellyékben az erőszegők, erőfeszítőkké fajulnak és viszont; hogy az indulatok, különösen nedvvalati szempontból tekintve, felsorozhatlan tüneményekben mutatkoznak. A legtapasztaltabb lélektanár is tarthat Jósika ama jósló szavaitól: „A lélektan üveggépezete összetörik a tapasztalás csapásaitól.”

E helyt csak azon indulatokat sorozom fel, mellyek az életben leginkább feltalálhatók, mellözve ama ledér oldalnövéseket, mellyek olly sokszor, s olly buján sarjdzanak fel indulataink honában.

Félelem.

A félelem általánosan nem egyéb, mint veszélytől irtózás; veszélytől irtózni, még nem indulat; mert minden lény ösztönszerűleg irtózik attól, mi természeti szükségei kielégítését gátolja, céljától távolítja, vagy tán épen enyészettel fenyegeti; de a képzelt veszélytől megzavartatni, lélekjelenlétét elveszteni, s a cselekvés műköreből kiragadva, pusztán szenvedő helyzetben pangani, ez már indulat, szoros értelemben félelem. Csak addig félünk, míg a veszélyt képzeljük, mihelyt sújt, a félelem megszűnik, helyébe az ösztönszerű irtózás áll: tehát irtózás kezdete és vége a félelemnek.

Minél nagyobb a fenyegető veszély, minél közelebb áll, s kétebb a menekvés remény; szóval, minél kicsapongóbb a képzelő tehetség, annál élénkebb a félelem. Ijedés, aggály, rettegés, rémülés, borzalom és kétségbeesés, külön fokozatai; kislelkűség, gyávaság és szemérem, külön nemei a félelemnek. – Az ijedés szívünk pillanatnyi szorulása, s nem annyira a veszélytől, mint annak képzelt előjeleitől származik; a legkisebb nesz, a száraz avarnak, tán önlépteink okozta zörrenése, képes ezt előidézni. – Az ijedt szív, vagy lassudari rezgi el félelmét, vagy ha sejtelmei valósulni kezdenek aggódik: az aggály képzei a veszélyt, a rettegés látja; amaz, az élénkség legmagasb fokozatán, hol rémképei a való színét öltik magukra: rémülés, ez, ha a veszélytől menekvés reménye kétes: borzalom; ha végkép elenyészik: kétségbeesés.

Félni veszélytől, hol bátor elszántság, erélyes fellépés menekvésül szolgálhatna: kislelkűség;

félni ott, hol küzdeni bajjal, nyomorral, szent kötelesség, mint honért csatában: szégyenítő gyávaság. Ilyen az úgynevezett „poltron” melly szó, „pollex” truncatus”-ból jó: egy valaki félvén a katonáskodástól, hüvelkét leszabá, s a világ „poltron” névvel tisztelé meg. E rendszer, csak nem rég nálunk is divatozott: midőn bunkókkal és villákkal kelle újonczainkat felszólítani a haza védelmére! voltak, kik inkább választák a gyáva csonkítást, vagy halált, mint honért a dicsőt.

A gyávák hosszú sorát elszámlálni nem fogom, ezer alakban mutatkoznak e torzképei nemünknek az életben; egy nemét azonban érintlen még sem hagyhatom: a hízalgő kegyvadászokat. Ezek, a magas poíczon ragyogóktól mindent túrnek, de annál kevesebbet az alantabb sorsúaktól; czéljaik elérésére, gyöngeségök öntudatában, mindent másoktól várnak, s félve, remegve a kegy elvesztésétől, ügyesen simulnak az élet minden körülményeihez: önérdek a delejtő, melly sajkájukat vezérli az udvariság síkos hullámain, mindig a nagyokat és hatalmasokat evedzve körül. Valóban illenek reájok Jósika szavai: „fejedelmi eb, ki a csontért, mellyet neki vetnek, megugatja az idegent.” (Bátori 2. 206.)

Félelem közt a vér gyors erővel torlódik a szív felé; innét a kebelben ama nyomasztó helyzet, mellytől a félő, az ijedés első pillanatában, akaratelleni felsikoltás által igyekszik menekülni; innét a sápadtság, s a nedveiktől megfosztott hajszálak felborzadása, néha öszülése. A nedvedények tágulnak, az irtózat villanyként rázza meg az idegzetet, s így a végtagok reszketése igen természetes; a verejték jég cseppekben csurdul le a rángatag arczon, s a sze-

mek rémletesen merednek ki öbleikből: mi ájulásnak, néha gyógyíthatlan tébolyodásnak, vagy rögtön halálnak előjele szokott lenni: „Me timor invasií, stabam sine sangvine moestus.” (Ovid. Metamorph.)

lélektani szempontból a félelem felsorozhatlan tünetekben mutatkozik. A szerencsés és szerencsétlen, a gazdag és szegény, a művelt és műveletlen, az erős és tehetlen, a no és férfiú, a fiatal és agg félelme közt nagy a különbség; másként félünk a physical, másként az erkölcsi veszélytől, másként a jelen és másként a jövő bűnhödéstől. Hát ha még külön nedvalkatainkban tekintenek ez indulatot? a vérmesnél a habozás és nyughatlanság, a mélánál az aggály és bizalmatlanság, az epésnél a tűrhetlenség és kétségbeesett elszántság, a nyálkásnál a határozatlanság és hideg megvetés színét ölti magára a félelem.

A félelem okait egyrészt ugyan feltaláljuk a test és idegzet gyöngé alkatásában; de leginkább a lélek műveltség elhanyagolásában gondolom azokat rejteni. A gondatlan anyák és dajkák rémletes meséssel, s nem tudom mi torzképekkel mulattatják, csendesítik síró gyermekeiket; s így a gyermek fogékony szívébe, elég fonákul hintegetik a félelem magvait, melly őket sírig kísérendi. Ez oka, hogy a bajnokot, ki csatában rendíten; hon, párnái közt, néha a gyöngé szellő suhanása is, egész lényében megrázza. Láték óriásokat reszketni, s gyöngé alkatuakat, ugyanazon körülmények közt, bátran lépni a küzdhomokra. Hunyadi nem anyagi erővel, nagy lelkével verte vissza az oszmánok százezreit. Napoleon szellemi nagyságával rázkódtatá meg a világot.

Éleszsük fel a gyermek szívében a bizalmat

önmaga iránt, s nem fog elcsüggedni; ismerje tehetéseit, és elég bátor leend a nagynak, az erény példányainak utánzását megkísérteni. Állítsunk fel fogékony lelke előtt olly képeket, mellyek felébresztik szívében ama nemes és emberhez méltó vágyat: naogyá lenni. Themistocles ifjú volt, midőn Miltiades Marathonnál a perzsa hatalmat megtöré; a szép lelkű ifjú hallá magasztalni a szabadítót, s kerülve társait, kerülve mindent mi eddig öröme hevíté, visszavonult; midőn barátai visszavonulása okát kérdeznék: „Miltiades diadala, elrablá nyugalma!” Ion a válasz. Thucidides könnyezett, midőn Olympiában hallá Herodotust, történetírását felolvasni. Caesar a cadixi Hercules templomában megpillantá nagy Sándor képét, s elkeseredve sóhajtott fel: „ő e korban nálamnál nagyobb volt!” És mi lőn Themistocles, Thucidides és Caesar! ennyit tehet a példa, a nevelés.

Igaz, vágnak az életben pillanatok, mellyek a hideg számítót is meglepik, s erejét lebilincselve tartják a legszilárdabb akarat ellenében. Vágnak helyzetek, hol a pillanat hatalma határoz, s akaratlanul is félelem rezgi által szívünket; de a nagy lélek tehetlenségében is nagy; tud túrni, hol tenni nem lehet, s ez elszántság félelmét fékezi; a kislelkút gondolat üresség, csüggettség jellemzi, a veszély ellenében mindinkább törpül, s épen az elhatározó perczben legparányibb.

A férfiú nincs úgy alávetve a félelemnek mint a nő; mi részint az eddig mondottakból világos, részint a természet gondos örködése felettünk: nőre bízva nemünk fenntartását, s így ösztönszerű félelem által kellé őt a nyilvános élet küzdelmeitől, s mindentől

megóvni) mi a méhmagzat életét, vagy kifejtését veszélyeztethetné.

A félelemmel ellentétben áll a félelmetlenség, ez ugyan erőfeszítő indulat de még sem leend felesleg e helyt röviden érinteni. . félelmetlenség, ha a veszély és küzderő hideg megfontolásából ered: bátorság; ha kötelesség, vagy szentebb cél ihleti: vitézség; ha könnyelműség eredménye: merészség. Ki ott is, hol kétes győzelmi remény mosolyg felé, vakon rohan a veszélybe: vakmerő; ki erejét túlbecsülve a lehetlent is lehetővé akarja tenni: bős. Néha maga a kétségbeesés szül bős elszántságot; vágnak kislelkűek, kik midőn megfosztatnak minden reménytől, készek mindenre, s mivel nincs menekvés a veszélytől, megvetik azt, s elkeseredve, elszántan rohannak önvesztőkbe.

Szemérem.

A szemérem gyöngeségeink, vagy hibáink miatti aggály, párosulva a félelem azon nemével, melly egyebek ítéletétől, s az innét reá háromlandó szégyentől, vagy megvetéstől remeg. Mások ítélete indokaink és tetteink felett, ingatag alapon nyugszik, s így közönségesen igaztalan; nem csoda tehát, ha gyöngéd kedélyű egyéneknél, olly tények felhozásával is keletkeznek a szemérem gerjei, mellyekben részesek nem valának; sőt a másokra háromlandó szégyen is képes szemérmét előidézni, mit rokonszenvből magyarázok.

Ez indulat első fellobbanása aggály, ezt félelem, végre keserű boszankodás követi, egyebek gyöngédtelensége és öngyöngeségünk miatt; amazt a pil-

lanatnyi sápadtság, ezt az arcbőr alá gyűlögő vér élénk pírja eléggé tanúsítja.) A természetnek különös játéka a szégyenpír, melly akaratunk ellen is fellobban, s annál élénkebb, minél inkább igyekszünk azt elfojtani; a zavarodás nőttön nő, s mindinkább neveli boszankodásunkat önmagunk iránt; a habozó lélek tehetlen a szégyent elmeilőzni, s zavarodását leplezni, s így a szemérem méltán azon indulatok közé tartozik, melyekről jól monda Kant: „Die sich selbst in Ansehung ihres Zwecks schwächen.” (Anthropologie.) A szégyenpír leginkább feltűnő a hazugoknál; tán mivel a szülők leginkább hazugságért szoktak gyermekeikre pírítani, vagy tán a természet gondoskodása; mert jogaink legszentebbike: mindenkitől megkívánni, hogy szavai, szíve érzeményeivel megegyezzenek. E hitünket ha elvesztjük, a társas életet összetartó kötelékeknek bomladozniok kell!

CA szemérem annál élénkebb, minél gondosabban őriztük gyengeségünk titkát mások előtt; vagy tán minél kevésbé volt önmagunk előtt is a titok ismeretes. Egyébiránt a szemérem kizárólag csak a jelenre vonatkozik; az indulatok legrövidebbike, szenvedélylyé nem fajulj és legkevésbé vagyon hatalmunkban; félelmet, szomort, bánatot, örömet, haragot sat. színlelhetünk, de szemérmet annyira aligha, hogy alapos lélekismerőt tévútra vezessen.

A szemérem hatalmas védfal elaljasulás ellen; különösen fiatal korban; de leginkább a nő nemnek (A nőt, bár vágnak kivételek, és hol nincsenek azok? nem annyira elvek, mint szemérem, becsület, szégyentőli félelem tartják féken, s hahogy mostoha körülmények a szemérmet szívében elfojtják, a hihetlenségig elaljasulva, sokkal mélyebben sülyed mint

ezt hason körülményekben férfiú tehetné, ki erősebb, s így az állatiság ingereit könnyebben legyőzheti.

„Ez indulatot gyöngé testalkat, különczködés, elhanyagolt nevelés, művelt emberekkel társalgás hiánya, szokások és előítéletek szülik; s mivel az illő és illetlen fogalma ingatag, nem csoda, ha a szemérem tárgyai és tüneményei olly sokfélekép tűnnek fel az életben. Miért a magyar arczán szégyenpír lobog, az, a lenge francziának alighogy mosolyába kerül; mitől a komoly német visszaborzad, azt az ingerlékeny olasz vígan űzi.

Van egy neme a szeméremnek, melly ösztön-szerű, s nem egyebek ítéletétől, hanem inkább attól fél, vagy jobban azt óhajtja leplezni, mi az emberben természetes ugyan, de az állattal közös, s így mintegy megfosztva méltóságától, ezek körébe alázza. A valódi szemérmert, meg kell különböztetni az álszeméremtől; amaz, elkövetett botlásokon, valóban létező gyöngeségeken, vagy hibákon alapszik; ez, bárgyúságunk, ügyetlenségünk öntudatán, és olly körülményekben mutatkozik, melly ékkel ritkán, vagy épen nem találkozáink az életben. Midőn az alantabb sorsut véletlen eset, vagy ügyei magasb körökbe viszik, minden új mi környezi, s szokatlan: ez zavarja; fél, nehogy bárgyúnak látszassék: ez aggasztja; tudja, milly szeszélyes, milly fonák és igaztalan az első benyomás-szülte ítélet, és még is milly fontos: ez boszantja; habozás, elfogódás, aggály, boszúság htrilámzanak keresztül kedélyén: a vér agyába szökell, s arczán az álszemérem pírja lobog. Vágynak, kik bizonyos szót, bár nem illetlen, magasb körökben kimondani nem mernek, vagy ha még is, ismételt engedelem kérésekkel teszik azt, s a világ műveletlen-

nek kiáltja őket; pedig effélék a legműveltebbek közt sem hiányzanak. Kísértsd meg a nagyok fénykörében, ama ártatlan ruhaneműt megnevezni, mellyet ők „inexprimable”-nak mondanak, s nem leendsz ment, a neveltlenség bélyegétől; pedig e szende, s szemérmükben fülcsúcsig piros álarczok alatt, néha a legfajtanabb szív dobog.

Legkevésbé szemérmesek azok, kik hontalan tévedeznek a világon; szokás, divat, egyebek *ítélete*, kevés *méltánylást* igényelhet a cél és elv nélküli kalandor szívében: független ő, hazája ott, hol dolgai jói folynak. Úgyszinte, kiknek sajkájok az élet tengerén számtalan bajjal küzde már; rendítlen állnak ok, mint szirt, a sors minden csapásai nyom nélkül csattannak vissza vészedzette kebleikről. – Az ál-szeméremnek legkevésbé alávetvék azok, kik műveltebb nevelésben részesülvén, míg elég jókor önálló helvzeibe jutának; kik stfkat utazván, nemünket ezer színben, alakban láták hullámsani, s majd haladva, majd hátrálva enyészni, vagy emelkedni; kik végre is azon meggyőződéssel térnek vissza:/hogya az ember mindig ugyanaz, ábrándainak bábjátéka, előítéleteinek, szokásainak rabja.

Szomor.

A jövő baj félelmet, a jelen fájdalmat, s a múlt, szomort szül. Képzelőtehetségünk a túrt, vagy leküzdött bajok képeit akaratlanul is visszaidézi: a marczangló fájdalom újra éled, s mi elébb csak érzékeinket hatá meg kínosan, most szellemünk tehetségeit, különösen az értelmet zavarja; mi elébb fájdalom volt, most szomor, erőszegő indulat. A szo-

mor ha zajgó: keserv, melly a siránkozás és rimánkodás fokain pityergésig aljasul, ha néma: busongás; ha méltatlan bajokból származik: neheztelés; ha méltó szenvedés eredménye: bánat. A szomor élénkségét neveli a magány, szerencsétlenségünk túlbecsülése és összehasonlítása egyebek jobb sorsával; innét van, hogy a szomorgó, szerencsés, kivált vigadó embereket maga körül nem szeret látni.

Míg boldogságutáni vágyaink végkép ki nem halnak, a szomor gerjei igen természetesek. Kinek nem gyötri éles fájdalom szívét: midőn anyagi jólétéből mostohán forgattatik ki? midőn fáradaimai, reményei czélt tévesztve, siker nélkül enyésznek el. De busongani, elvnelküliség; kesergeni, női gyöngeség; kétségbeesetten feljajdulni, s mint elhaló vihar, csalatott szíve végvillámain a mindenségre dörögni, kisllekűség.

A szomor tüneteményei sokfélék, mert korlátokat nem tűró képzelőtehetségünkön alapszik; s minél hevesebb ez, annál élénkebb; minél felületesb a lélekműveltség, annál zajgóbb; minél mélyebb, s ábráandra hajlandóbb a kedély, annál hamarább fajul szenvedélylyé. Következései testre, lélekre veszélyesek: a vérkerengés lassú, rendetlen; innét a mély és nehézkes lélekezés, innét az erekbe, különösen a szívüregbe torlodozó vér fájdalmas nyomásai; mellyektől hosszú sóhajok, vagy könyhullatás által igyekszik a szomorgó menekülni. Az étvágy enyészik, s a tepsedő nedvek, sorvasztják a testet; végeredménye: néha a legvirágzóbb korban lassú, kínos halál. S valljon a lélek, a test e végetlen nyomoraiban, mi alakban tűnik fel? zavartan tehetségeiben, gátolva működéseiben, elv és czél nélkül rabja ez indulat-

nak, melly minden vigaszt visszautasítva, mindig mélyebben süllyed, a kétségbeesésig. Illy szellemi betegek felgyógyulása nehéz; mert értelem, ítélet, következtetés nálok vagy épen nem, vagy kizárólag gyász-képekkel foglalkozik.;Az élet zaját, melly rajok nézve üdvös hatású lehetne, kerülük; tört szívvel a csöndes magány után sóvárgnak: hogy csöndesen lezokoghassák fájdalmaikat; s így ott, hol enyhülést keresnek, nőttön nőnek, óriási erővel kínaiéi Szórákozás, szigorúbb tárgyakkali foglalkozás sokat te» hétének, legtöbbet az idő:

„S ha nincs egy ember is
Ezrek közül,
Ki rajtad szenvedőn
Meggönyörül:
Tekints az égre fel,
Ott áll maga,
Ki megvigasztal, a
Hit csillaga.”

Vágnak, mint a búskomor, kik egy nemével a keserű kéjnek, ellenállhatlan ingerekkel keresik a szomort; míg mások elég gyávák, céljaik elérésére szomort színlelni. Természeti kandiségunknál, s a vélünk született rokonszenvnél fogva a szomor figyelmet, ez szánakodást szül: melly segedelemre ngy, mint barátságra és szeretetre egyiránt szokott hevítetni. A halvány arcz, mellyen a bú fellegei borongnak, sokkal érdekeseb, kivált nő szemében, mint olly életteli vitor fő, mellyen részvétlenség és gondnélküli nyugalom úí, mellyen a kábító öröm és élvvágy rózsái piroslanak. Kivált férfiút, illy kifejezésnélküli arcz, nem igen ajánl, mert ezt gyöngé lelkület bélyegzi; míg a férfias, komoly arczon, erő, elszántság, s a leküzdött bajok győzelme sugárzik. Az élet

csatatér! a férfiak úgylátszik küzdelemre teremtvék; szeretjük látni arcaikon a rendítlenséget, a bátorságot, s a bajt örömmel vívó nemes lelkesedés tüztét!

A szomorú azon indulatok egyike, mellyek az életben leginkább feltalálhatók; úgyhiszem nincs ember, ki ez indulatnak kisebb, nagyobb mértékben alá ne volna vetve: siroccoként leng keresztül az élet minden helyzetein, leperzselve annak örömvirágait. Fájdalmaink ez életben nem szűnnek soha, csak változnak; de a természet sem szűnik meg gondosan őrködni nemünk felett. Valljuk meg, mi emberek kisebb, nagyobb mértékben könnyelműek vagyunk és szeszélyesek: feledjük hamar a múltat, pillanatunk a jövőt keresi, hol remény mosolyg felénk, melly le-törli könnyűinket s behegeszti sebeinket; innét a változatosság hajlama, melly még boldogságunkat is, ha mindig ugyanaz, végre nyomasztóvá teszi. Midőn a víz sima tükrébe kavicsot szórunk, miért mereng lelkünk felületén, olly édes örömet? mert a türemlő hullámgyűrűk, a kavics vájta örvénytől mintegy visszajedve, egymást mindig tágasb körökben üzik, s szünetlen új alakot öltve magukra, lelkünket elfoglalják, a jelent feledtetik, helyzeteink percenkint változnak. Kedves a dohányzás, mert a kavargó füst-felleg ezer alakban kígyózik előttünk, s érzemény hullámzást idéz elő; e változatosság kellemes, ingereit legyőzni nehéz: egy és mindig ugyanazon helyzetben elégülten élni tudni, dicső áhígy, csak erős lelkek tulajdona. Legtöbbit zúgnak a sors ellen azok, kiknek hatáskörök, mert kisebb társulatok tagjai, csekély; azon egy gondolat: nincs jövőm, számúzi szíveikből a béke angyalát, és zúgnak, folyjanak bár miként dolgaik; mert a mindennapiság és egyforma-

ság nyomasztó álmából őket rendkívüli esemény soha fel nem riasztja, melly a múltat, vagy jelent, feledtethetné vélők.

A szomornak külön neme a bánat, melly elkövetett botlásaink, vagy terveink nem sikerültéből ered, s azon vádló öntudattal párosul: hogy tulajdon hibáink, hanyagságunk, vagy az eszközök kába választása okozá botlásainkat, juttatá tenkre reményeinket. E vádló öntudat mélyen sebzi szívünket, az elégedetlenség és csüggedés magvait pazaran szórja el, s az élet minden örömeit előli. Ez oka, hogy az emberek hibáikat olly ritkán ismerik el, s szerencsétlenségeikben önmagukat igazolva, mindig másokat vádolnak. Ki szenvedett, tudja, mi jól esik mondhatni: nyomorimnak oka nem valék. A bánatos sző, a vigasz e végfokától is megfosztva, kegytelen sodratik gyötrelmei kintengerébe.

Irigység.

Szomor és öröm egyebekre vonatkozólag, rokon-szenv nélkül, ama vészes indulatot szülik, melly ha egyebek szerencséjén keserű boszankodással szomrog: irigység; ha mások szerencsétlenségén örvend: káröröm; mindkettő együtt, gátló szándékkal és kárvágygal párosulva: kajánság, mellynek méhében fondorlat, agyarkodás és ármány setétlik. Az ember kívánja azt, mi céljait elősegíti, mi boldogítja, s mit kivan, azt bírni is akarja, annál forróbb vágygal, minél közelebb áll az óhajtott szerencse, minél többnek birtokában látja azt; s ha reményei hiúsulnak, balsorsán eleve elszomorodik, utóbb boszankodik a szerencsére, később a szerencsésre,

szívében kezd lassúdan fejtekezni az irigység, mellynek első fellobbanása zajgó, de a zaj mindinkább elhal, visszavonul, s mérge a szív mélyébe szivárog kiirthatlanul, hol a pusztítást és dúlást önmagán kezdi. Az irigy kezdetben keveset irigyel, de mindig többet és többet, végre mindent; mert hol ez indulat megfogamzott, ott szenvedélylyé fajul, s ha szépségre vonatkozott, hiúságot szül; ha gazdagságra, fös vénységet; ha hír, névre, rágalomkórt; ha mások szerencséjére, gyűlölséget.!

Az irigységtől különbözik a vetélkedés; ez nemes, nemtelen amaz; a vetélkedő alacson eszközökkel kezeit nem fertőzteni meg, az irigynek kedves minden eszköz, csak célra vezessen. Nincs indulat, melly az embert annyira kiforgatná méltóságából, mint az irigység. A nemes lelkületű férfiút megrendítheti a félelem, szomor, bánat szállhatják meg, túlrriadó öröm, vagy tomboló harag ragadhatják el; de szívében az irigységnek helye nincs. Különös, midőn az emberek megvallják hogy indulatok rabjai, az irigységet váltig tagadják; mert szégyenítő, lealázó, s míg egyéb indulatainkat szellemi gyöngeség jellemzi; ezt szeretetlen önbizottság, nemtelen nyervágy, gyáva büszkeség, kárvágy, szóval, rossz akarat bélyegzi. Az irigy, önmagának sem vallja meg, hogy az, s a milly könnyen süti mások homlokára az irigység bélyegét, olly ügyesen mentegeti, leplezi fondor lelkületét: nemes vetélkedésnek, vagy méltó haragnak nevezvén azt, mi a szó teljes értelmében irigység.

Azonban az irigyre könnyű ráismerni: reszkető tagjain sorvadás, ajkain keserű epedés ül; sápadt arczán vérfagyasztó gúnymosoly vonaglik, szemei beesvék, boszúság, bú és gond, mély barázdákat

vonnak homlokára. És e nyomorult hüvelben mennyi zaj, milly rémletes csatája dül a fellázadt érzemény éknek: gond gondot, indulat indulatot üz; nyugtalan lelke szünetlen vágytársait lengi körül, egyebek szerencsében tulajdon szerencsétlenségét, mások haladásában ön hátramaradását látván, kegytelen ostorozza ön magát. Igaz a közmondás: az irigy, szomszéda zsiradékán soványodik. A mondottak után azt hinnők, hogy az irigység ritka tünetény az életben. Oh nem, nincs életkor, nincs helyzet, hatalom, vagy műveltségi fokozat, hol az irigyek lézengő csoportját, fel ne lelnők. Hány nemzetet vitt már csatatérre? hányak romjain üté már fel diadal jeleit? Hellász nagyságát, Carthágó falait, Róma világát a kajánság dúlta fel; és hazánkat? ah hazánkat nem egyszer fenyegeté már végenyészettel ! szavaimat véres betűk igazolják nemzetünk évkönyveiben.

Az irigység leginkább honos kisebb társulatokban; mert hatások korlátozott, és igény, érdek egy; az elhírült „égalité” viszhangzik itt minden ajakról, egyiránt érzi magát jogosítva mindenki: ragyogni és élvezni a társaság javait; bár nem fáradnak, haladnak egyiránt a kitűzött pályán, és épen a hátramaradók azok, kik kaján szemmel kísérik a haladót. Nyomorult emberkéek, kik aratni szeretnék azt mit nem vetettek, és gyűjteni, minek alája nem vonták barázdáit. Ez oka, hogy honában senki jós nem lehet! Szomorú, de igaz tapasztalás bizonyítja: hogy a nemzetek, leghálaadatlanabbak szoktak lenni honfi társaik iránt: Miltiadest, ki hónát a perzsa igától megmenté, az irigység tömlöczbe üzé; Columbust, kiről a hálás utókor azt monda: unus erat mundus; duo sintl ait iste, – fuere ! lánczra fűzé; Hunyadit, a

kereszténység védfalát, s írig zaklatá; Zrínyinek kardját csikará ki kezéből, mellyel száz csatában vívott dicsőén honaért! Az emberek azok szerencséjét szokták leginkább irigyelni, kikhez közel, vagy némi viszonyban állnak; O'Connellnek nehezen lesznek irigyei honunkban, de igen, vágynak honfi társai közt. Végre, hol az élet küzdelmeiben hír és név a cél, hol erény, nem születés ad érdemet, feltűnő az irigyek száma. Hol zsarnok önkény tartja a kormánygyeplőt, kevés az irigy, több van alkotmányos országban, legtöbb szabad köztársaságban.

Csodálat.

Az emberi ész minden törekvései célja okulni, azaz, a történetek és létezők okai birtokába jutni; és midőn a haladás e pályáján valamely váratlan esemény gördül útába, mellynek okát a benyomás első pillanatában nem sejtheti: meglepetik, mit tán különlegesnek lehetne mondani; ez még nem indulat, s valamint az események homályaikból kifejtekezve valóra derülnek, úgy nyom nélkül enyészik el. Azonban, ha a váratlan eset egyszersmind rendkívüli, a meglepetés erőszegő indulattá fajul, s csodálatnak neveztetik; melly, ha a rendkívüli esemény megmagyarázhatlan: álmélat, s az elfogultság legmagasb fokozatán: bámulat. Csodálat tehát, álmélat és bámulat nem egyéb, mint lelkünk fokozati elfogódása, rendkívüli és megmagyarázhatlan tüneményekben.

Csodálat közt a lélek eleve meglepetik, utóbb liülöng, elfogódik, végre gondolatai rendes folyama felakad, habozik, s pillanatra megszűnik munkálni; az érzékek a merevült testben elfásulnak, s az egy csodált tárgyat kivéve, a külvilág egyéb tárgyai benyo-

másainak el hálnak. A csodálat, kivált kezdetben, kellemetlenül hat kedélyünkre, mi gondolataink folyamának zavartából, s parányiségünk önérzetéből magyarázható; melly a megfoghatlannak ellenében mindinkább feltűnő. Ha a rendkívüli esemény vészteljes, vagy irtózatos elfajzása valamelly eszes lénynek, a kellemetlenség undort, ez, *i s z o n y o d á s t* idéz elő. Ellenben enyészik a kellemetlenség, ha a csodált, vagy bámult tárgy, megfoghatlanságában is fenséges; mert tudványunkat hatalmas ingerekkel ösztönzi: feledjük ekkor parányiségünket, feledünk mindent mi környez, csak egyet nem, a fenségest, melly magasztosán ihleti kebelünket. Lám, mi szívesen mereng lelkünk a természet szépségein, mi örömetst bámuljuk a felettünk ragyogó világokat; lelkünk, mintegy lerázva véges természete bilincseit, magasabb világba emelkedik, hol létét új érdek övedzi körül.

A műveltség külön fokozatain, sajátságosan tűnik fel ez indulat; mennyit csodált a hajdankor, mit jelenleg a tudományok szövétnekével felvilágítva, míg csak rendkívülinek sem tartunk. Ki újoncz és járatlan a világban, mindent csodál, mi szűk keblének határain túl esik, a legérdektelenebb tárgy, tapasztalatlan lelkének rendkívüli, megfoghatlan, s bámulatra ragadja. A bölcs, ha hogy meglepetik is, de nem bámul; jelszava: nihil admirari! A csodálat mindig egy neme gyengeségünknek, vagy tudatlanságunknak; ez oka, hogy sok álokos, mély belátást, éles ítéletet, közönyösséget színlel a legrendkívülibb eseményekben; büszkesége nem engedi, hogy a törtétek okait fürkészsze, csodálatát gondosan leplezve, inkább görbed a tudatlanság járma alá, mintsem okulna, vagy tehetségei korlátoltságát elismerné.

Harag.

A haragot már a peripatetici bölcsek boszankodással, vagy boszúval párosult félelemnek tarták; és csakugyan valóban találjuk ez állítást, a haragot, mint erőfeszítő indulatot közelebbről tekintve. Minden, mi az ember összes életét előmozdítja, kellemesen hat kedélyünkre, de leginkább szabadságunk és jogaink sérthetlenségének öntudata; e kettő feltétele szellemi és anyagi jólétünknek, haladásunknak. Mindkettő felett féltékenyen őröködik az ember, s ha ki jogtalan korlátozza szabadságunkat, vagy csonkítja tulajdonunkat, ama vészes indulat, a harag lobban lángra szívünkben, a félelem, boszankodás és boszú minden szörnyeivel.

Ez indulat első fokozata félelem, ezt elkedvetlenedés, neheztelés és boszankodás követi, egyebek szerénytelensége, vagy igazságtalansága miatt; a boszankodás elkeseredést, felforrtyanást, végre haragot szül: melly minél elszántabb, annál határozottabban lép fel, a sértést távolítani, vagy legyőzni; visszatorlani, vagy megboszulni. A harag tehát sértésen alapszik, legyen ez való, vagy képzelt, mindegy, az indulat első hevében az ész szava elnémul; ez oka, hogy néha állatok, vagy lelketlen tárgyak is haragra lobbantanak) Míg a haragvó csak a sértésre vonatkozik, indulata alig több pusztá félelemnél; de a sértés-szülte fájdalom általviszi hamar a sértőre, s ekkor egész vadságában fejlődik ki. Minél élénkebb a szándékos sértést vagy teremtő, vagy nagyító képzelet, annál féktelenebb ez indulat, annál hamarabb forr fel zsarátnakain a gyűlölség, megvetés és boszú szenvedélye, melly a jogait bitorló egyén

vesztéi), s a sértő vagy gátló tárgy romjain, gyönyörélvezettel űzi diadalát.

A felzúdult harag első fellobbanását gátolni nem tanácsos; vésteljes az elfojtott láng kitörése, az erőszakosan korlátozott harag, közönségesen boszút forral. Hadd zajogjon, ha kitombolta magát, önkényt csöndesedni fog; míg a haragos zajg, s arczán a felforrtyant vér pírja izzik, nem félelmes; de haraga vészes, ha hirtelen elnémul, s a lángoló pírt, halál sápadtság váltja fel: csatára készül ekkor, mellynek kétes kimenetele, pillanatnyi félelmet idéz elő viharos lelkében. A haragnak tehát nem kitörését, hanem kifejtését kell gátolni) A kisedd, alig születik, s már jajongva siránkozik, arczán nem a fájdalom, hanem tehetlensége miatt a boszankodás vonásai tűnnek fel; a boszankodás szülte ingerültség utóbb gyakrabban jelentkezik, s ha jókor nem fékeztetik, vagy tán épen ingereltetik, a gyermeket hirtelen haragúvá (Jähzorn) teendi: ki mindenütt sértést lát, mindent magára vonatkozólag balra magyaráz, s a legkisebb ellenszegülésnél lángra gyúl.

Egy indulat sem torzítja el annyira az ember alakját, mint a harag, egy sem ragadja olly ellenállhatlan erővel, egy sem sodorja olly rögtön a bösz állatok körébe; de lehet-e rendes vérkerengés, lehet-e józan megfontolás ott, hol a lélekben vágy és undor, félelem és elszántság, szomor és öröm, remény és kétségbeesés, szóval, hol az érzemények és indulatok felzúdult árja csatáz? A felforrt nedvek duzzasztják edényeiket, a rengő idegek megreszkedtetik a vég tagokat, a homlokon vészes redők sűrűdnek, a szemek szikráznak, a borzalmasan recsegő fogak tajtékzanak, s a bösz arczon pír és sá-

padtság hullámzanak felváltva. Mi undok képe az eszes lénynek, és még is mi szomorú való; képzelgő agy szüleményének tarthatnék e rajzot, ha a tapasztalás szavaimat váltig nem igazolná. A harag következéseiről nem szólok, ha egyes indulatok olly vésszes eredményre vezetnek, mit lehet, vagy inkább mit nem lehet várni, az indulatok egész rohamától?

Az alap, mellyről e gyászos növény felpenészlik, egyrészt ugyan a vér és nedvek ingerlékenysége; de bizton állíthatni: legtöbb esetben sértett gög. Kik ragadtatnak el leginkább ez indulattól? azok, kik legtöbb hiú, másokat kirekesztő, magukat kiváltságosító követeléseket képzelnek maguknak; kik vagy ön érdemeiket, vagy a világot becsülik túl. Ezek ha ábrándaikból kijózanodnak, ha lángképleteik a való jegén szétoszlanak, s a világ hiu érdemeiket el nem ismeri: feljajdulnak, s csalatott szíveikben a pillanat ingerültsége határoz. A valódi léleknagyság sértést nem ismer, az irigyek és gátlók fondor cselszövényeik keletinél túl soha nem ragadják: a bölcs, érdemei díját, keble önérzetében felleli! E gondolat rázza meg kínosan a haragvó szívét, midőn az indulat viharai lassudan csillapodnak, ez hevíti boszúra. Olly alakban mutatkozott, mellytől önmaga visszaborzad, szellemi világát leppezé fel, szíve legtítkosb vágyait, gyöngéit, szóval, kicsinségét akaratlanul is elárulá; s mi leginkább szégyeníti: azok ítéletében aljasodott el, kik felett felsőbbséget bitorlott képzete. Innét van, hogy legkevesebb rokonszenvvel viseltetünk ez indulat iránt; tudunk az ijedtekkal félni, nevetni az örvendőkkal, sírni a szomorgókkal; de a fellobbant harag, vonzerővel nem bír, borzadva fordul el mindenki ez indu-

lattól: melly mások hibáit önmagán boszulja meg, melly midőn karját másokra emeli, önmagát ostorozza. Különös, a haragra ingerlő készebb mindig boszúra, mint a haragvó; e tünemény kulcsát az elkövetett igazságtalanság, a durva és mosatlan sértések öntudatában gondolom rejleni; melly inkább szégyeníti a sértő, mint a sértett egyént.

Voltak hajdanta, és vágynak, kik józan haragot is akarának ismerni: (Valch. Plainer. Aphorismen §. 1088.) ennek ellenmonda már Seneca (de ira) ellenmond az ész és a tapasztalás. A harag, mint illyen, józan nem lehet, és ha az, megszűnt indulat lenni. A legjózanabb, ha felhevül, kába; helytelenül fogja fei a sértést, igaztalanul ítéli meg és kárhoztatja a sértőt: a haragvó tombol néha önmaga ellen is, s böszültségében, kedves énének sem kegyelmez. A legnemesebb, ha elragadtatik, igaztalan; „caederem nisi irascerer!” így szólt Plató szolgájához, s büntetésre emelt kezét visszavoná. Balgaság haragot forralni azok ellen, kik hatalmunknak alárendelvék; hol parancsolni, büntetni, jogunk, hatalmunk van. Nevetséges, s gyöngye lelkek tulajdona, állatok, vagy lelketlen tárgyak ellen felhevülni; örült kábaság, rajtok önkárunkkal boszút állani.

Öröm.

Kant szerint a gyönyör azon érzemény, melly: „az embert ösztönzi, jelen helyzetében megmaradni; – minden, mi az ember összes életét előmozdítja gyönyört okoz” (Kritik der Urtheilskraft.) A gyönyör vagy állati ösztöneink kielégítéséből származik, s ekkor kéj; vagy a szép, fennséges és igaz eszméi-

nek megközelítéséből, s ez szemléleti; vagy az erkölcs gyakorlatából, s ez tényszerű gyönyör. Azonban a gyönyör némileg mindig az állatiság színezetét viseli. A gyönyör minél élénkebb, annál inkább zavarja értelmünket, annál hamarabb fajul erőfeszítő indulattá, s mint ilyen, örömmek neveztetik.

Az örömet mindig neme a meglepetésnek előzi meg; terveinek és reményeinek megghiúsításától tart mindenki, s midőn ügyei váratlanul jóra fordulnak, szerencséje, vagy tán eddig nem ismert erejének és ügyességének sikerdús eredménye miatt meglepetik; innét van, hogy az öröm eleve néma, hogy az örvendő néha szavát, vagy elméletét veszti, sőt vészesb következményei is lehetnek. Az öröm, melly legmerészebb reményeinket is felülmúlja, nem egyszer okozott már elmezavarodást, vagy rögtön halált. Az öröm, míg a derült arczon, vagy nyájasan mosolygó ajkakon ül: ví dors ág; ha zajgó, s a test könnyüded és kellemes mozgásaiban mutatkozik: vígság; ha vigyorgás, röhögés, hahota, ujongás, vagy egyéb gyermekes kifakadások követik: széles kedv; ha mások szerencsájén alapszik: roko η, ha egyebek balsorsán: káröröm; végre, midőn túlrontva a józanság gátaiu, féktelen viharként túlzó tettekre késztet: k i c s a p o n g ó öröm, elragadtatás.!

Az indulatok átalánosan inkább alanyi, mint tárgyilagos természetűek; ez leginkább feltűnik az örömben: mi egynél örömet gerjeszt; másnál, vagy tán ugyanazon egyénben, a mint körülményei változnak, épen ellenkezőt szül. Az öröm tehát nem a tárgyat honnét eredett, hanem inkább az örvendő helyzetét, kedélyét, lelkületét, jellemét ismerteti meg vélünk; s így nem alaptalan következéseket vonhatni

néha az örömet gerjesztő tárgyról, magára az örvendőre. Kit csekély, érdektelen tárgy birtoka örvendtet: egy oldalú, a műveltség legalantabb fokain pangó ember; ki hírnek, névnek örvend: hiu; ki emelkedésének, ha bár egyebek rovására: kevély; ki pénznek, keresetnek: fukar; ki munkátlan nyugalomnak: gyáva.

Az öröm, ha józan, testre lélekre jótékony hatású; villanyként zajlik keresztül az idegzetten, az életnedveket mozgásba hozza, az izmokat, s általok a testet kellemesen megrázza; innét a nevetés, ujongás, tapsolás, ugrádozás, táncz. A lelket, elűzve gondjait, felvidítja; munkálatit új érdek serkenti, új erő ihleti. Az örvendő mindent el akar távolítani, mi jelen helyzetét zavarhatná; azért átnéző, engedékeny, kegyelmes, adakozó, szíves, megelőző; s mivel örömet megtartani, sőt nagyítani óhajtja, közli szerencsését másokkal, vagy ha könnyelmű, mámoros fővel veti magát a kéjelgés kábító karjai közé, mintha félne a kijózanodástól. Az öröm, fűszere az életnek; de tőle mint indulattól keletinél túlragadtatni, gyöngeség. Gyönyör és fájdalom, öröm és szomor közt ingatag határvonal létezik; a bölcs ezt soha nem feleli, s úgy vigad, hogy egyiktől a másikra, könnyű legyen az átmenet.

Ez indulatnál mint érdekes tünemény mutatkozik a nevetés; a régi bölcsek, közönségesen ellenségei a nevetésnek, gőgös kárörömből következtettek, melly magát túlbecsülve, mások ügyetlensége felett, szeretetten kaczag; mi kivételképen tán áll, de általánosán nem. Annyi bizonyos, hogy az öröm, úgyszinte várakozásaink hirtelen, de kárnélküli meghíúsítása; az érdekes és rendkívüli váratlan sülyedése érdektelen

mindennapiságig, nevetést gerjeszt; mikép? nehéz meghatározni. Némelly indulatoknak a test bizonyos részeire különös hatások van: a szomornak a könyvedényekre, a haragnak az epére, s az örömnnek a rekeszidegre (phrenicus), melly a negyedik nyakidegből származik, s a mellhártya tömlőjén keresztül a szívburok és tüdő mellett bocsátkozik le számos ágaival. Az örömszülte benyomás mint légrengés villan keresztül a rekeszideg rostjain, s egész testünket, de különösen az arcizmokat, és a tüdőt megrázva, ez utóbbit nevetésre, vagy épen hangos hahotára ingerli. Ugyan ezt, a test némelly részei csiklandozása is képes előidézni, leginkább azok, hol több idegrostok gyűlöngnek össze; a csiklandozott részek izgatása közöltetik a nagy együttérzideg segedelmével a rekeszideggel, és ez a tüdőt hahotára, bár kellemetlenre, néha fájdalmasra készti.

A nevetéssel némileg rokon a sírás, amott a levegő kifelé ömlik, itt beszívatik, ügyes festő a mosolygó arcot egy vonással síróvá teheti. A könyök, a fájdalom, vagy néha öröm által megnyílt nedvedények következései; s közönségesen akkor mutatkoznak, ha az indulat kitombolta magát. A sírás és nevetés jótékony hatású, amaz a torladozó nedvek kellemetlen nyomásait eloszlatva, könnyít fájdalmainkon; emez, megrázva testünket, az emésztést és egészséget hihetlenül előmozdítja; valóban a nevetést lehetett volna ama perzsa királynak ajánlani, ki fejedelmi jutalmat ígért annak: ki a gyönyörévezetnek egy új nemét találná ki. Záradékul két kérdésre felelek: miért hangos a nő nevetése? mert több nála a rokonszenv, s így örömét másokkal szívesen közli; miért üvölt a nő sírásközt? mert ellenállásra

gyöngé, s másoktól vár segedelmet. Egyébiránt sírás és nevetés inkább nők, mint férfiak dolga: a szilárd jellemű férfiú ritkán nevet, még ritkábban könyez, soha nem sír; a nő, mindkettőnek tökéletes birtokában vagyon.

Remény.

Remény és öröm csak annyiban különböznek, hogy ez, vagy a múlt bájló képein mereng, vagy a jelen gyönyört élvezi; amaz ellenben egyedül csak a jövő képeit lengi körül, s így nem egyéb: mint előérzete a jövendő örömmek. Mindkettő azon indulatok közé tartozik, mellyek soha, vagy igen ritkán tiszták; mellyeken szünetlen szöges ellentétben álló indulatok zajlanak keresztül. A múlt gyönyörök emlékét sóvárgó bánat, a jelen élvezetét félelem, a jövőt, kétség, bizonytalanság zavarják. Remélni és remegni, rokon hangúak; igen, együtt hangzanak ezek kebelünkben is; legbiztosabb reményeinket, nem a fájdalomnak rezgi által, s legyen bár mi fellengő reményünk, szívünk vágyait ki nem elégíti, űrt hagyván maga után, mellybe marczangló kétség fészkel magát, melly ezer karú polypként szövődik keresztül az élet minden örömein: a remény olly buborék, melly bájló színekben hullámszik előttünk; de nincs bölcs, ki meghatározná, melly perczen pattan szét és enyészik a csalóka ragyogvány.

A reményt képzelő tehetségünk szüli, s az élet körülményei ápolják; nem csoda tehát, ha fellengő röptéiben határt nem ismer, ha a remény örömei, míg nem valósulnak, az élvezett örömet mindig fölülmulják. Minél szilárdabb alapja, s kedvezőbbek a kö-

rülmények, annál tisztább; egyébiránt ez indulatot mindig félelem előzi meg, s csak utóbb kezd némileg tisztulni, midőn a vágy, nyughatlanság, sejtelem, valószínűség, hiedelem és bizalom fokain, rendítlen hit, bizonyosságig emelkedik; ellenben ha alapja ingatag, ha a körülmények és siker kétes: fénykoréból mindig alantabb száll, a kétely, aggály, bizalmatlanság, csüggettség és hitetlenség fokain, kétségbeesésig; melly végre is széttépve azon kötelékeket, mellyek az élethez vonzanak, gyáva öngyilkossággá fajul.

A remény csak úgy lehető, ha van tárgy, mellyben vágyaink központosulnak, ha a tárgy kedves, ha vágnak eszközeink és erőnk, melly a tárgy birhatását, céljaink elérését valószínűvé, vagy legalább lehetővé teszi; innét van, hogy az erős, a hatalmas, az elbizott és kevély mindig remél;? innét van, hogy a szerencsés, a gazdag, ki mindennel bővelkedik, többet remél mint a szerencsétlen, a bajjal és nyomorral küzdő. Az élet, reményt feltételez; mert élni cselekvés nélkül nem lehet, cselekvésünk pedig szünetlen a jövőre vonatkozik. De erkölcsi szempontból is jó, sőt szükséges remélni itt alant, hol olly súlyosan nehezdednek reánk az élet terhei: az ember korlátolt lény, de az idő végetlen gyűrűjében határt nem ismer, szívében a múlt, jelen és jövő egyiránt él. Azonban vágyaink kielégíthetők, reményeink józanok legyenek; mert gyöngeség, felledve a valót, kizárólag a jövő ábrándaiban élni, vagy inkább álmodni: e rövid életben minden ébredés élet, és minden álom halál! – „Nincs szerencsétlenebb annál, ki mindig reményekben él, s ki előtt

csak annak van érdeke, a mi egykor lesz és lehet; a jelenben kell élni tudni.” (Jósika.)

E helyt érintlen nem hagyhatom a remény külön tüneményeit, az élet külön koraiban. A gyermek nem remél, múltja, jövője nincs; a jelen csurdultig betölti vágyait. Az ifjú, még bú és gond szívére nem nehezedik, elégli a jelent, mellynek örömei ezer alakban kínálóznak és ragadják tapasztalatlan szívét; jövőre gondolni, nincs még idő; de kezd lassudan ébredezni, szívében remény éled, hatás és tapasztalás köréhez mért: reménye szép, mint leélt napjai; élénk, mint képzete; biztos, mint élete. Reményei biztossága és tapasztalatlansága miatt, az ifjú legtöbbször csalódik. A férfiú pillantata a jövőt keresi, innét indul ki, és ide irányozvák törekvései: reménye kétes, mert ismeri az őt környező világ fondorlatait; de reménye merész, mint ő maga; korlátlan mint szíve vágyai; végetlen mint az ész törekvései: ivadékaiban, vagy műveiben óhajt ő élni, nevét örökíteni. Az agg, visszavonul mint elhaló vész, ha kitombolta magát; reménye hideg, mint vére; sejtét, mint képzete; kétes, kiszámított, mint élete.

SZENVEDÉLY.

Hogy indulat és szenvedély különböznek, említtem már; amaz érzelmi, ez kívánó tehetségünk elfajzása. Mire ösztöneink nincsenek, azt kívánni lehetlen; tehát kívánó tehetségünk törekvései, s így az általa ingerlett akarat határozatai, szóval, az ember minden munkássága ösztönből indul ki. Ösztöneink gyakori kielégítése hajlamot, ez ha uralgó, szenvedélyt szül; melly az értelem felett zsarnok önkényt gyakorol, s a szenvedő alany egyéb kívánatait háttérbe szorítva, túlbecsült hajlamát tűzi ki czélul, s ennek valósítására, a lélek minden munkásságát kénytetve központosítja. Az indulat értelmünket zavarja, a szenvedély álokoskodásaival legyőzi: „Eubulides hét álokoskodást talált ki, minden szenvedély hétszer hetet találnd.” (Jean Paul.) A szenvedély értelmet és állatiságot feltételezi amazt szenvedő, ezt cselekvő állapotba helyezi: tehát pusztán szellemi lényt, vagy észnélküli állatot, szenvedélyesnek mondani nem lehet. A szenvedély kizárólag emberi tulajdon. Valamint minden, úgy a szenvedélyek is találak védőkre; voltak és vágynak, kik nemes szenvedélyeket is ismernek. Azonban úgyhiszem, minden szenvedély az emberiség alapjellemét, az értelmet és akaratszabadságot kénytetve korlátozza; célja jó, szent lehet, de mint szenvedély túlzó, s így észelleni. Példával élek: a boncztan magában nemes.

hasznos tudomány; de szenvedélylyel űzve, nem egyszer fajult már vérfagyasztó kegyetlenséggé. Hajdanta Herophilus engedelmet kért élő rabok bouczolhatására, s Tertullian bizonyítása szerint, hatszáz szerencsétlen vérzett el bonczkése alatt. Illynemű példákat lehetne napjainkban is találni, s tán épen a művelt angoloknál! Kant szerint minden szenvedély a gyakorlati észre nézve rákfékely, mellynek orvoslása ritka, vagy épen lehetlen; mert maga a beteg sem óhajt gyógyulni bajából. De ha állna is, mint némelleyek akarják: hogy becsület, hír, szabadságkór, szóval szenvedélyek szülék a világ legfontosabb eseményeit! Minek nincs jó oldala? s aligha könnyű nem volna megmutatni: hogy szinte szenvedélyek szülék a nyomorok ama végetlen sorát is, mellyek nemünket bölcsőjétől napjainkig zaklaták: „Durch Leidenschaften glücklich sein wollen, heisst sich wärmen durch ein Brennglas!” (Jean Paul.) Szendvélyeink alapjául, ösztöneinket vevém fel, ennél fogva czélszerű leud elébb ezekről szólani.

Ösztön.

Szorosan véve csak azt kívánhatjuk mit ismerünk, minek értékét, hasznát: azaz czélját tudjuk; vágnak azonban az emberi szívnek olly kívánatai is, hol a kívánt tárgy értéke és haszna, egy előre feltételeztetik, hol az akarat ingereltetik, annélkül hogy törekvései czélját ismerné. E titkos, de hatalmas ingereket, mellyek a természettől oltvák szíveinkbe, ösztönöknek nevezzük. A gyermek keresi anyja emlőit, még minekelötte ismerné azokat; különnemű egyének hajlanak egymáshoz, annélkül hogy a ser-

dülés első fokozatain hajlamaik célját ismernék; esésközben az ember ügyes hajlások által igyekszik testének a súlyegyent visszaadni, vagy legalább kezei kiterjesztésével nemesebb részeit megóvni; és ez mind ösztönszerűleg történik, mi eléggé tanúsítja: hogy minden ösztön tárgyilag határozatlan törekvés, de alanyi feltétele minden kíváнатnak. Véleményem szerint ösztön és a szorosán vett kíváનો tehetség úgy állnak egymáshoz, mint alsó és felső ismerő tehetségünk; e kettő nem különálló tehetség, hanem csak különváló ágai ugyanazon tehetségnek; mert érzékiség és értelem, csak együtt alkothatnak ismeretet. Úgyszinte ösztön és kíváનો, csak együtt serkenhetnek bennünket munkára: „kiváનો ösztön nélkül nem gondolható.” (Kant Anthropologie.) Végre igen természetes, hogy ösztöneink kifejlésére nagy befolyása van a nevelésnek, vallásnak, polgári alkotmánynak és egyéb hely és időbeli körülményeknek; annyi bizonyos, hogy minél túlnyomóbb az állatiság, ösztöneink annál nagyobb hatásúak; a lélek műveltsége ellenben mindinkább háttérbe szorítja kivált azokat, mellyek kizárólag testi szükségseinkre vonatkoznak.

A régi bölcsek közt leginkább Zeno méltatá figyelemre ösztöneinket, (*τα πζωτη κχτα φωνη*) Szerinte: minden állat mihelyt születik, önmagát szereti, – – ösztönszerűleg kívánja mindazt, mi éltét és helyzetét fenntartja; irtózik ellenben az enyészettől. És mindezt kívánja, még minekelötte kéjt, vagy fájdalmat érezne. „In principiis autem naturalibus plerique Stoici non putant voluptatem esse ponendam, (qiiibus ego vehementer assentior) – id ita esse probant, quod antequam vol up fas aut dolor attigerit, sa-

lutaria appetant parvi, aspenienturque contraria.” (Cicero de fin. III. 5.) Azonban, mennyire elágoztak véleményeikben a régi bölcsek, s milly túlságokba hanyatlanak, kivált midőn az emberiség céljait igyekeztek megalapítani ösztöneink egyoldalú felfogásából, a bölcsészet története eléggé tanúsítja. (Cicero de fin. II. 11.)

Az újabb kor ugyan több figyelmet fordított bevilágunk tüneményeire, de a véleménykülönbség itt sem szűnt meg, s aligha megszűnendik valaha. Plârier ösztöneinket állatiakra, szellemiekre és pusztán emberiekre osztályozza. (Anthropologie.) Alibert négy alapösztönt soroz fel: az önfenntartás, társasulás, nemzés és utánzás ösztöneit. Kiesewetter állati és szellemi ösztönöket különböztet meg; amazok alapja kéj, vagy fájdalom, emezeké értelem és akaratszabadság. (Erfahrungsseelenlehre.) Vágynak, kik alsó és felső, vagy érzelmi és értelmi tehetséget különböztetvén meg, e szerint osztják fel ösztöneinket is. (Schnell Etiip. Psych. – Lehmann Lehre von der menschlichen Seele.) A criiica természeti és elfajult ösztönöket ismer; ezek alapjául az önszeretet veszi fel, és ekként osztályozza szenvedélyeinket is. (Kant Anthropologie.) Fries három alapösztönt állít fel: az állatiság, emberiség és személyesség ösztöneit; az elsőnek célja az önfenntartás, társasulás és nemzés; a két utolsónak értelem és akarattökély. (Kritik der Vernunft. III.)

Az ember érzéki, eszes lény, állatiság és ész, anyag és szellem teszik lényegét; mindkettőnek vagyon természeti iránya, s így vágnak ösztöneik is; mindkettő lényegesen különböző, és még is a legbensőbb összeköttetésben állnak, s az emberben csak

együtt gondolhatok; de épen ez az, mi ösztöneink osztályozását nehezíti, s valamint a lélek tehetségeinél, úgy itt is áll: a potiori fit denominatio. A mondottak szerint ösztöneinket állatiakra és szellemiekre osztályozom, mellyek ismét vagy vélünk szüleiék, vagy utóbbad fejlenek ki a társas életben; ide nem értve azon ösztönöket, mellyek kizárólag az anyagnak tulajdonai, s bár mindig ugyanazok, még is felsorozhatlan alakokban tüntetik fel az anyagi világ tárgyait. Ezek a természettan körébe tartoznak, ámbár vágynak, kik a lélektanban is adnak nekik helyt. (Carus Psych.)

Állati ösztönök.

I.

Minden állat önmagát szereti és mindazt, mi összes életét előmozdítja; ennél fogva természetesen első az emberben az önfenntartás ösztöne, innét származik a tápszere, levegő, világosság, hideg, meleg és testi mozgásutáni ösztön. Ide tartozik a felesleg, vagy már nedveiktől megfosztott tápszerek és mindennek elkülönözése, mi az életre káros hatású lehetne; továbbá lélekzés, veszélyközt a test ügyes mozdulatai sat. Az állat nem csak magát, hanem fajtát is szereti, s így az önfenntartás ösztöne után, a nemi ösztön fejlődik ki, párosulva a nemző ösztönnel; melly az állatban csak koronként, az emberben a serdülés első pillanatától, késő korig; minden időben mutatkozik. Az önfenntartás és nemző ösztön együtt, társas életet feltételez, s így harmadik helyen áll: a társasulási ösztöne.

Szellemi ösztönök.

Szellemünk törekvései alapjául a tökéletesedést veszem fel. Az állatot ösztönei vas szükséggel kénytetik, évezredek oltá csak egy, és mindig azon úton jár, czélt soha nem tévesztve; az ember ellenben tökéletesíthető lény, s mint milyen szabad, tehetségei mindegyikének ugyan megvagyon külön természeti iránya, de összes munkásságának czélja, végeredményben mindig csak tökély. Voltak ugyan gyászos idők, mellyekben a kor setét szelleme nemünket lesodrá a haladás pályájáról; de a tökéletesedés magvait mindig szívében hordozá, s ha részenként hanyatlott is, az egész küzdött és fejtekezett homályaiból. Ezen elvből indulva ki, szellemi ösztöneinket ekként sorozom fel. Az emberben mindenek előtt feltűnő egy neme a tevékenységnek, melly lelkünket szünetnélküli foglalkozásra serkenti: „Sunt aitem clariora indicia naturae, maxime scilicet in nomine, in omni animali, ut appetat animus aliquid semper agere.” (Cicero de fin. 20.) „Der Mensch ist kein lehrendes, er ist ein lebendes, handelndes und wirkendes Wesen. Nur durch Wirkung und Gegenwirkung erfreuen wir uns des Lebens.” (Göthe.) Ez ösztönszerű tevékenységet általánosan tudnivágyás jellemzi, melly eleve mint kandiság mutatkozik; a kisedet, még minekelőtte esze kifejlenék: figyel a legérdektelenebb tárgyakra, látni, hallani, tudni óhajt mindent. A kandiságot az utánzás ösztöne kiveti, mindkettőnek első fokozatai, némelly állatokban is fellelhetők. De az ember itt meg nem áll, s a mint lassúdan fejtekezik az ész, úgy kezd unatkozni a pusztá tudásnál s tudományos ismeret után sóvárg:

azaz: fürkészi a kül és belvilág tüneményeinek okait, kezdi fáradtsággal gyűjtött ismereteit elvekre alapítani, rendezgetni, szóval, lelkében feléled a rendszeres tudás ösztöne. Az embert eleve szellemi erejének öntudata, tehetségei műveltsége, s az ismeret, hasznát nem tekintve, önmagaért boldogítja; s csak utóbbad ébred fel szívében a szellemi élvágy; szeretete mindannak, mi tökéletes, hasznos.

Azonban a lélek nem elégli az érzéki világ szűk korlátait. Minden feltételes, minden okozat itt alatt és mindenütt a világon; hol feltételes, hol okozat van, így fűzi odább az ember gondolatai fonalát, ott feltételezőnek, okozónak is kell lenni, és pedig végetlennek, öröknek; mert az emberi ész, bár véges, még is csak a végetlenben nyughatik meg tökéletesen. E gondolat lelkünket magasabbra emeli, az eszményi világba: hol az igaz, szép és jó eszméinek valószínűsítése által igyekszik megközelíteni a végetlent. Lelkünk e magasb iránya nélkül az állatiság nyomasztó kérge alól, mentség nem volna, nélküle nagy, fennséges, eszes lényhöz illő, ez életben nem történhetnék: az igazság kimeríthetlen forrása a tudományoknak, a szép anyja a művészetnek, a jó, személységünk kifejlésének, s a lehető emberi tökélynek rendítlén alapja.

Egyéb ösztöneink hatalmasan ingerlik ugyan akaratumkat, de pusztá kívánatok is maradhatnak, kivéve azokat, mellyek okvetlen éltünk fenntartására irányozvák; de lelkünk magasb követeléseinél egy szó viszhangzik öntudatumkban, s e szó, kell! kívánat és tett, csak együtt állhatnak itt; s valljon miként? állati ösztöneink kielégítése, bár mi indokokból történjék is, állatiságunknak megfelel; de lelkünk

követelései csak szentebb czéltől ihletve, felelnek meg rendeltetésöknek: az igaz, szép és jó, csak önmagukért keresve, gyakorolva, állhatnak czélul nemünk haladási pályáján.

Ösztöneink átpillantása szolgáljon vezérfonálul, szenvedélyeink osztályozásában; melyekről e helyt általánosan míg ennyi állhat: alig van szenvedély, melly az életben ellentileg ne mutatkoznék, s mi leginkább feltűnő, ugyanazon szenvedélyt, ugyanazon egyénben szöges elleniében Mini, nem ritka tünevény. Az emberi természet ez ingatagságát, híven adja a római költő:

Quod petiit, spernit; repetit quod nuper omisit;
Acstuat, et vitae disconvenit ordine toto;
Diruit, aedificat, mutat quadrata rontundis.

„Az élet ellentétekből áll; egy idő a másíknak ellenképe . . . Ne higyjük, hogy könyvekben létezik a hitetlenségek halmaza; a való élet re-génye sokkal irtózatoss, s borzasztóbb.” (Jósika.)

Állati ösztöneink elfajzása.

Az önfenntartás ösztöne.

Az önfenntartás ösztöne elfajulva, az élet szenvedélyes szeretetét, s az éh és ihkört szüli: Eltét szereti minden élő lény, az enyészet gondolata türhetlen, irtózatoss; az ember leküzdi az élet minden bajait, keblében hordozza kínait, súlyai alatt görnyed, és még is, midőn végvonalán áll, egy nyomorú perczért, örömmel vetné oda hosszú élte minden szerzeményeit; mert élni jó, a legmostohább körülmények közt is. És ha ennyit tesz, és ha ennyit mer az, ki éltét józanon szereti; valljon mennyit fog tenni, ki éltét szenvedélyesen szereti? Az élet nála

czél, nem eszköz; rabja ő, nem ura élteinek; nyugalma a halál rémképei zavarják szünetlen, hon, emberiség tőle mitsem igényelhetnek; az önmegtagadás és áldozat eszméinek önző lelkében helye nincs. Ha szíve jó, kész szükségben segédkezet nyújtani; de élte koczkáztatásával soha. Ha akarata rossz, mi nem ritka, kész élteinek mindent alárendelni, feláldozni: gyáva ő, s szentségtörő kezekkel használ minden eszközt, csak célra, életre vezessen.

Az önfenntartás ösztönével ellentileg mint különös és még sem ritka tünet, mutatkozik az élet kicsinlése; vágnak, kik megfoghatlan könnyelműséggel, néha silány bérért koczkáztatják élteiket, vagy hiú ábrándaiknak és előítéleteiknek áldozzák fel azt. Az életkicsinlés örült szenvedélylyé is fajulhat, s ekkor öngyilkosságot szül, melly fene ragályként rágódik némelly idők és némelly nemzetek életfáján. Az öngyilkosság mindig kislelkűség eredménye-e? Vágnak, kik a csomót szétmetszve, nagy Sándorként oldják meg, s az öngyilkost egyáltalában örültnek nyilatkoztatják; ezt minél könnyebb mondani, annál nehezebb volna minden egyes esetben bebizonyítani. En azt hiszem, az élet olly kincs, mellyet könnyedén, igen, csak örült vethet el magától; de ha ki ezt ép észszel teszi, mit számtalan példák tanúsítanak, akkor csak rendkívüli erőfejtés, s iszonyú lélekcsata eredménye lehet.

A világ nem ítél egyformán az öngyilkosról: az egyiket szánakodás, vagy tán könyök is kísérik sírjába, inig a másikat undor és mély megvetés követi; ezt gyávanak, erős lelkűnek kiáltja amazt. Honnan a közvélemény ez ingatagsága? a kérdést lélektani szempontból veszem; vágnak indokok, mellyek a

legszilárdabb jellemű férfiút is megrendítik, és vágnak eszközök, melyek múlhatlanul halált hoznak, s így használatok némi lelkierőt látszik feltételezni; ellenben vágnak indokok, melyek csak kislelkűt ejthetnek kétségbe, és eszközök, melyeket csak tétova gyávaság használhat. A vízbe fúlasztás, hogy példával éljek, vagy felakasztás, gyáva eszközök; mert itt a mentség lehető. Menthetlenül halált hozó fegyver használata, vagy rögtön ható méreg, több elszánást kíván. Ennyit az öngyilkosságról lélektanilag; erkölcsileg mindig vétkes maradand, mert az ember nem korlátlan ura életének.

Figyelemre méltó, hogy egyedül az ember az, ki élet és halál közt tud választani; az állatot ösztönei ragadják és kénytetik az élet fenntartására; az ember nem csak kétségbeesetten és gyáván, hanem tud nagylelkűleg is meghalni; mit véleményem szerint nem tehetne soha, ha szívében nem élne, egy jövő élet rendítlén hite. „Der Mensch ist der Einzige und erste Freigelassene der Schöpfung.” (Herder.) „Eine Liebe ist dem Menschen gegeben, die den Tod unter die Füße tritt, keinen Schmerz achtet, und keine Lust.” (Jacobi.) Es e szeretet, melly örömmel viszi áldozatul éltét: az emberiség, a hon –az erény szeretete!

Az önfenntartás ösztöne közvetlen az élet, s közvetve az egészség fenntartására vonatkozik. Innét az ösztönszerű testi mozgások, s a szünetnélküli tevékenység az emberben, melly vagy komoly célra törekszik elhatározottan, vagy nem, tehát munka, vagy játék; e kettővel ellentleg áll a nyugalom ösztöne, melly testi erőnkét edzi, s így elkerülhetlenül szükséges. A nyugalom ösztöne mint

szenvedély restséget szül: melly munkáit halogattja; tunyaságot: melly dolgait csak felületesen s kénytelenségből, a lehető legnagyobb kényelemmel végzi, híréért inkább, mint hasznaért; lustaságot: melly kerüli a foglalkozást; végre henyélést: melly irtózik a munkától. Illy emberek tenyésznek inkább, mint élnek, s terhére vágnak a társaságnak; gyáva herék ezek, kik csak az álom lágy karjai közt élvezik az élet fő gyönyöreit.

Helyén állandó itt még néhány szó az állati devajságról, melly természeti kifakadása a túlbuzdult életerőnek, s a játékok ama durva nemében mutatkozik, melly kecsstelen tagmozgásokban, pajkos, túlfeszített erőlködésekben gyakorolja, fitogtatja testi erejét, s még az állatokban is feltalálható; de ritkán túl a természet korlátain. Illynemű játékok az alantabb sorsú néposztályban, leginkább a tavasz első felvirultában, hol a növényi és állati élet mintegy felébred szunnyadásából, sűrűen, s különféle, de közönségesen durva modorban láthatók: „Etiam inertissimos, nescio qua singulari nequitia praeditos, videmus tamen et animo, et corpore moveri; – cumque non habeant ingenuas ex doctrina oblectationes, circulos aliquos et fessiunculas consecrari.” (Cicero de fin. 20.) – E játékok eleve kellemes hatásúak, mert a főlöszleg nedvek kipárolgásai elősegítik; de utóbb kellemetlenek, mi a bekövetkezett lankadtság eredménye. Szenvedélylyel üzve, mint vadászat és viadalkór tűnnek fel, s néha vérengző verekedéssé, vagy állatkínzássá fajulnak; illyen Spanyolhonban az elhírlt bikaviadal, melly durva szokás annyira összeforrott e büszke nemzet jellemével, hogy műveltebb századok sem valának képesek azt kiirtani.

Éh és ihkór.

Éltünk fenntartására a tápszer szükséges, s míg az ember hallgat a természet szavára, elégti mit a természet ad; csak akkor használja a tápszert, midőn a természet kívánja, s csak úgy és azért, hogy éltét fenntartsa. De ha valahol, itt leggyöngébb az ember; vágnak sokan, kik mentek minden szenvedélytől, ritka lelkerővel legyőzik az állatiság egyéb ingereit, de az éh, vagy ihkór *) zsarnok hatalma alatt nyögnek. Hol egyszer e szenvedély megfogamzott, ott mentség, határ nincs; szűk a világ, sivár a természet minden kincseivel, a tápszer célja immár többé nem az élet fenntartása, hanem kéj, gyönyör-éivezet; s az ember kivetkezve méltóságából, s a porig alázva, rabja gyomrának, mellynek kielégített vágyain újak, hatalmasabbak, buján, kiírthatlanul sarjadzának fel. A zsarnok, ha kénye, kedve szerint, ha korlátlan, s ellenállás nélkül akar uralgani, ébreszsze fel alattvalóiban az éh és ihkórt, s célját elérte. Tudta ezt hazánk egykori ostora Czillei Uirik, ki, hogy a gondnokságára bizott magyar királyt Lászlót testben, lélekben elnyomorítsa: nem nevelésről, hanem válogatott étkekről gondoskodott. (Czuczor, Hunyadi J. viselt dolgai.)

Az éhkór nemei a torkosság és falánkság, amaz az étkek minőségében, ez mennyiségében nem ismer határt. Illy emberek magasra sohasem emelkednek, csak azt keresik mit az állat, s csak ott, maradnak hol az állat; ha műveletlenek, vagy rosz

*) Ihkór – italkor, Vágnak vidékek, hol éhes, ihas egyiránt hasznaltatik; s ha lehetett éhesből éh, mért ne tethetne ihasból ihkórt csinálni.

akarátuak, alacson, vétkes eszközökhöz nyúlnak, kórvágyaik kielégítésére; ha munkától nem irtóznak, mi ritka tünemény, fáradozásaik bére gyomrokba szivárogy és ha hatalmasok, mi hatalmas serege környezi ekkor őket a kéjlegő szolgálknak és éhes házibarátoknak, kik új élvezetek kigondolásában, s a válogatott étkek divatszerű elrendezésében kifogyhatlanok. Ezer eltorzított alakban kell itt feltűnni a természetnek; élvezetet, minden szybarita kéjt lehel itt. Szégyenére nemünknek kell megvallanom, hogy nincs tárgy, melly a sajtót keletkezése olta inkább elfoglalta volna, mint az ember gyomra; különösen napjainkban valódi szakácskönyvkór uralg, s ha Gutenberg most állna elő remek találmányával, a mutavány aligha zsoltár, hanem egy nem tudom miféle, de sem hideg, sem meleg francia éték lelkiismeretes leírása volna.

Az éhkórnál sokkal lealázóbb az ihkór, melly szeszés, kábító nedvekkal némítja el az ész szavát, s így szándékosan fosztja meg magát attól, mi az embert megkülönbözteti az állattól. Az ihkór közönségesen részegeskedést, torbézölást s korhelységet szül; s kiben egyszer mutatkozik, ott bős szenvedélylyé, s mintegy természetté válik, féketlenül, kiírthatlanul. Az éh és ihkór szomorú következései undorig ismeretesek; hány virágzó életet vitt már kora sírba, hány családot juttatott márjtenkre, és hány nemzetet sodrott az enyészet örvényébe? Az éh és ihkór lassú mérge, több és vészesb csatákat küzdött már nemünkben, mint a fegyver!

Fösvénység.

Az élet fenntartása birtokot, vagy mint mondani szokták: küljavakat feltételez; ezek nélkül élni, vagy az élet örömeit élvezni, egyáltalában lehetlen. Birni óhajt mindenki és pedig kizárólag, tulajdonunk legyen mit bírunk, használata korlátlan, különben vágyainkat soha ki nem elégíti. Míg a küljavak bírásának célja: éltünk fenntartása, s az élet kellemeinek élvezése, addig a birtokvágy szenvedélyes ugyan lehet, de ment a fösvénységtől; azonban azzá fajul, mihelyt pusztá bírás a cél, nem pedig a birtok használata.

A fösvénység az élet első korszakában nem mutatkozik, a gyermek nem fösvény, bábját tulajdonának csak akkor mondja, midőn elakarjuk tőle venni; és ez így volt nemünknel is, e szenvedély csak akkor állt elő, midőn az embert, jövője kezdé aggasztani. Míg minden fának gyümölcsseit, míg lakó helye rónait, hegyeit, barlangait tulajdonának mondhatá, nem volt mit irigyelnie, miért fösvénykednie; de az emberek szaporodtak, szenvedélyeik fejledeztek, s szívökben felébredt a kizáró tulajdon, a birtok vágya: ellenszegültek, védelmezek azt mit szerettek és tulajdonuknak hittek, az ellenszegülés ellenségeskedést, ez harczot szült. Az embert kétes jövője kezdé aggasztani, társasult, szövetekezett, gyűjtött, szaporított, javait remegve a jövőtől kímélé, s minél gyávább, minél félénkebb és telhetetlenebb volt, a birtokvágy szívében annál hamarabb fajult fösvénységgé.

A fösvénység különbözik a szerzéskórtól, melly kincseket halmoz, javakat gyűjt, használva is

azokat, de csak képesint, s elég ügyesen olly utakon, mellyeken kincsei visszaszivárgását bizton remélheti; a fősvény gyűjt, halmoz, de szerzeményei használatának míg csak gondolatától is visszaborzad, csak bírni akar ő, ezentúl vágyai nincsenek, bírni akar bizton és bátran, s csak azon egy örömet élvezni, mellyet kincsei szemlélese idéz elő rideg kebelében. Ez oka, hogy a fősvény vágyai inkább pénzre mint küljavakra vonatkoznak; mert ennek átpillantása könnyebb, bírása nem olly ingatag mint a küljavaké, nincs úgy alávetve a sors szeszélyeinek. Pénz, célja törekvéseinek, gondolatainak, kívánatainak, minden óhajtásainak csak pénz; mellynek látása ellenállhatlan erővel ragadja őt, s számlálgatása a gyönyörök egy mennyét varázsolja le szívébe.

A fősvénység a szenvedélyek legképtelenebbike, a fősvény kába; mert az eszközt használja célul, mert nélkülöz a bőség közepette is, s míg az irigy szomszéda, addig ez önzsiradékán soványodik: „*Divitiae apud sapientem virum in servitio sunt, apud stultum in imperio.*” (Seneca.) A fősvény rász embertárs, rokonszenvnek, kegyelésnek, könyörületnek, szeretetnek fanyar szívében helye nincs; az emberiség legigazságosb, legszentebb követelése szikla kebléről lepattannak, és sújtják, sértik kétszeresen a szenvedőt. A fősvény rossz hazafi, mert retteg az áldozattól, tehetségei, törekvései nem a hon boldogságára, hanem pénzszerzésre, zsarolásra irányozvák: pénzért kész hónát elárulni, barátait, rokonait, önvérét megtagadni, nyomorba sülyeszteni; esküszegés, fondor cselszövény, csalás, uzsora, lopás, kezében ártatlan fegyverek, pénzének, e földi istenének kész ő becsületét, éltét, mindenét áldozatul vinni; „*Quid*

non mortalia pectora cogis. – Auri sacra fames. (Virgilius.) és Horatius:

– – cum te neque fervidus aestus
Demoveat lucro, neque hyems, ignis, marc
Nil obstat tibi.

A fősvény ostora önmagának, ostora a társaságnak; pénzét védi, óvja legmeghittebjeitől, sőt önmagától is. Plautus a fősvénységnek remek példáját adja az öreg Euclióban, ki arany döbönyét elrejt, elássa, örködik felette; elkeseredve zúg azok ellen, kik környezik, mert fürkészőknek, tolvajoknak hiszi őket. Éjjel virad aranyai felett, nappal hon ül, egy lépést sem mer kitenni lakából, senkit magához nem bocsát, még a pókhálót sem engedi szurtos odvában érinteni; szegénynek kiáltja magát, ha ki szívesen köszönti, retteg, mert fél hogy tán tudomása van kincséről a nyájas megelőzőnek. – Végre tulajdon leányát adja el! *) Hlyen a fősvény, kielégített vágyain újak, hatalmasabbak sarjadzanak fel: „Crescentem sequitur cura pecuniam. – Maiorumque fames. (Horatius.) Crescit amor numi, quantum ipsa pecunia crescit. A fősvény a szó legszorosabb értelmében szerencsétlen: önmagától mit sem várhat, egyebektől pedig csak gúnyt és méltó megvetést:

Non uxor salvum te vult, non filius; omnes
Vicini oderunt, noti, pueri, atque puellae. (Horatius.)

Es ennyi küzdésért, és ennyi nyomorért, vajjon talál-e a fősvény önmagában némi kárpótlást? a világ gúnyolja őt, megveti; nélkülözi az élet minden örömeit, éhség kínozza, hideg gyötri, izzad, görbed a munka alatt, álmait rémek zavarják! – és e cso-

*) Illynemű példákat láthatni Pecoil, Duclos és Molićenél,

dalény nyugodtan ül aranyzsákain, s olly nemét élvezi a gyönyörnek, mellyet egyedül csak ő ismer, csak ő képes méltánylani, örömittasan kiáltva fel a költővel:

— — Populus me sibilat, at mihi plaudo
Ipse domi, simulac numos contemplor in arca.
(Horatius L. 1. Sat. 1.)

Caligula, mint Svetonius írja: gyönyör élvezettel járt arany halmazain, s feledve császári, gúnyolva emberi méltóságát, örülten fetrengett aranyai közt! – Hogyan, hát a ragyogó éreznek olly nagy hatása van az emberi szívre és honnan?

A pénz hatalma mérhetlen, s így ki ennek birtokában van, szükségkép hatalmasnak érzi magát, minek csak kellemes hatása lehet kedélyünkre: „et genus et formám regina pecunia donat.” Kinek pénze van rendkívüli befolyást gyakorol egyebekre, s nemét a felsőbbségnek és függetlenségnek vívja ki magának; s ime ez az, mi a fösvénynyel, bár néha öntudatlanul, feledtet minden nélkülözést, minden nyomort. Túri a gúnyt és megvetést, mert tudja, hogy egy intéssel elnémíthatja a világot: álljon elő pénzével, s gúnyol ói és megvetői a porba hullanak előtte! De hát ha a fösvény szegény? a szegény nem fösvény, hanem gazdálkodó, takarékos; a szegény nyugalma, boldogsága nem áldozza fel pénzért, mellynek hatalmát, kényelmeit nem ismeri és szomszárja nem tartja örök áhításban.

Egyébiránt ha a szegény gazdaggá lesz, a fösvényiségre igen is hajlandó; mert valaha nyögve a nyomorok súlyai alatt, ő tudja legjobban mit teszen szegénynek lenni, s mi boldogító helyzet a jövődjéjébe bizton és bátran tekinthetni, ámbár elég

kába szűkölködni mindig, s csak épen azért, mert fél a szűkölködéstől. A gazdagságaról és fősvény-ségéről híres Buchingham herceg, nélkülözé a leg-szükségesebeket, azt állítván: hogy ő végre is olly szegényen és elhagyottan fog meghalni, mint a „templom egere.” Hajlandók a fősvényiségre azok, kik egyebek jogait bitorolva, sok igazságtalanságot követtek el; innét magyarázható a zsarnokok fősvényisége. Továbbá hajlandók e szenvedélyre kisebb társulatok tagjai; mert jövőjük kétes, aggasztó: hol közönségesen minden szív felénk fordul, míg a munka súlyai alatt görbedünk; de elfordulnak tolunk, mi-helyt erőnk fogytán áll. Míg az ember teherhordó, becsültetik; de roskadjon össze a teher alatt, s helyébe más áll, terhére van mindenkinek! Innét van, hogy az öregek és mind azok hajlandók a fősvényiségre, kik minél többet kivannak, annál tehetlenebbek; önmaguktól keveset remélhetnek, a világtól még kevesebbet, s így egyedül csak a mindenható pénztekintethetik gyöngeségök támaszául.

A fősvényiség nemei ezek: a szűkmarkúság, melly költségeit a lehető legkisebb körre szorítja; a divat és nyilvános élet követeléseinek kényszerítve, s csak ott felel meg, hol ez elkerülhetlen, hol a visszavonulás tán épen anyagi érdekeit sújtaná. A zsurgoróság, melly visszavonulva az élet zajából, a nyilvánosság legszentebb követeléseit sem méltatja figyelemre; csak élni akar ő, mellözve az élet minden örömeit: „Parsimonia magnum est vectigal.” – „Sera in fundo parsimonia est.” (Seneca.) „Parsimonia sumtibus parcit, quos rationes altiores sibi deposcunt.” (Cicero de off.) E nyomorult fillérezők, ke-serűn nyelik falataikat; alattvalóikat, tulajdon vérö-

ket szünetlen zsarolva, zaklatva, féregként zsugorodnak össze aranyaik felett, féltve, óva azokat önmaguktól. A fukarság, mellynek minden út jó, minden eszköz szent, legyen cselszövény, hamis játék, uzsora, mindegy, csak pénzsomját némileg csilapítsa; mellyet azonban sem india kincsei, sem a vizek gyöngyei soha ki nem elégítenek. A fukarság közönségesen szennyes fősvénységgé fajul, melly tapodva emberi méltóságát, elfojtva keblében minden jobb érzeményt, szívtelen halmozza véres filléreit; illy embernek élte sanyarú rabság, mellynek bilincseit ő maga szorítja mindig szűkebbre.

A fősvénységgel ellentétben áll a pazarlás és fecsérlés, amaz nagyban, ez kicsinben költi pénzét, vagy csonkítja javait, józan-észelleni czélokra; a hasznos és czélirányos költség, legyen bár mi rendkívüli, nem pazarlás. A pazarlást könnyelműség, vagy kevélység szüli; a könnyelmű elv és cél nélkül leng az élet hullámain, feledi a múltat, a jövő nem aggasztja, keblében csak a jelen él; s így pazarlása igen természetes. A kevély önző lelkében senkinek és semminek sincs értéke, imádott énéét kivéve; ennek örömmel veti oda mindenét áldozatul. Vágynak végre olyak is, kiknél midőn az egyik kéz kapar, a másik pazar; azaz, kiknél a fősvénység és pazarlás felváltva mutatkozik. Ezek nem képesek az állatiság ingereit legyőzni, s elragadva tőlök, egy kéjperczért pazaran szórják el pénzüket; de kiábrándulva a kéjmáorból, tettöket keserűn bánják meg, s fillérenként kapargatják össze, mit marokkal vetettek el; ismét elpazarlandók azt, ha szunnyadó vágyaik felébrednek.

A nemi ösztön elfajzása.

A nemi ösztön a serdülés első fokozatain mint hajlam mutatkozik, melly hatalmas vonzerővel ragadja a különmemű egyéneket egymáshoz, az ifjú szívében öntudatlanul is neme a rokonszenvenek keletkezik a nő iránt és viszont, annélkül, hogy a vonzalom titkos okait sejténé, vagy célját ismerné. Az ösztön néha néha mint indulat hévvel lobban fel a serdülők szívében, de vágyaik homályosan derengnek előttök, kívánataik határozatlanok; azonban a szüziesen tiszta vonzalom, az édes csalattatás azon fokozatban enyészik, a mint a serdülők fejledezni kezdenek, s a nemi ösztön csak hamar mint nemző ösztön áll elő. Ennek célja faját szaporítani és gyönyört élvezni; melly, valamint minden érzéki gyönyör nem egyéb, mint egy nyomasztó helyzetűli menekvés és érzéki csikland: azaz a kéj és fájdalom, a kellemes és kellemetlen perczenkenti gyors változása, az idegek szünetlen változó fel és lehangolása. Minél nyomasztóbb az imént érintett helyzet, vagy is, minél hatalmasb ingerek késztetnek a természeti ösztön kielégítésére, minél gyorsabb a kéj és fájdalomközti változás, minél élénkebb, érzéksibbasztóbb, átalánosb az indegzet lázas ingerültsége, a gyönyör annál élénkebb. Innét a nemző ösztön hatása, hatalma, melly csak egyszer is kielégítve, szokássá, örjüngő szenvedélyéé fajul, melly a bujaság felsorozhatlan nemeiben úzi, ragadja martalékát, s végre is kiforgatva méltóságából, az állatok körébe alázza.!

A bujaság önmagát ostorozza, nem csak a vétkeksen egyénben, hanem ivadékai hosszú sorában is, az ártatlan gyermekek sokszor testben lélekben nyomó-

rúk, s ha kérdezzük miért? apáik és anyáik vétke nehezedik reájok! És még is, egy szenvedély sem olly gyakori, egy sem olly nehezen orvosolható. Hányan hordozzák testben lélekben a rakoncátlan, a kicsapongó bujaság kór jeleit, de ők azért nem okulnak, vakon rohanva a tátongó örvénybe, honnét mentesség többé nincs; mert e szenvedélyt az ember soha el nem hagyja, hanem a szenvedély vesz búcsút; de csak ott, hol az életerőt végkép felemészte, s a tehetőség utolsó szikráját elhamvasztá. Ritka léleknagyság, s az erény hő szeretete honosult annál, ki e szenvedélyt képes féken tartani:

„Wem Wollust nie den Nacken bog
Und der Gesundheit Mark entzog,
Dem steht das hohe Wort wohl an,
Das stolze Wort: ich bin ein Mann!”
(Bürger. Männerkeuschheit.)

Óvásul e helyen még ennyit mondok: a szülők és nevelők legszentebb kötelessége a nemi ösztön kora kifejlését gátolni; s ha valahol, itt állnak Seneca szavai:

„Optimum est ad primum mali sensum mederi sibi.”

és Ovidiusnak bölcs tanácsa:

„Principiis obsta! sero medicina paratur,
Cum mala per longas invaluere moras.”

Milly hatása van a józanon használt, vagy ki nem elégített nemző ösztönnek testre, nem ide tartozik; lélektanilag bizonyos, hogy olly emberek szívében, kiket körülmény, vagy életpálya korlátoz; neme az emberi, különösen a nemi gyűlölségnek fészkei magát; mi azonban nem esetleges, sem a természet munkája, hanem hosszú, kínos harcz eredménye: ész és állatóság küzdenek illy egyénben mindig újuló

harczot, a küzdés fárasztó, s a kedélyen végre is mogorvaság ömlik el, a világ komor szíliekben setétlik előtte, s szívében kezd mindinkább fejtekezni a gyűlölség és undor, melly eleve erőltetett, de utóbbad szokássá, természetté válik. Egyébiránt ez csak azoknál áll, kik az erkölcs gyakorlatában és boldogító érzeményeiben nem találnak elég kárpótlást!

A társasulás ösztönének elrajzása.

Az emberiség céljai társas életet feltételeznek, nélkülök éltünk és nemünk fenntartása, tehetségeink kifejlése és tökéletesíthetése lehetlen. A társasulás ösztönét minden ember szívében hordozza, jó, rász, társat egyiránt kereső társ nélkül az élet pusztá, kietlen. Mi hatalmas a társas élet ösztöne, leginkább azok tanúsíthatnák, kik a világ zajában kétségbeesve visszavonultságban, s a rengeteg zugaiban kerestek mentsvárat töredékeny erényeiknek; mennyit kelle túmiök és mennyit küzdeniök? a társas élet hajlama, míg az élet végvonaglásaiban sem hamvadt el szíveikben.

A társas élet legtermékenyebb anyja minden szenvedélynek, bár maga a társasulás ösztöne mint ilyen, szenvedélylyé ritkán fajul; s hahogy annak színezetét viselné is valamelly szenvedély, közönségesen önkör lappang alatta: melly a társas életet, önmagaért, a társakat pedig csak azért keresi, hogy eszközül használhassa azokat.

Vágynak, kik néhány meghitt barátaik csöndes körét eléglük; míg mások a külvilág forradalmaiba sovárgnak. Az egyik társaságot keres, hogy gondjait elűzze; a másik, hogy önmagát feledhesse. Amaz,

ingatag nád, melly támasz nélkül az első szellő fiivalmával recsegve porlik szét; emennek szívében rémletesen viszhangzik a vádló öntudat, mellynek szavát a társaság zajában iparkodik elnémítani.

Sokakat kandiság, híradás, vagy vadászás és rágalomkor vonz társaságba, rang és személy különbség nélkül; míg mások csak magasabb köröket hajhásznak, túriks a nagyok szeszélyeit, örömmel hordozzák az üledék és divat nyomasztó bilincseit, csakhogy álszínekben ragyoghassanak; s mivel eléglik a külszíni, a kölcsönzött fényt, a legszebb tehetségekkel sem vergődnek soha önállásra. Illy embereknél hiányzik a lélek nagyság, személyességek fennségének önérzete; életelvök: a világ csalattatni akar!

„Erschrocken fliehen sie
 Von dem Gespenste ihrer innern Grösse,
 Gefallen sich in ihrer Afmuth schmücken
 Mit feiger Weisheit ihre Ketten aus,
 Und Tugend nennt man, sie mit Anstand tragen.”

(Schiller:)

Vágynak emberek, kik megfoghatlan szemtelenséggel lépnek fel az életben: műveltséggel, művészetel, tudomány nyal kérkednek, ok, kik mind ezt csak névről ismerik; tiszteletet, elismerést igényelnek, s a nagy zaj mellyet ütnek, közönségesen ki is vívja magának a méltánylást. Életelvök: mindenki annyit ér az életben, a mennyivé teszi magát! A kontár, ki elég szemtelen száz aranyat kérni középszerű művéért, meg kapja azt míg a művésznek remeke félrevettetik, mert elég őszinte kevesebbet kívánni, Sok tenkre jutott, olly fennhangon kér, vagy inkább követel pénzt tőzsérétől, hogy ez szerencsésnek tartja magát, kívánatait teljesíthetni. Volt szerencsém egy-

koron valakinek egy könyvtár ritkaságait mutogatni, helyzeténél fogva nem tartam dologhoz értőnek; de mennyire meglepett tudós értekezése a könyvtárak rendezéséről. – Utóbb szavait meglehetősen hiven, egy társalgási lexiconban, e szó alatt „Bibliothek,” fellelem! De ki volna képes felszámolni a szenvedélyek ama végetlen sorát, mellyek vagy színezetét viselik a társas életnek, vagy ebben fejlődnek ki. Röviden ennyit: a természet gyéren hintetgeté ösztöneinkben a szenvedélyek magvait; de lépjen az ember a társas élet körébe, s a legszilajabb szenvedélyek martaléka leend.

A társasulás ösztönével szöges ellentétben áll, a társasulás undora; melly részint mint emberkerülés (*ανσοπαφοβια*), részint mint embergyűlölés (*μσ ανδζουπιοί*) mutatkozik. Az emberkerülés vagy elveken alapszik, vagy testi és lelki kór állapot eredménye. Sokan nevetlenségből kerülnek a társaságot; másokat szigorúbb tárgyakkali foglalkozás, elmélyedés tart vissza; némelylek nem az embereket, hanem a divat képtelenségeit, s az üledék korlátait kerülnek. A szilárd jellemű férfiú sokat nevetségesnek, vagy méltóságával meg nem egyezőnek tart, minek megsértése ama sima udvaroncok divatszerű lelkét borzalommal tölti el. Sokan kényelemből, s a fesztelen szabadság szeretetéből kerülnek a társas élet bilincseit; mert a művelt és magasabb körök igényeit teljesíteni, mindig egy neme az önmegtagadásnak, s ki itt természeti ponygyolában lépne fel, vagy csak Önmagát keresné: megbocsáthatlanul védene a művelt társalgás szeszély, néha előítéletszülte szabályai ellen. Végre vágynak, kiket a vér sűrűsége, búskomor nedvkat, vagy a kedély természeti mogorvasága

tesz emberkerülőkké. Az embergyűlöletet csalatott remény, hűtlenség, szerencsétlenség, a világ kajánsága, vagy a hatalmasok kegytelen zsarolása szüli. E kórállapot eleve gyógyítható, de ha megrögzött vagy soha, vagy igen ritkán; mert mindig mélyebb gyököt vervén, előli az élet minden örömeit, s végre is vad gyűlölséggé, s kaján ártó szándékkal párosulva, elvetemedett gonoszsággá, vagy öngyilkossággá fajul,

A társas élettől megkülönböztetem a társadalmi életet, ott egyesek tökéletesítése, itt az egésznek boldogsága, s jogainak sértetlensége a cél; amannak alapja az ösztönszerű szeretet, emennek rózszakarat. Ha az embert indulatai és szenvedélyei nem ragadnák túl a józanság határain, nélkülözhetnők a társadalmi életet; de igazak Plinius szavai: „Uni animantium (homini) luctus datus est, uni luxuria, uni ambitio, uni avaritia, — — Nulli vita fragilior, nulli rerum omnium libido major, nulli pavor confusior, nulli rabies acrior. — Homini plurima ex homine sunt mala! És ha ilyenek az emberek, tagadhatni-e a társadalmi élet szükségét? nélküle földünk véres csatatér, és éltünk szünetnélküli harcz volna; s lám, voltak még is bölcsek, kik a társadalmi élet szükségét tagadák, és napjainkban is sűrűn forog a bölcsek ajkain e kérdés: valljon az ember társas lény-e?

Honnét e véleménykülönbség, s ez ingatagság oly kérdésben, melly első pillanatra kétségtelennek látszik? Ösztöneink mint már érintem, ellentileg is mutatkoznak; de ez ritkább tünet, és mindig testi, vagy lelki kórállapot következménye, s így termé-

szetelleni helyzet*), A szabadság ellenben megvan mindert emberben és együtt a társasulás ösztönével; pedig e kettő természeti, vélünk született. De ha így, nem ellenkezik-e a természet önmagával, midőn a társas élet, s a véle ellentétben álló szabadság ösztönét, ugyanazon emberi szívbe oltá? A természet önmagával nem ellenkezhetik! tehát a társas élet természetelleni, mondák némellyek; inig mások a szabadság ösztönét nyilváníták kórállapotnak; vagy Kiewetter állításához szegődtek: Man muss dem Menschen ungesellige Geselligkeit beilegen. (Erfahrungsseelenlehre.)

Véleményem ez: míg az ember a természet fia, a véle született szabadság legfőbb kincse; nagyobb szerencsétlenséget nem ismér, mint függni mástól, s azért irtózik, nem ugyan a társas, hanem igen, a társadalmi élettől. Innét van, hogy az ember, a társadalmi élet határin kívül, harczczal szívében, fegyverrel kezében kalandoz hontalan, túrve, nélkülözve szabadságaért mindent, s csak akkor engedi ezt a társadalmi élet korlátai közé szorítani, ha nagyobb erő szolgálással fenyegeti. A társadalmi életet tehát félelem szüle, míg ellenben a társas élet ösztöne vélünk született; itt kényszerítésnek helye nincs, amott a jogsértő erőszakolt korlátolása, büntetése jogszerű: ennél fogva nem ellenkezik a szabadság ösztöne a társas élet ösztönével, és nem ellenkezik a természet önmagával, midőn mindkettőt szíveinkbe oltá.

Hát a társadalmi élet? ez ellenkezik a szabad-

*) Ha ki, p. o. az általam leirt tevékenység és nyugalom ösztönére hivatkoznék; azt felelem: e két ösztön nem együtt, hanem felváltva mutatkozik, s ez utóbbi, amannak természetes eredménye.

ság ösztönével, mi igen természetes; hiszen épen a szabadságnak féktelensége szüle, ez kényteté az embert, hogy lemondva természeti szabadságáról, a társadalmi élet határai közé lépjen, hogy függését egy jogszerű, ön választotta felsőbbtség ellenében elismerje, s kezébe hatalmat adjon elég erőt, az egésznek jogait, és szabadságát megóvni. így keletkezett a társadalmi élet, melly annál tökéletesb, minél több észszerű szabadságot egyesíthet a törvények sértetlenségével, s az egésznek boldogságával; észszerű szabadságot mondám, melly tovább nem lép, többet nem kíván, mint mi a társadalmi élet céljával összefér. Ez fő feladata a politicának, azonban mi nehéz e célzt elérni a legdicsőbb nemzetek romjai tanúsítják; az ember ha valahol, szabadsága használatában határt nem ismer. Hol van az ember, a nép, melly szabadságával soha vissza nem élt, mellynek szívében a szabadság szeretete, szabadságkórra ne fajult volna?

E szenvedély nem csak egyeseket és nemzeteket, hanem néha egy századot sodor örvényébe; s valljon mit szoktak a szabadság szenvedélyes hősei túlságaikkal eléidézni? azt, mi ellen felzúdultak: vad kényuraságot, törvénytapolódó zsarnokságot! Szavaim igazolásául egy példát hozok fel, a francia forradalmat. E nemzet, elragadva az újítás és szabadságkórtól, vad ingerültségében fellázadt százados alkotmánya ellen; szabadság és egyenlőség volt jelszava! s valljon, volt-e valaha kevésbé szabad, egyenlő, mint épen akkor, midőn milliók ajkairól „liberté” és „égalité” viszhangzott? Egy királyt nem türtek, s ötnök vas vesszeje alatt nyögtek. (Directores.) Egy jó, bár gyöngé király sérté a nemzet jogait; de ama

vérszopó zsarnok Robespierre nem! Valóban, e nép soha esztelenebb nem volt, mint épen akkor, midőn a józan ész helyezé oltárra, olly alakban, melly gyalázatjára válik nemünknek! – „Caesarhoz nem áll közelebb senki, mint Brutus, ki őt legyilkolá.” (B. Eötvös J.) A népnek legnagyobb zsarnoka, maga a nép. (Voltaire.)

Szellemi ösztöneink elfajzása.

Szellemi ösztöneink elfajzása olly sokszerűen tűnik fel az életben, hogy a legtapasztaltabb lélekvizsgáló aligha fog valaha többet tehetni, mint megközeleltetni a természetet; de elérni soha. Ritka ember, ritka kor ment a szenvedélytől, és még is nehéz volna csak két egyént is találni, kikben valamelly szenvedély ugyanazon alakban mutatkoznék. Nagy befolyása van szenvedélyeinkre a test és nedvalkatnak, életpályának, vallásnak, de leginkább a nevelésnek; lehet-e csodálni? ha az ember szenvedélyeiben annyiféle, a hány! E helyt csak azon szenvedélyeket érintem, mellyek az életben leggyakrabbak, s úgyszólva alapszenvedélyek.

Játékkór.

A foglalkozásnélküli élet sokkal nyomasztóbb testre lélekre, mint bár mi terhes munka; az érzékek elfásulnak, a kedélyen lanyha kábultság ömlik el, sa lélek visszariasztva hatásköréből, elhalva a külvilágnak, önmagába zárkózik; de itt gyöngéi, s tehetlenségének öntudata merül fel, melly végre is keserű elégedetlenséggel tölti el szívét. Illy élet

örömtelen, jövője nincs, s a legkedvezőbb körülményekben sem fér meg tökéletesíthető természetünkkel. Nincs ember, ki foglalkozást ne keresne, melly vagy önmagáért kedves, s csak mint unalmat űző szer használtatik; vagy kedves céljaért, mellyre szigorúan, elhatározottan törekszik. Az első esetben játék, a másodikban munka; mindkettő egyiránt szenvedélylyé fajulhat. A mondottakból könnyű megítélni, mennyire és meddig lehet divatozó játékainkat azoknak mondani. A játék lélektanilag három felekezetre oszlik: érzemény, gondolat és szerencse játéka.

Érzeményjáték.

Ez, érzeményeink és indulataink szünetlen változó rohama, melly elűzve az unalmat, s felizgatva az életerőt, egészségünk homályos öntudatát éleszti fel, s ennek helyzetét az emberrel mintegy megismerteti; mi csak kellemes hatású lehet kedélyünkre. Illyen a festészet, szín és hangjáték, hol a tárgyak, s velők helyzetünk szünetlen változik, a legsajátszerűbb érzemények és indulatok villannak felváltva keresztül kedélyünkön; mi testre, lélekre jótékony hatású.

A játékok e nemei pusztá kenyerkeresetből, mint kézi munkák űzve, soha szenvedélylyé nem fajulnak; a falusi mázoló, vagy farsangi hegedűs hidegen, szenvedély nélkül űzi kontár művészetét. Sokan állítják: hogy a szépművészetek csak szenvedélylyel űzve hozhaták létre ama remek műveket, mellyek diadalai az emberi észnek. Én azt hiszem eredeti lángész, lelkesedés szüle ezeket. A művészet szenvedélylyel űzve elaljasul, kezdi mindinkább nélkülözni a szellemi élvezetet, s helyébe pénzsomj, elbizottság, hír-

és dicskór, párdüh, elolthatlan gyűlölség és vérengző boszú áll; sőt a legaljasb tettek sem ritka tünetek: millyen a remek művek elorzása, szándékos csonkítása, vagy végképeni szétrombolása.

Az érzeméni játékok sorában áll a vadászat, halászat, utazás és regényolvasás is, mellyekben kéj, fájdalom, félelem, remény, öröm, szomor, szóval, perczenként változó érzemények és indulatok váltják fel egymást, szívünket kellemesen érintve, s jótékonyan megrázva.

A vadászat mint szenvedély, a megfoghatlanságig túlzó, kész nélkülözni, leküzdeni mindent, sőt éltét is kockáztatni egy nyomorú vad elejtéséért; feledve viszonyait, a társasélet követeléseit, s néha tapodva legszentebb törvényeit, vakon rohan, úzi kegytelenül a vadakat, és üzetik ő maga féktelenül a vad szenvedélytől. A vadászattal rokon halászat ritkán fajul szenvedélylyé; itt, bár kivételek vannak, de jobbadán nem erőfejtés, sem ügyesség, hanem szerencse játsza a fő szerepet.

Az utazáskor nyughatlan lelkek tulajdona; vágyanak ugyan, kik szent czéltől ihletve nyúlnak a vándorbothoz, kiket ismeret, műveltség, nemzeti érdek, s az emberiség java késztet útra; de nagyobb részét az utazóknak, önzés, szórakozás, a változékonyság hajlama úzi elv és cél nélkül a világon^

A regénykór káros eredményű, kivált ha oily regények olvasásában mutatkozik, mellyek egyedül csak a kedélyt és képzeletet, nem pedig az értelmet foglalkodtatják; ezek az ifjút, mert e korban jelentkezik leginkább, ábrándozóvá, munkátlanná teszik, s szívében a szigorúbb tudományok szeretetét végkép elfojtják. Azonban ha valahol, itt feltűnő korunk ha-

ladása; Albion komoly fiai, valamint mindenütt, úgy itt is Bacon nyomait követvén, gyakorlatilag léptek fel a pályán, kiragadva regényeiket a babona és hihetlenség köréből, hova ezeket a német ábránd és francia szeszély sülyeszté. Örömmel látjuk hazánk legjobb regényíróit e pályán sikerrel haladni. Egyébiránt minden hibától mentek nem vagyunk, regényeinkben jelenleg sok a szó, kevés a tény, mi leginkább feltűnik a legérdektelenebb tárgyak részletes, végetlen leírásában; de ez még is mindig valami, inig a babona semmi volt.

A dohányzás és burnótozás szinte érzeményi játék, mindkettő ideg, érzeményizgató, s így unalmat űző szer; eleve kellemetlenül hatnak érzékeinkre, de amott a füst kibocsátása, itt az izgatott nedvek kiömlése, a nyomasztó helyzetet megszünteti; e hirtelen változás a kellemes és kellemetlen közt, kedves érzeményjátékot idéz elő.

Végre érintlen nem hagyhatom a tagjátékot, vagy is tánczot, melly a vidor kedv, s felmagasztalt öröm, vagy a túlbuzdult életerő kitörése; itt és ott a felforrnt nedvek nyomasztólag hatnak a kedélyre. E helyzet-től az ember ösztönszerű taglejtés által igyekszik menekülni, melly a túlbuzdult életerő kifakadását, s a forrongó nedvek kiömlését elősegíti. Ez oka, hogy az ember jó és balsorsban egyiránt tánczol. A néger, ki naponta súlyos járom alatt nyögött, vagy vérzett kegyetlen urának ostora alatt; ha munkáját végzi, mint zivatar kerekedik fel és lejt, tánczol végképeni kimerültségig.

Minden népnek sajátyszerű taglejtése van; mert nedvalkata, s így érzeményei és indulatai kitörése is sajátyszerű, Minél műveletlenebb az ember, az álla-

tokhoz annál közelebb áll; így a táncz is, a néger és majom taglejtésben némelly utazók meglepő hasonlatosságot találtak. Művelt nemzetek taglejtése ellenben kecses, művészi; s ha a táncz eredeti, minden esetre visszatükrözi azon nép jellemét, mellyiiek sajátja. A német, kereng és mindig csak kereng szédelő körökben, vagy lomhán topog ugyanazon tánczosnéval; jele, hogy a német egyszerű, állhatatos, korlátokat tűrő. A francia, csapodárkodva lengi körül a kört, nyájas udvarisággal simul mindenkihez; de alig várja be a viszonzást, s tovább lebben: „Frankreich ist das Land des Geschmacks im Umgänge, und des artigen Benehmens – – das Point d'honneur und die Galanterie sind zwei Erfindungen der Franzosen.” (Kant.) A spanyol, elkülönözött körökben, s csak hason rangúakkal tánczol, majd örömittasan olvadozó taglejtéseiben, majd ismét elragadtatva hevétől gögösen, s kihívólag pillant maga körül vagy feszes, kimért lépésekkel pöffeszkedik; ki nem ismer itt a heves szenvedélyek fiára? A szláv, majd a porig alázva hunnyászkodik, majd magasra emelkedve az eget keresi fejével; valljon nem jellemzi-e ez a szláv nemzetet? melly szükségben igen is hunnyászkodó, s szerencsében szertelenül fennhéjázó. És a magyar?

A magyar egy Pindár: valamerre ragadja negéde,
Lelkesedett tüzzel nyomja ki indulatit.

(Berzsenyi.)

majd, mint a költő az életből merítve folytatja, lebegő szellő, s szerelemre felolvad epedve; majd maga száll ki a bajnoki tánczra, s rengeti a földet! – a következtetéseket jellemére, másorra hagyom.

A táncz az ész és üledék határai között, min-

dig neme a művészetnek és magasabb élvezetnek; de mint tánczkór kicsapongó, életölő. Mi rendkívüli erőt képes e szenvedély kifejteni, ismeretes; hány-szor látunk gyöngé, töredékeny alkotású nót lábhegyen vágatva, kínos vállba szorítva, olly utat lejteni, mellyre más alkalommal, bár kényelmesen sétálva, aligha elhatározná magát. A szenvedély mindent feled, csak magát nem, minden erőt központosít, s így nem csoda, ha rendkívüli eredményeket szül.

Gondolatjáték.

Ez, gondolataink szigorúbb cél nélküli gyors változása, vagy a gondolatfolyam hirtelen és váratlan felakadása, vagy fordulata valamely elmés, meglepő mondattal; melly épen azért érdekes, mivel az érdekest érdektelenné, a komolyt hirtelen nevetségessé varázsolja, s kedves azért, mivel a felizgatott kandiságot ki nem elégíti, s a feszült várakozást semmire viszi által, nem pedig mint sokan akarnák, ellenkezőre; mert ez mindig valami, s így kellemetes ugyan lehet, de kellemetlen is a gondolatjáték mint ilyen, az észnek kedves nem lehet; honnan van tehát hogy még is: kedvderítő, mulattató, sőt fűszere a műveltebb társalgási köröknek? Ez csak úgy magyarázható, ha felteszszük mit már Kant sejtett: hogy minden egyes gondolatnak a test külön részeire, különösen az idegzetre sajátzerű hatása van. A gondolatjáték tehát rokon az érzeményjátékkal, sőt ezen alapszik, mert kellemesen csak úgy hathat kedélyünkre, ha a gondolatcsere, érzelmeink honában is képes érzeménycserét előidézni.

Vagynak, kik a gondolatjátékot szenvedélylyel

űzik ezeket a hajdankor, bár nem igen udvariasan: udvari bolondoknak nevezé; a műveltebb utókor pedig elménczeknek mondja; kiknek céljok, a társaságot elmés ötleteikkel felderíteni, mit szívesen tesznek kivált ott, hol a hintett mag, bő aratással kecsegtet. Azonban a gondolatjáték mint szenvedély, tehát mint elménczkór: túlzó, erőltetett, keresett, s így érdekét, érdemét veszelve, a művészet és elmés-ség fénykoréból mindig alább száll, s el végre is nevetséges bohóczkodássá fajul.

Szerencsejáték.

A szerencsejáték leginkább kártya, kockza, fekejátékban és fogadásokban üzetik; célja vagy érzeményhullámmás és kedélyizgatás, vagy hiúság, mint a schachjátéknál, hol nem annyira szerencse, mint ügyesség vívja ki a diadalt; vagy végre, s pedig a legtöbb esetben, nyereség.

A játékkór divatozott minden időben, világhírű bölcsek, hatalmas kormányférfiak, nagy tekintélyű szónokok menydörögtek a játék ellen; de az emberek játszottak, nagyját, apraját egyiránt, a rómaiakat úgy mint a barbárokat üzte, füzte e szenvedély. Hajdanta egy király országát és szabadságát kockza által veszttete el; a vadon fia nőjét és gyermekeit játsza el; Tyról egyszerű lakója földet teszi fel, a kockza esik, s ő koldus! Illyen e szenvedély, kit egyszer örvényébe csalt, azt emeli, sülyeszti kénye szerint; míg végre is enyészetbe sodorja. De ha valaha, leginkább napjainkban harapódzik el mindinkább a játékkór, kivált az ifjúság közt; mi épen nem csoda, mert alapja, mellyről e gyászos növény fel-

penészlik – a mindenható pénz! – mellynek értéke, hatalma, napjainkban óriási fokozatokban növekedik. Kinek nem örvendene szíve, ha ifjaink, például azok közt, kiket a hon országgyűlésre küld tanulni! – olly társulat keletkeznék, mellynek célja lenne: legalább míg az országgyűlés tart, kártyát nem érinteni? Illy társulatnak haszna anyagi és erkölcsi tekintetből mérhetlen volna!

A játékkór szomorú következései fájdalom, minél irtózatosbak, annál sűrűbben mutatkoznak; nincs bűn, nincs alávalóság, vagy galád tett, mellyre a szenvedélyes játszó kész ne volna: családat, tulajdon vérét, önmagát sülyeszti kegytelen és könny elmüleg nyomorba. Akarod a lélektant természetihven és gyakorlatilag tanulni? vonulj az úgynevezett játékbartlangok zöld asztalai mögé: az aranynak ingerlő halmaza fénylik itt, s körüle a szenvedélyes arczok mi bős csoportozata izzik; fogsz itt látni ifjút és aggot, nemest? és nemtelent, a gögös aristocrata kezet nyújt a zöld asztalnál, bár mi sehonnai tözsérnek; mert itt, a bűn tanyáján minden kötelek szétszakad, s minden korlát enyészik, minden szín és párt embere kedves itt: a fő kellék sok pénz, kevés ész, semmi ügyesség! – És figyelj tovább, az első kártya esésére, vagy forgatyú pergésére, e bős arczokon rémletes csatáját fogod látni a felzúdult indulatoknak és szenvedélyeknek: kajánság, káröröm, tettetés, fondor cselszövény, csalás, hamiság és gyűlölség borzasztón szerepelnek itt, s úzik, ragadják az elbízott nyerőt úgy, mint a kétségbeesett vésztőt; és mind ez, csak árnyalata annak, mit a szenvedélyes, a pénzhajhászó játszóról mondani lehetne, ha e nyomorú emberfaj megérdemlené. A kár-

tya játék még akkor sem ajánlható, ha pusztán mint unalmatűző szer használtatik, kivált fiatal korban; mert a tettetés, káröröm sőt csalás hamar lelkületté válik.

Szerencsejátékban vak eset szerepel, ez oka, hogy minden szenvedélyes játzó kisebb, nagyobb mértékben babonás; alig van játzó, ki bizonyos napokban ne tartózkodnék a játéktól, mert ezek rá nézve szerencsétlen napok; az egyik vesz, mert itt, a másik, mert amott ül; ez földött fővel tud csak nyerni, a másik földetlennel. Ha idegen jó: „mellém, – rival ez, – szerencse fia vagy;” míg a másik tombol haragában, mert az idegennek belépte okozá vesztését. Van játzó, ki bizonyos nyerő öltönyét, a világ minden kincseért sem hagyná hon; míg a másik valamelly szerencsétlen színű ruhaneműt érinteni sem mer. De felhagyok e képtelenségekkel; óvással álljanak, még itt egy tapasztalt lélektanárnak szavai: „Unter allen Abentheuerern sind die Spieler vom Handwerke die verächtlichsten; traue keinem von ihnen: in keiner Sache.”

Kandiság és rágalomkór.

Kandiság és tudnivágyás közt lényeges a különbség; ezt csak rendszeres ismeret, amazt az ismeretek zavart halmaza is kielégíti; tudnivágyásnál szorosán vett tudomány, kandiságnál pusztá tudás: amott tökély, itt újdonság a cél. A kandiság mint szenvedély mindennapi tünemény, s leginkább honos a nő nemnél. Legyen a tárgy érdekes, vagy érdektelen; kedvderítő, vagy vérfagyasztó, mindegy, a nőre mint újdonság, ritka kivétel nélkül, varázserő-

vei hat. Midőn szerencsétlen embertársaink bűnhődnek, mi viszi a nőket a vesztőhely színére, tán szívtelenség? oh nem, kandiság űzi őket, mellynek hatalmas ingereit, néha a legműveltebb, a leggyöngédebb kedélyű nő sem képes legyőzni.

A kandiságot megkülönböztetem ugyan a velünk született tudni vágyástól, mindazonáltal még is úgy tekinthető, jnint ennek első fokozata; szenvedélylyé csak könnyelmű, szigorú foglalkozástól irtózó, s ingerlékeny természetű egyéneknél fajul; a nyugalmat, korlátokat nem tűró természet, elv és álláspont nélkül ragadja ezeket keresztül az élet viszonyain; fővonásaik: jellemhiány és felületes észműveltség.

A kandiság szeretetlenséggel párosulva, rágalmkórt szül; vágnak emberek, kik bizalmatlanságból, irigységből, vagy tán épen időtöltésből, nemével a kárörömnök, szünetlen másokkal bíbelődnek; szenvedélyes kandisággal fürkészve mások tetteit, gondosan méregetve a tett indokait, céljait, s nem ritkán sértve az üledék szabályait, szemtelen tolokodással furakodnak egyebek viszonyaikba. Illy emberek elégedetlenek önmagukkal, s épen ezért keserű gyűlölésséggel félre értenek, balra magyaráznak mindent; ócsárolják, kisebbítik az erényt, nagyítják, s a legrútabb színekben festik a ne tán elkövetett botlásokat. Ezek a háttérben leskelődő rágalmazók, kik mivel szemben simák, hízelgők, sokkal veszélyesbek a nyílt ellennél.

Valamint a kandiság, úgy a rágalmkór is fel-tünőleg gyöngéje a nő nemnek. A nő, minél felületesb észműveltsége, annál ingerlékenyebb közönségesen természete, s minél tehetlenebb a test, annál pergőbb, élesebb a nyelv. Illedék, szokás tiltja őket

nyilván fellépni az élet küzdhomokán; s mivel az ember természetében van figyelmet gerjeszteni, zajlani és küzdeni, kivált hol túlnyomó a vérmes nedvokat; nem csoda, ha a nők sem vesztegelnek, ha mit a ház küszöbén túl nem tehetnek, azt azon innen el nem mulasztják. Magas és alantabb, művelt és műveletlen körökben egyiránt szállong a hír, s küzdetnek a rágalom vértelen, de könnyű csatái.

Azonban vágnak, bár ritka kivételek, és megvallom vágnak férfiak is, kik a kandiságban és rágalmasban meglehetősen jártasak, s aligha tágítnak e részben a nő nemnek; pedig mi a nőnél szánandó gyöngeség, a férfúnál minden esetre lealázó. A férfiú minél kandibb, annál parányibb, vagy nem képes, vagy rost magasra emelkedni; a legérdektelenebb hirecske szükkeblét kellemesen érinti, s minél szenvedélyesb hirhajtás, annál felületesb ítélő: való, vagy álhír, mindegy, csak újdonság legyen, ő ezt viszi, s örömmel kondítja meg a vészes hirharangot; melly egyéb harangoktól annyiban különbözik: hogy ezek hangja lassudan elhal, míg amazokét a távol-ság mindinkább növeszti.

Legnagyobb hirhajtások, a porban kavargó kegyvadások, kik megelőzőleg kivannak kedveskedni mindenkinek, s adják szegénykék azt, mivel bírnak, ügyesen összeszót, s jó betanult hirecskét, azt vélvén: hogy mi nekik élvezetet szül, az czélt másnál sem téveszthet; pedig csalatkoznak, mert a józan ész, és minden férfiú, ki e nevet megérdemli, undorral fordul el e sima kígyóktól AZ életben elvül lehet felvenni: az emberek sohasem olly jók mint barátaik, és sohasem olly roszak; mint eleneik őket festik!

Utánzaskor.

A tudni vágyás és haladás ösztöne vélünk született, szándékos hátráló nincs, mert az ember tökéletesíthető lény, s mint ilyennek haladnia kell. És az emberek még sem haladnak egyiránt! Igen, mert nem használják a haladás eszközeit egyiránt, mert maga a haladás fogalma a legtöbb esetben egyéni, s igyi ingatag? változó. Az ember továbbá testi és szellemi tehetségeire nézve annyiféle, a hány, ezt eredeti lángész ragadja ki a mindennapiság köréből, míg a másik tehetségei korlátoltsága miatt, pang, vagy gyermekként pórázon vezetve ingadoz a haladás pályáján. Innét van, hogy az emberek általánosan véve: utánzók, követők, vagy újítók; és ezek, még a maradás embereit sem kivéve, legalább képzeteikben mind haladnak! A testben léleekben pulyák: utánzók; a műveltség első fokozatain állók: követők; az ábrándozó szellemhősök: újítók; és a maradó? ezek vagy gyávák, vagy munkátlanok, mindenestre a kényelem emberei, kiknek életeivök: feledni a múltat, nem törődni a jövővel, egyedül csak a jelent élvezni.

Utánozni és követni különbözők, itt van erő, tehetség, ott mindkettő hiányzik. A követő mások útmutatásaként használva tehetségeit, a józan haladók után siettetni erejét, s a mások által nyitott ösvényen halad, némileg eredeti is lehet, az utánzó elv és cél nélkül siet mások után, és sohasem eredeti. Ki nem mosolyog itt, midőn eszébe jutnak amaz „imitatio ciceroniának,” mellyeket tizennégy éves korban kelle kidolgoznia; – Ciceró és tizennégy év!

Az utánzás és követés, valamint ellentileg az

újítás mint szenvedélyek, az élet minden helyzetében de leginkább a politicában feltalálhatók. Vágyanak sokan, kiket gyöngeségök önérzete, előítélet, vagy az ismeretes *αυτός εφα*, csak tört utakon vezet, az újdonság megdöbbeneti, az eredetiség elkábítja őket; ezt nem bírják felfogni, amabban csak veszélyt, rémeket látnak; az ősi szokáshoz, bár nyögve alatta, hi ven ragaszkodnak, fő elvök: „patrio more vivere!”

Mások ellenben gúnyolva a múltakat, döntve, tiporva az ősit, és sújtva a jelent, fellengő röptéikben túlszárnyalják a kort, mellyben élnek; de mint túlzók közönségesen czélt tévesztenek, sőt nagyítják a bajokat, mellyeken hevökben segíteni akarának:

— — Die lächerliche Wuth
Der Neuerung, die nur der Ketten Last,
Die sie nicht ganz zerbrechen kann, vergrößert.
(Schiller.)

Ezek, vagy szenvedélyes ábrándozók, vagy fondor köpenyfordítók, kiket hír, név, vagy épen anyagi érdek ragad ama szellemi világba, melly alkotóját soha túl nem éli. Vágnak ollyak is, kiket félszeg meggyőződés visz töretlen ösvényre, ezek legveszélyesb újítók; mert mit azok féktelen túlzással gyanusítanak, azt ezek a józan haladás álsziuével ajánlják. A lángészről itt nem szólok, ezek mint újítók a jelen gyöngéit éles elmével meghányva, s magasztos ihletésökben a jövőnek lepleit szétvonva, később kor emberei ugyan; de a remek elme szüleményei czélt nem tévesztenek, s ha mindjárt a jelen ivadék nem méltánylaná is igyekezeteiket, vagy megvetné figyelmeztetéseiket; fog jöni egy később kor,

melly jóvá teendi az apák hibáit. Két túlság között van mindig közép út, ezen haladnak a követők, melly már ennél fogva sem szenvedély; de azzá fajulhat mihelyt a középútról letér, s ekkor fő vétke: hogy az idegen gyümölcsöt túlbecsülve, hona iránt igaztalan.

Az utánzaskór régre még figyelemre méltó a divatban, melly vak utánzása a magasabb, vagy mint mondani szokták, a műveltebb világnak, különösen ruházatban és társalgási modorban. A divatot nem mindig jó ízlés, sem józan ítélet, hanem többnyire különcködés, hiúság, vagy pénzkereset szüli; ez oka, hogy közönségesen nevetséges, s mivel czélja nem haszon, sem műveltség, hanem hiú ragyogás, ledér kaczérság, vagy épen csalás, politicalai és erkölcsi szempontból, kivált ha szenvedélylyé, azaz divatkórrá fajul, helyesleni nem lehet. Egyébiránt művelt ember a divatot, mellőzve ennek képtelenségeit, a mennyire körülményei és helyzete engedi, mindig fogja követni. – Mi jobb, divatban, vagy azon kívül túlzónak lenni? a józan ész egyiket sem helyesli; de ha mégis választani kellene, azt hiszem: jobb, divatban megjárni a bolondját, mint azon kívül.

Szeretet.

A szeretet egyidős az étellel, mindkettő ugyanazon forrásból fakad) együtt jár, változik és enyészik, ki megszűnik szeretni, megszűnt élni. A szeretet) valamint ész és „műiden mi emberi, végetlen, s azt tükrözi vissza ki teremte, az istent. Az ember csak akkor simul emberhez, s természetét egész fentségében akkor ismeri, ha szeret, és csak

akkor boldog, ha viszont szeretetik. Az ember jövője, boldogsága, mindene attól függ, miként fejleszti ki a nevelés a szeretetet és hová irányozza. S valljon mi a szeretet? tudjuk mi nem, tudjuk hogy boldogít ha józan, s örökít ha isteni; de lényegét szavakba foglalni nem tudjuk. Azonban tán némi fogalmát adhatjuk még is, ha azt állítjuk: hogy tökélyfeletti gyönyörködés; mi ugyan meg nem határozza elégségig a szeretet fogalmát, de megismerteti némileg természetét, lehetővé teszi tüneményeinek és elfajzásának fejtegetését. Midőn a szeretetet tökélyfeletti gyönyörködésnek mondom, kizárólag értelmes lények tökélyeit értem; a szeretet értelmes lényekre vonatkozik, és csak ezek közt lehető.

Nem leend tán érdektelen közelebből tekinteni, miként idézhetnek elő gyönyört, s ez által szeretetet valamely eszes lények tökélyei? Tökéletesnek mondjuk azt, mi részleteiben úgy, mint egészben célirányos. Minden lénynek célja csak jó lehet, tehát a tökéletesnek végeredményeiben mindig jóra kell vonatkoznia; s minél nagyobb, nemesebb ez, annál magasb fokra száll a gyönyör, a szeretet annál hevesebb lánggra lobban. Mi igen természetes, a jót kívánja mindenki, jóra ösztönszerűleg hajlik minden, szív, s ha így, az emberi észnek lehetlen nem méltánylania, kívánnia azt is, mi jóra vezet: a tökéletest. Továbbá, a tökéletes kellemetes hatású csak úgy lehet, ha ismerjük azt, azaz, ha fogalma is tökéletes, vagy is világos és tiszta; világos fogalomban magát a fogalmat és tárgyát, minden egyéb fogalmaktól és tárgyaiktól megkülönböztetjük; tiszta fogalomnál a tökély magasabb fokra száll, itt a fogalmat részletesen is bírjuk, azaz. képesek vagyunk en-

nek alkotó jegyeit is felsorozni. Amott ismereteink szaporodnak, itt tudományos szint öltenek; mindkét esetben lelkünk haladásában segítetik, s az embernek lehetlen gyönyört nem élveznie. A homályos fogalmak ellenben fásasztók, lelkünk haladását gátolják, s így kellemetlenül kell hatniok, valamint mindennek, mi tökéletlen. De miért ennyit okoskodni, az ember véges és eszes lény, tehát tökéletesíthető, s így lehetlen nem örvidenie, midőn céljához közel áll, vagy ennek tán épen birtokában van. Mivel pedig test és lélek a legszorosabb összeköttetésben állnak, a szellemi gyönyörnek, mellyet a tökély szül, szükségkép kellemesen kell hatni kedélyünkre, s az idegzet áztat testünkre is. Így látjuk szeretetben a testi és lelki gyönyört egygyé olvadni, s a szeretet, melly egyedül csak testi kéjt, vagy kizárólag szellemi gyönyört élvez, megszűnt emberi lenni; az első esetben pusztán állati vonzalom, a másodikban plátói szeretet, vagy is fennképe a szeretetnek, mellyet az ember megközelíthet ugyan, de csak úgy és akkor érendi el, ha szelleme az anyagiság salakjából kitisztul.) De nézzünk higgadtabb vérrel körül a szeretet honában, keressük fel ne könyvekben, hanem az életben; mert alig van szenvedély, mellyről annyit és olly sok szépet irtak volna a tudósok, mint a szeretetről, és még sincs szenvedély, melly olly sokszor megcsalná reményeinket és cserben hagyná legrendszeresb okoskodásainkat.

A szeretet alapja tökély, ennek fogalmát a célirányosság ugyan meghatározza, de épen célirányosságnak fogalma ingatag, mert egyéni; innét van, hogy csaknem lehetlen felsorozni azon tulajdonokat, mellyek az emberi szívet szeretetre szokták hevíteni. Majd

ollyanok, mellyek öntulajdonainkkal megegyeznek, majd ellenkezők ezekkel. Az egyik elégli a mindennapiságot, míg a másik szívére csak a rendkívülinek van hatásai. Általános hajlandók vagyunk külső keílemekből, belsöket következtetni, mert túlnyomó mindenkiben az állatiság; s mivel az anyag és szellem természetünkben csak együtt gondolható, a testi és lelki tökélyeket is közönségesen együtt gondoljuk. Inét van, hogy az édesen esengő hang, szívünk húrjait kellemesen érinti; hogy a deli termet, vagy kellemdús arcz, első felléptével mindenkit megigéz.

Fogunk találni szeretöket, kiknél végkép hiányzani látszanak a szeretet kellékei: testi és lelki tökély; másoknál megvagynak ezek, s hiányzik a szeretet. E tüneménynek oka természetes; mert a tökéletesnek fogalma nem mindig tiszta és világos; azután ne feledjük, hogy a tökély képzelt is, való is lehet, s hogy ott, hol az ész keveset, vagy tán mit sem talál, alakít a képzelő (fac. imaginandi) és teremti a költői tehetség (phantasia). A szeretet néha fellobban, annélkül hogy maguk a szeretök, csak távúiról is sejtenék okait; e titkos lelki vonzalom közönségesen eszmetársításon alapszik. A legérdektelebb arcz néha hatalmasan vonz bennünket, míg a sokkal kellemesb, visszariaszt; okát nem tudjuk, mert feledtük már, hogy az elsőhöz hasonló valaha, tán gyermek éveinkben jótevönk volt; a másikhöz hasonló roszakarónk, vagy rettentönk és büntetönk vala. Az élvezett gyönyörök, s a túrt bajok emléke nem enyészett, nem merült feledésbe, csak háttérbe szorult; de ébreszsen a szunyadó eszmék közül, a véletlen csak egyet is fel, s feléled véle nem ugyan egykori képleteink világos öntudata, hanem igen,

egykori érzeményeink, melyek szívünkben a múlt-hoz hasonló kellemetes, vagy kellemetlen helyzetet szülnek: „Mert ne bízzék senki a gyermek könnyelműségébe, s hogy mert felejteni tud, fájdalmai s örömei nyom nélkül menendnek át lelkén.” (B. Eötvös J.)

így látjuk gyűlölve néha azokat, kik ezt meg nem érdemlék, s szeretve másokat, kik legkevésbé sem méltók szeretetre; mert hasonlítanak azokhoz, kiktől lelkünk visszaborzad, vagy képmásai annak, kit szívünk mint szent ereklyét, öntudatlanul is híven őriz.

Szeretjük néha az állatokat, sőt lelketlen tárgyakat is; én inkább azt mondanám, hogy tetszenek, de ha a tetszés még is a szeretet színezetét viselné, a szeretet itt is, valamint mindenütt tökélyen alapszik. Az állatok a bölcs alkotó mérhetlen hatalmát, s a kedves tárgyak, ama remek kezeket tükrözik vissza, melyektől létre hozattak.

A szeretet közvetlen tökélyre, közvetve mindig jóra vonatkozik; a jót bírni óhajtja mindenki, ez oka, hogy a szeretet szoros összeköttetés után törekszik a szeretett személylyel. Mivel pedig ez összeköttetés csak ott remélhető, hol a szeretet viszonyos; a szeretők ennek előidézésére minden eszközt, minden utat megkísértenek, szóval és tettel, kecses testmozgással és nyájas arczkifejezéssel iparkodnak tetszeni egymásnak; gyöngéiket gondosan takargatva, testi és lelki tökélyt színlelnek, vagy tehetségeiket a lehető legragyogóbb színekkel felcsicsomázza hordozzák mutatványul. Szóval, használtatik minden mi kellemeket, szeretetre méltó tulajdonokat varázsolhat elé: elvek cseréltetnek, törvények sértetnek, erény, véték, egyiránt eszközül szolgálnak itt. Illyen a sze-

retet mint szenvedély, képes feledni, túrni, leküzdeni mindent.

Egyéb szenvedélyek elágoznak, a fő cél mellett vágnak mellékes célok is; a szeretet csak egyet óhajt, szerettével egyesülni kívánatai ezentúl, vágyai nincsenek, fannak szenvedélyek, mellyek néha míg elég jókor kiábrándulnak, futtokban megállíthatod őket; a szeretetet soha, végig futja ez pályáját, legyen sima, vagy göröngyös, mindegy, ki ábrándulást csak akkor várhatsz, ha szíveik egyesültek és vágyaik egygyé olvadtak. Szakítsd el őket erőszakkal, gördíts gátokat, legyőzhetleneket reményeik elébe, s óriási erőre fog növekedni; álj elő okokkal, merítsd ki a bölcsesség és ékesszólás minden forrásait, hit és méltánylás helyett, elidegenülés és rózszándék gyanúja leend jutalmad. A szerető minden öröme, minden boldogsága, csak viszhangja kedvese boldogságának: „két lélek egét egy nap világítja” itt.

És még is, ki hinné? egy szenvedélynek pályája sem olly rövid, egyé sem olly tövises, mint a szereteté; a csalatás sehol sem olly gyakori, s épen itt legfájdalmasabb. Ennek okát testi és szellemi korlátoltságunkban bőven felleljük. A szeretet közönségesen ábránd világot alkot magának, hol ragyogó színekben fénylenek a viszonyosán szeretők tulajdonai; , tökély, remek itt minden, s a gyönyörök egy mennyét varázsolja le kebleikbe. És ez így van, míg félelem és remény közt lengenek, míg az egyesülést, nehézségek gátolják; de egyesítsd szíveiket, s az ábránd világ enyészni fog, a gondosan leplezett gyöngeségek mindinkább feltűnnek, eloszlatva a képzelt tökélyeket, homályt vonva az igen is korlátolt tulajdonokra; a szenvedély alapja ingadozni kezd, s a

szeretet csak hamar ellebben. Így van ez, hol tökély alapja a szeretetnek; valljon mit várhatni ott, hol birtokvágy, önzés, vagy kéjelgő érzékiség fűzi össze a szíveket? itt a szeretet eszköz volt, melly ha célra vitt, figyelemre sem méltatik.

De ha a szeretet első fellobbanásában nem csalának is a fellengő képletek, a tökély, kivált a külszínre vonatkozó ha mindig ugyanaz, végre is elveszti érdekét, s a meghűlt szívet új vágyak melegítik, új csalódás várja. Egyébiránt áll, hogy a szeretet annál tartósb, minél mentebb az állatiségtól és önzéstől, minél szentebb, erősebb a viszonyos szeretet hite; birni akarjuk a szeretett személyt, birni kizárólag, mienk legyen minden lépte, minden eszméje, szíve legtitkosb vágyai, minden mosolya mienk olly szenvedélylyel, mellyet a megosztott szeretetnek, a hűtlenségnek míg csak árnyéka is kétségbe ejt. E szenvedély a

Féltékenység.

Melly a legtisztább szeretetnél is izzik hamvaiban, s az első félrelépésnél vészes lángra lobbanná, féltékenység lényegében nem más, mint hitevesztett szeretet; szeretet, viszonszeretet nélkül; de alakja fokenként változó. Eleve mint marczangló kétség tűnik fel, melly még szeret, a szenvedélyes szív egész hevével; de hite ingadoz, fürkészi kedvese vágyait, felfogja óhajításait, méregetve azokat, örködik léptei felett, s örülten keresi azt, mitől leginkább irtózik: a hűtlenséget. Olvasám valahol: „Die Eifersucht ist eine Leidenschaft, welche mit Eifer sucht – was Leiden verschafft.”

Míg a féltékenyt kétség űzi, ragadja, addig ugyan, bár siker nélkül, gondosan leplezi szenvedélyét; de veszítse el végkép hitét, jöjön nyomára a hűtlenségnek, legyen ez való, vagy képzelt, mind egy, szétpattan ekkor a gyűrű, melly szíveiket öszszeforrasztá, a szép álmok, a dús remények, s az élvezett gyönyörök emléke elenyészik; részvét, kegyelés, ama szent rokonérzemény, melly szíveiket egykoron boldogítá oda, minden oda. A szeretet helyébe gyűlölség fészkei magát és boszú, előlthatlanul, vérengzön: látja szenvedni, bajjal, nyomorral küzdeni azt, kinek egy pillantata csak nem rég felért a világ minden kincseivel, s szívtelenül tombol örömeiben; látja vérkönyűket sírni, sorvadni kedvesét, kinek perczeit hajdan évek kínaival vásárolja vala meg, s gúnykaczajjal űzi diadalát. Ilyen az ember, míg gyönyörélvezet zsibbasztja érzékeit, képzetében felmagasodik, túrni kész kedveseért, feledni mindent; ah! de zaklasd fel kéj mámorából, s vissza fogsz rettenni alakjától; vonj korlátokat kéjelgő vágyainak, s látni fogod, mennyire tudja az ember feledni önmagát.

A féltékenységek egyéb szenvedélyekben is feltalálható, leginkább a név és hírkórban; eredményeiben itt, és mindenütt véres betűk igazolják szavaimat. legféltékenyebb az, kinek erénye, hűsége ingatag, s annál inkább, minél kevesebb testi kellemmel, s szeretetre méltó tulajdonokkal bír: az ember ön lelkületén keresztül nézi és ítéli meg a világot.

A szeretet nemei.

A szeretet az élet külön koraiban, különféleképp mutatkozik. A kisdedben eleve mint vonzalom tűnik

fel az élethez és ahhoz, mi éltét fenntartja; simul anyja keblére, mert innét szívja az életet, mosolyg mindenre mi környezi és ajkaihoz visz mindent; mert az élet korányán a kisdéd csak életet ismer, szívében csak az önfenntartás ösztöne munkás. A kisdéd kezdi lassúdan a lelkes és lelketlen tárgyakat megkülönböztetni, ez utóbbiakat hajtogatja, cseveg velők, köldözgeti őket, s mivel maguktól nem távoznak, ellöki azokat és vissza vissza hívja; szíve az élethez, élő lényekhez vonja, s ha körül minden nesz kihál, ha nincs közelében élő lény, elégedetlen, sir.

A kisdéd növekedik, kezd immár a lelkes lények közt is különbséget tenni, s magához hasonlókat keres; a gyermek gyermekkel társasul, minden nem különbség nélkül. Később ébredő vágyaival érzi tehetlenségét, kezd félni, csüggedni, neki támaszra, védőre van szüksége, s hévvel karolja át szülőit, rokonit, jótevőit és mindenkit, ki nyájas arczczal közelít hozzá. A gyermek kezd fejledezni, s mindinkább unatkozik övéi körében, neki tervei, céljai vágnak, száguldó vágyai tovább viszik, öröm és bajtársra van szüksége, kivel közölhesse azt, mit szülői előtt titkol— a gyermek barátkozik. Evek haladnak, a gyermek mint ifjú egy világgal szívében lép fel az életben; az ifjú serdül, lelkében felmerül a nemikülönbség homályos öntudata, s szívében feléled — a nemi szeretet.

A gyermek szeretete határozatlan, bizalmas, nyílt; mindent ad, mindent hisz és remél, hiszen őt még nem csalá meg senki! — Az ifjú szeretete határozott, őszinte, hő, de változó. — A férfiú szeretete családá szúk körét karolja át, vagy egy hont, s az emberiséget öleli; óvakodó, néha önző, de állhatatos. — S

valljon mit és miként szeret az agg? az élet szeretetének utolsó szikrája pislog kiégett reményeinek hamvain.

A szülői, gyermeki, testvéri, rokoni és honszeretet ösztönszerűleg mutatkoznak; a természet elolthatatlanul véste a szeretet e nemeit szíveinkbe, ezeken alapszik mint ugyanannyi gyémánt sarkköveken, valamint egyesek, úgy az egész boldogsága; s csak a legmélyebb elvetemedettség véthet ellenök. Szenvedélylyé ritkán fajulnak, de ha még is, megszűnnek az lenni, minek mondatnak. A szülői és gyermeki szeretetet a magasabb műveltségűek közt, mindinkább hűlni látjuk:

Foemina, dives opum, ventris cum pondere inalrem
 Exuit, atque boum mugitus inter, alendam
 Rus aliquo sobolera domina procul ürbe relegat:
 Quaeque cani sugenda dabit, negat ubera nato!

Így volt hajdanta, és így van napjainkban. Te-kintsük e szomorító tényt közelebbről. A szülők legforróbban szeretik gyermekeiket, míg ezek tehetle- nek; s a gyermekek szülőiket, míg azoktól függnek. Mihelyt ez megszűnt, a szülői és gyermeki szeretet más alakban tűnik fel: amott az általános emberi sze- retet, itt a hálaadatosság színét ölti magára. És ha így? lehet-e csodálni, ha a gyermek nem simul azon anyához, ki őt karjain soha nem ringatta, ki emlőit, s az anyai gyöngéd érzeményeket tőle megtagadta? lehet-e csodálni, ha azon apát nem szereti, kit soha nem ismert? És a szülők későbbi hidegsége nem ter- mézetes-e? hiszen ők képesek voltak a természet szavát elnémítani épen akkor, midőn leghatalmasab- ban viszhangzott érzéketlen szíveikben?

Mit a szülői és gyermeki szeretetről mondek.

áll némileg a honszeretetről*) is. Minél műveltebb az ember, minél mélyebb gondolkodású, kivált ha ábrándra hajlandó, annál kevésbé vagy on leköttve hona határaihoz. Nincs nemzet, melly könnyebben búcsút venne hónától, míg a honszeretetről hires Schweiz és Tyrol fiait sem kivéve, mint a német; és még is egy nemzet sem idézhet fel fiait közül anynyi – philosophust – mint épen a német: a bölcsezet úgylátszik itt üt fel Hellasz enyészte után sátraikat, innét szivárog által a világ egyéb részeibe. Láthatni innét, mennyiben igaz Plató azon állítása: miszerint legtokéletesb polgári alkotmány az lenne, mellynek polgárai mind, vagy legalább kormányzói philosophusok volnának; én azt hiszem, ill v polgári alkotmány ha valaha lehető volna is, születése első pillanatát aligha túl élné.

Barátság.

Mit a szeretetről átalánosan mondék, ennek külön nemeiben is áll, leginkább pedig a barátságban és nemi szeretetben. A barátság azon lélekegység, hol szeretet és viszonyos becsülés fűzi össze a szíveket; alapja, célja: tökély; s míg a barátság ilyen, míg a barátok karöltve haladnak a tökély pályáján, s szíveiket ama szent rokonérezmény csatolja össze, melly csálni nem tud, nem féltékeny, melly őszinte, nyílt, kegyes, engedelkeny és áldozó; addig ingatlan áll az élet viharai közt, s fennképe a legtokéletesb emberi szeretetnek.

*) A honszeretetről e helyt csak a honra vonatkozólag értem, nem a nemzetre, sem nemzetiségre; mert e kettő szent, minden józan ember szívében.

Azonban e tiszta, önzéstől ment barátság minél sűrűbben fordul elő könyvekben, annál ritkább az életben. „Az embernek nehéz az embert egészen levetkezni.” Vágynak ugyan fenséges példái a barátságnak, ah! de mi ritkák; cseppek ezek, vegyítve az emberi szenvedélyek önzőnlő hullámai közé. Az önkor indoka öntudatlanul is, néha legnemesebb tetteinknek; és ez így lehete mindig, de különösen feltűnő jelen századunkban: a bölcsészet tévegeiben ama hatalmas – én – melly istent és világot egyiránt alkot, s az életben az önkor szerepel. Hon, barátság, szeretet, áldozat, hivatal – pusztá hangok, ugyanannyi ágai a kenyérkeresetnek: korunk az artolatria, vagy is kenyérimádás százada!

A barátságot rokonszenv szüli, melly közönségesen eszmetársításból, s az általános emberi szeretetből származik; az életben legtöbbször háladatosság, együtt élvezett gyönyörök, vagy együtt tűrt bajok emléke fűzi össze barátilag a szíveket. A barátság mennyire feltételez jellem- és tulajdonhasonlatosságot, nehéz meghatározni; hajlandó vagyok hinni, hogy tökéletes hasonlatosság mellett, mint némellyek akarnák a barátság aligha meg fog állhatni. Ne emeljük az embert magasabb pólczra, mint a millyenen mint ember állhat, ne feledjük állatiságát. Hol a nedvkatok, a test és, lélek tehetségei megegyeznek, hol a kedélyek, jellemek öszhangzók, s két szívnek dobbanása, két lélek gondolata csak egy, ott igen, van egyensúly; de mi elégíti itt ki a változatosság hajlamát, melly olly mélyen gyökeredzik szíveinkben, mellyet kiirtani és ingereit legyőzni olly nehéz, lehetlen? És ha az egyensúly megzavartatik, mi az életben olly sokszor történik, mi fogja

ezt helyre állítani? hol a támasz, az ellennehezék? együtt remegnek és remélnek, együtt örvendenek és szomorognak, együtt szenvednek és együtt merülnek el segéd és vigasz nélkül fájdalomaik kintengerében! Ellenben, hol rokonszenv egyesíti ugyan a szíveket, de különböző a felfogás, megítélés, elhatározás és jellem; hol a cél ugyan egy, de sokszerűk a tehetségek, az eszközök, ott az életet új és mindig új érdek övedzi körül: a tehetlenségnek támaszul szolgálatid a tehetőség, a csüggettségnek a bátorság és a kislelkűségnek az elszántság, Mert két szívből, két lélekből, két lényből egy soha nem lesz; de igen együtt állhatnak a küzdhomokon; együtt-vívhatnak és győzhetnek!

A tökéletes hasonlatosság általában nem tetszik, leginkább feltűnő ez a szép művészetben; tökéletes hasonlatosságnál a remek utánzás, a művészet élet-hű, s így mindennapi alakban áll előttünk, nem meglepő. Viasz alakok sohasem tetszenek úgy, mint a márványszobor, bár ott tökéletesb a hasonlatosság mint itt, s épen ez hat reánk kellemetlenül; mert amott megcsalatra élő lényt képzelünk magunknak, itt remek mű áll előttünk. Viasz alakok közt kellemetlen szorongás fogja el szívünket, s miért? első pillanatra élő lények állnak előttünk, de ez alakok életet hazudnak és merevültek, lelketlenek mint a halál; élet és halál együtt merülnek fel képzetünkben, ez ellenmondás és csalatkozás kellemetlenül, nyomasztólag hat kedélyünkre. Innét van, hogy faragványokat kiszínezni, vagy szemeiket tökéletesen kivésni, a szépműtan szabályai ellen volna. A színész, vagy szónok indulatot akar gerjeszteni, fesse híven; de szíve ment legyen az indulattól, különben művészi

egéből, a mindennapiság igen is közönséges körébe hulland. Például álljanak ezek, hogy tökéletes hasonlatosság, ámbár ez mindig ábránd maradand, valamint az életben, úgy a barátságban sem tetszhetik. A barátság egyéb kellékei és törvényei, az erkölcs-tan körébe tartoznak.

Nemi szeretet.

Barátságtól a nemi szeretet annyiban különbözik, hogy (ez csak különmemű egyének közt lehető, hogy itt az állatiság, s a szorosabb összeköttési hajlam sokkal túlnyomóbb; a barátság ellenben tisztán és óvtan az állatiságtól csak egyneműek közt áll, egyes kivételek az általános szabályt semmivé nem teszik. A nemi szeretet szép, a barátság fennséges; amaz önző, ez áldozó; ott élvezet, itt nélkülözés, önmehtagadás a szívkapocs. A barátság csak akkor csal, ha nem volt az, a nemi szeretet akkor is csal, ha az, a minek mondatik. A barátságot az idő növeli, a nemi szeretetet fonnyasztja; amaz mindig ifjú, ez előregszik; a barátság az élet alkonyán, a nemi szeretet az élet reggelén legnagyobb; a barátság fűszere az életnek, a nemi szeretet igen igen - sokszor ostora!^

Mi a nemi ösztönben határozatlan, s a különmeműek közt mint általános hajlam mutatkozik, az a nemi szeretetben határozottan központosul egy személyben, mellynek képe eleve csak homályosan dereng a szerető lelkében; de kezd lassúdan fejtekezni: a képzelet testi kellemekekkel és lelki tökélyekkel kiszínezve, oly ragyogó fényben állítja elő e képet, melly a szeretőt elkábítja; elméjét szórakozás, habo-

zás, s a legszentebb ügy iránti egykedvűség fogja el. Kedélyén bús komolyság ömlik el, gyönyör és fájdalom, remény és félelem üzik itt egymást lázas ingerültséggel; a szív perczenként szorul és tágul, s valamint a kedves képe közelebb, vagy távolabb áll, úgy repdes örömeiben, vagy kínosan jajdul fel kételkedéseiben. És az érzékiség? a nemi szeretet első fellobbanásánál ez háttérbe vonul, kívánatai, vágyai nincsenek; az első szeretet, míg tökéletesen ki nem fejlett, tiszta, érzeményeinek szűz világát állati kéjelgés nem fertőzteti. De kezd a szeretetben mindinkább tünedezni a szellemi, az egyesülés, mint már említtem, szétoszlatja az ábránd világot, sa szunynyadó állatiság soha ki nem elégíthető vágyaival, csak hamar felébred,

Az állatiság első fellázadása után a szeretők igenis hamar kiábrándulva, öntudatlanul is elaljasodnak, az érdek és inger, s ezekkel néha a szeretet is enyészik; de nem nyugszik a felzaklatott állatiság, új élvezet, új gyönyörök után sóvárg, mellyeket az egykôrban istenített szerető nem képes többé adni; szíveik hülnek és száguldó vágyaik tovább lebbennek; ezeket csak erényesség, és rendkívüli erőfejtés fékezheti; mi a szeretőket még inkább elidegeníti egymástól. Ilyen a nemi szeretet folyama, s ha valahol, itt áll: nem a cél, hanem a pálya boldogít. Ez, és a vallástalanság oka, hogy a magasabb fokozaton állók közt, mindinkább ritkul a nőszülési vágy.

A szeretet hu képmása szellemi világunknak, fellelhetők itt ennek titkai, fény-és árnyoldalai, erényei és vétkei, fel minden túlságai. Anyag és szellem, szív és ész, elvek és vágyak küzdenek itt olly

csatát mellyben az ember majd bámulandó nagyságában ragyog, majd szánandó parányiségbe törpül, s vív ha győzött, ha vesztett vív, és vívand, míg a szellemét körülsetéltő anyagot le nem küzdi!

Gyűlölség.

A gyűlölség ellentéte mindenben a szeretetnek; ez tökélyen, amaz tökéletlenségen alapszik. Szeretben rokonszenv egyesíti, gyűlölségben ellenszenv távolítja a szíveket; a szeretők élete, míg józanon szeretnek örömdús, a gyűlölők élete örömtelen, vad:

Todte Gruppen sind wir, wenn wir hassen;

Götter, wenn wir liebend una umfassen!

(Schiller.)

E két szenvedély azonban annyiban megegyez, hogy mindkettő szorosan véve csak eszes lényekre vonatkozólag gondolható; egyéb lények nem tetszenek, ösztönszerű undor, vagy eszmetársításszülte ellenszenv keletkezik szívünkben irántok; de gyűlölni állatot, nevetséges, lelketlen tárgyat, képtelenség.

Az eddig mondottak után a gyűlölség tökéletlenségre vonatkozik; igaz, hogy legtöbbször szándékos sértés szüli; de hiszen maga a sértés is csak azért hat kellemetlenül reánk, mert testi, vagy lelki fájdalmat okozva, természeti korlátoltságunkat érzeti vélünk, s így némileg tökéletlenségünket is. De ha ez áll, honnan van, hogy épen a legtökéletesebbek, tárgyai a gyűlölségnek? Itt közönségesen irigység szerepel, a ragyogó tökélyek homályt vonnak a gyűlölőre, vagy tán gátolják is haladását; illy személy? legyen bár feltűnő, a vele szemközt igenis parányi helyzetben álló egyénnek képzetében mindinkább el-

aljasul; erénye tettetés, vagy nyoinorult álarcza, a gondosan leplezett ártó szándéknak, haladása vak eset, és szép tulajdonai, tökélyei? ah! ezek nincsenek! hiszen e személy a gyűlölőnek útjában áll, haladását gátolja, – mit nem képes a vad irigység, s az ingerült képzelet előidézni? Így kezd szívében néha öntudatlanul is, neme az ellenszenvnek keletkezni, melly végre is gyűlölséggé fajul.

A szerető a legbensőbb viszonyt óhajtja szeretével; a gyűlölő kerül minden érintkezést a gyűlölt személylyel: törekvései célja tőle távol, óvtan általani; s ha kívánatai nem teljesülnek, a szenvedély, melly eddig önmagába zárkózva, csak néha lázasztá fel a gyűlölőt nyugalmából, kezd immár tetteleg is mutatkozni, azaz, ellenségeskedéssé fajul, melly mindent megkísértve, a legnagyobb erőfajtszával igyekszik ellenét távolítani, s az ingerültség magas fokozatain épen semmivé tenni. Hol jogaink sértése, javaink csonkítása, vagy tulajdonaink és érdemeink elnemismerése szüli a gyűlölséget, ott ama vészes szenvedély, a boszú lobban fel a gyűlölség izzó zsarátnakain, a visszatörlés minden szörnyeivel.

Különös, némelly emberek mindent felednek, de sértést soha; évek múlnak és jönnek, de a boszú vad lángja nem szűnik meg dúlni kebleikben, melly nem csak a sértő személyre, hanem ennek családjára, barátira, rokonira, sőt nemzetére is kiterjed. Tudnak ok jók és roszaik lenni, ajkaik imát rebegnek, de kezeikben tör csillog; csúsznak féregként a porban, vagy magasra emelkednek; gyűjtenek és pazarlanak, évek kínait tűrik ama nyomorult percért, mellyben a vad szenvedély, célta érve, boszú szomját kielégíti. Honnan ama gyönyör, mellyet a boszúálló élvez

a visszatörítés pillanatában? A sértett egyén mindig alárendelt szerepet játszik a sértőnek ellenében, ha nem is szellemi, legalább testi erőre nézve; e helyzet nyomasztó, s a sértett minden áron igyekszik tőle menekülni; s íme, a visszatörítés e kellemetlen helyzet-től, s eddigi sikernélküli törekvéseitől megszabadítja, minek szükségkép kellemesen kell hatni a kedélyre. Továbbá minden sértés szándékos, különben megszünt az lenni; e meggyőződés a visszatörítésnek a jogszerűség színezetét kölcsönzi) melly hatalmasan ingerli a boszúállót a sértésszülte kárt és fájdalmakat, ugyanazon fokozatban éreztetni a sértővel; a visszatörítés tehát vágyaink legforróbikát elégíti ki, mi szinte csak kellemes hatású lehet.

Vágnak esetek, hol maga a sértő; ismét mások, hol éppen azok forralnak boszút, kik legkevésbé sem valának sértve. Amott a sértés műveletlenség eredménye, melly mindig a sértőre von homályt; itt a panaszló sértettnek kiáltja magát, éppen azért: hogy ártatlannak látszassék. Legkegyetlenebb bíró az, ki ugyanazon vétek igája alatt Nyögött valaha, mellyet büntetnie kell; vagy azért, mert a vétek súlyát és alávalóságát jobban érzi, mint bárki más; vagy hogy a világ mentnek higye a vétektől.

Minél tehetlenebb az ember, boszúja annál kegyetlenebb; mert parányisága a sértő ellenében feltűnőbb, mert boszúterve, éppen tehetlensége miatt kiszámított, s így mindig borzasztóbb. A boszú legvésszesb különmemű egyének közt; mert ezek ösztön-szerűleg hajlanak egymáshoz, s elébb a természet szavát kell leküzdeniök, mi sokkal nagyobb ellen-szenvet feltételez, s élénkebb gyűlöletet, vadabb boszút szül. Ebből megmagyarázható az is, mért lob-

ban olly hamar fel a boszú ugyanazon nemű egyének és azok közt, kik egy társulatnak tagjai, s egy célra ügyelnek. A gyűlölség vagy egyes személyekre vonatkozik, s ez közönségesen boszút is forral; vagy az egész emberi nemre, melly óvtan szokott állani a boszútól; bár néha ez is, vérengző kegyetlenséggé fajul. Okait a társasulás ösztönénél említem.

A gyűlölséget sokszor fonák nevelés szüli, vannak szülők és nevelők, kik tán szent célból, de elég gondatlanul, zsarnok kegyetlenséggel uralganak övéik felett, s a gyermek szívében szétrombolják a szeretet oltárát; pedig csak ez boldogíthatá vala. A gyermek, a súlyos munkákkal foglalkozó apának, s a kényelmet szerető anyának, hon, terhére van, sokszor a szülők egyenetlensége miatt, néha jó célból is, kora kiragadtatik házi köréből; s megfosztva játzó eszközeitől, elszakítva szeretteitől, s azon helytől, hol annyi örömet élvezett, hol minden olly ismeretes, kedves és felejthetetlen, eltávolítva, valamelly nevelő intézet setét falai közé záratik.

S valljon mindezekért mit nyer kárpótlásul a gyermek? a szeretett szülők helyett szigorú nevelőt, ki őt ritkán szereti, legfelebb kedveli; a rokonok helyett irigy, néha feslett, rossz iskola társakat; a játzó eszközök helyett, írlapot és könyvet; s az apai ház helyett, valamelly szurtos zugát a nevelő intézetnek. A gyermek alig kezdé élvezni az élet örömeit, s már is siratja azokat elhagyottságában. De hiszen ő könnyelmű, a jövő él szívében, s ez feledteti véle a jelen nyomasztó helyzetét; így a világ!

Ne higyük, hogy a gyermeki szenvedések nyom nélkül enyésznek el; keresztül szövődnek ezek sok-

szór egész életén, s okai a szeretetlenségnek és gyűlölségnek, melly néha később korban is feltűnik. – A nevelés és nevelő intézetek elrendezése és kormányzása, nagy munka; ettől függ jövőnk, ettől egyesek, s az egész emberi nem boldogsága. Az ember midőn születik jóra, roszra egyiránt hajlandó; minden a neveléstől függ!

Kevélység.

A milly mértékben becsüli mindenki önmagát, úgy gondolja jogszerűen kívánhatni, hogy másoktól is becsültessék; e meggyőződés hite él a legjózanabb, a legszerényebb ember szívében is, és még is, ki nem látja, hány tévútra vezet e meggyőződés, mi végetlen tér nyílik itt a határt nem ismerő önszeretetnek és ezer ágú elfajzásainak, kinövéseinek? Minden ember kisebb, nagyobb világot teremt magának, a millyenek tehetségei, való, vagy képzelt hatása; s az önalkotta világnak középpontján ő áll: intézi, rendezgeti birodalmát, uralg teremtményei felett. Voltak mindig emberek, kik azt hívék: a nap csak azért ragyog, hogy őket melegítse; s a csillagok, úgyannyi arany szegecskék, mellyek az ég boltozatainak elszórvák, csak azért, hogy őket gyönyörködtessék.

Az emberek közönségesen önbecsök szerint, becsülnek másokat; olly egyént, ki nem érti, nem tudja azt, mit ők, mindenben járatlannak, mindenre alkalmatlannak hisznek. Egy francia tánczmester kérdezé egykor barátait, valljon igaz-e hogy Harley oxfordi gróf, Angliának fő kincstárnoka lön? s midőn igenel feleltek, „csodálom, mond a francia, mit találhattott a királyné ez emberen: két évig siker nélkül ta-

nítám tánczolni.” A korszerű, finom nevelésű uracs műveletlennek tartja azt, ki lovakról, futtatásról, ebekről, vadászatról nem tud hosszan, mint ő, és alaposan értekezni. – A ház küszöbén naphosszat ásítózó földes ur csodálja, miként pazarolhatja valaki a drága időt könyvírásra, vagy olvasásra. – A költő kicsinli a prózairót, s ez kaczag amannak szóhalmazán. – A philosophus feleslegesnek tartja azt tudni, mikor dúltak honunkban a tatárok; s a történet bűvár meg nem foghatja, miként irhát valaki józan fővel könyvet, a tér és időről. – A csillagász megvetőleg pillant Napóleonra, midőn itt alatt népek hódításával és trónok szétrombolásával vesződik; míg ő csövével világokat talál. – A művész lenézi a kézművest, és ez becsmérli a szerinte naplopó mázoló, vagy faricskálót. – A nemes ember csodálja, miként lehet a nemtelennek esze, pénze, tekintélye; s a nemtelen meg nem foghatja, miként lehet valaki egy rongyos oklevélre büszke? – A felpiperézett úrhölgy csodálja, miként szoríthatja napbarnította keblére férjét és gyermekét a pórnő? azt hívén, e durva anyagban érzeményeknek nincs helye ! – A falusi nép bámulja, miként mehet a városi, hangversenybe, midőn dudást is hallhatna? miként mehet sétálni, midőn hon pamlagán kényelmesen ülhetne? – Ki nem olvasott, vagy utazott, azt hiszi, szülőföldre, hona határain túl, vége a jó világnak. A magyarnak birtoka hajdan Ober-Ennsig terjedett; ennek emléke fennmaradt az utókornál, s a földnépe még ma nap is, ha meséz, a mesehöst az operencián túl viszi, s ott kell neki, nem tudom mi rémekkel küzdeni. – Illyen az ember, szemében csak annak van értéke, becse, mit ismer, mivel bír; s e szerint méri, ítéli meg a világot!

És ez így volt, van és leend mindig, az önszeretet és kába elfajzásai feltalálhatók mindenütt; a fényes palotától a rozzant viskóig, az uralkodótól a szolgálig, a dúsgazdától a koldusig, mindenütt fogunk találni önzőket, Sincs ember, ki magának mások felett, bár miben is, némi felsőbbiséget ne tulajdonítana. A Pedaretesek ritkák, e férfiú nem volt szerencsés a háromszáz jeles polgárok közé felvétetni, s örömittasau hagyá el a tanácsházat: „Spartának, úgymond, háromszáz érdemesb polgára van mint én!” – A szalamini győzelem után a görög sereg főtiszteinek esküvel kelle bizonyítani: kinek köszönhet a megszabadított hon legtöbbet; mindenki magát tévé első helyre, másodikra Themistoclest! – A genuai doge Versaillesbe jött egykor, megköszönni XIV. Lajosnak, hogy Genuát meglövöldöztette; midőn kérdeztetnék, mit talál a francia fényes udvarnál legérdekesbnek? azt felelé: hogy a genuai dogé itt van!

Nincs nyomasztóbb helyzet, mint hatáskör nélkül állani, állani az életben pusztán, (elszigetelve, amiéi-kül, hogy csak egy hozzánk méltó lényre, legalább is szellemi befolyásunk volnál Ragasztós érzemény rezgi által szívünket,^) midőn meggondoljuk: hogy vágyunk, kik érdemeinket, s így felsőbbiségünket mások felett elismerik; midőn mondhatjuk: tehát vágyunk mégis, kik mögöttem állanak, kikre befolyást gyakorolhatok, kik némileg függnek tőlemj) Illyen az ember, majdnem kivétel nélkül; mert e törekvés, tökéletesíthető lény természetétől elválaszthatlan. Minél tágasb hatáskörünk, annál magasb fokozatát vívtuk ki a tőkélynek; ós csak így mutathatjuk meg hogy haladtunk, hogy céljainknak kellőleg, s iga-

zán megfeleltünk, innét van, hogy senki közönbös az iránt nem lehet, jó, vagy roszul ítélnék-e felőle legalább azok, kikkel némi viszonyban áll? innét van, hogy nincs ember, ki szép tehetségekkel, vagy hasznos tulajdonokkal magát félne ruházná; ki gyöngéit, vagy hibáit menthetőknek ne találná; Az ember ön ítéletét, meggyőződését legtöbbre becsüli; kerüli azokat, kik véle meg nem egyeznek, és szereti azokat, kik úgy gondolnak mint ő; de itt is csak magát szereti másokban. Az önkör munkás nemünkben, még ott is, hol tettei, tán önmeggyőződésében is, pusztán áldozatként ragyognak.

Az önszeretet magasabb szempontból tekintve, legelébb is mint becsületvágy tűnik fel, melly a divatozó tisztelgés küljelei által óhajtja tökélyei elismerését; ez óhajtás, míg tiszta elvekből indul ki, jogszerű.) Olly egyénre, ki emberi méltóságát, s az erény fennségét ismeri, fájdalmas hatású lehet a kultisztelgés megtagadása, kivált tanúk előtt; ez oka, hogy gyöngéd érzelmű egyének, a megszégyenítés pillanatában, ha egyéb nem segít, megfutamlanak; vagy legalább arcaikat fedik el kezeikkel.

Szándékosan lealázott, s megszégyenítéssel kétségbeesésig zaklatott egyének, végre is elaljasulnak, vagy elkeseredve olly eszközökhöz nyúlnak, mellyek vétekről, vétekre ragadják őket, utóbb is elfojtva minden jobb érzeményt szíveikben. Láthatni ezekből, mi veszélyes a gyermeket megszégyenítés által, vagy szerfeletti dicsérettel serkenteni akarni; itt elbízottan emelkedik társai fölé, amott elaljasodik,

A becsületvágy megvan minden emberben, de ritkán a józanság határai közt, s közönségesen becsületkórrá fajul; itt már nem az erény, hanem

ennek elismerése a czél, illy egyén ragyogni, becsül-
tetni akar minden áron) kedves énet tükrözi vissza
minden gondolata, minden szava. E szenvedély per-
czenként növekedik, mi eleve csak kívánság volt, im-
már követelés; a becsületkór kezd mindinkább fejle-
dezni, s a kevélység áll elő, e minden szenvedélyek
szenvedélye; melly érdem nélkül mások felett fel-
sőbbtség! jogot bitorol, s magát mások fölé emelve,
megvetéssel és gúnynyal pillant az alant állókra.

(A kevélység nem egyéb, mint képzelt, vagy való
tulajdonaink mások megvetésével párosult túlbecsü-
lése;) a kevély czélul kizárólag csak magát tekinti;
törekvései iránya: másokra befolyást nyerhetni, hogy
így eszközül használhassa őket. A kevélység épen
azért mert másokra hatni akar, külszínre vonatkozik;
a leány szépségét, az ifjú bátorságát, a férfiú tet-
teit, s az agg tapasztalását hordozza mutatóványul.
Az imént felsorozott egyének eltűnnek mindent, de
mond a leánynak hogy rút, az ifjúnak hogy gyáva,
a férfiúnak hogy mitsem tett, s vitázd el az aggnak
tapasztalását, s kérlelhetlen elleneid lesznek.

Minden, mi tökély és feltűnő, varázs erővel ra-
gadja meg az emberi szívet; a kevély ezt tudja, az-
ért fennséges tulajdonokkal díszíti fel magát, ezeket
ragyogtatja, s mivel minden gondolatain, minden tet-
tein csak szeretett éne villan keresztül: végre is ő
az első, ki elég kába, képzelt tökélyeit valóknak
hinni. Ez oka, hogy elragadtatva ön fennségétől, kép-
zelt erényei elismerését, s túlbecsült érdemei mélt-
ánylását követeli olly szenvedélylyel, melly gátot,
határt nem ismer.

Nincs indulat, melly a kevély szívében lángra
ne lobbanna, nincs szenvedély, melly eszközül ne

szolgálna, vagy háttérbe ne szorulna kitűzött céljának ellenében; s hahogy akadályoztatnék fényes pályáján, olly erőt fejt, melly bámulatra ragad mindenkit, melly a legszilajabb indulatok rohamát megállítja, s a legvadabb szenvedélyeket pillanatban elfojtja. A szerető kedveltjét löki el magától, a fősvény pénzt szórja pazaran, a gyűlölő kibékül, a boszuálló martalékát hagyja el, a philantróp tört fen az emberiség ellen, s a honfi, ha a kevélység bős szenvedélye elragadja, futtában mindent lesodor, s hazája romjai fölé állítja imádott éné! Hlyen a kevély, örökíteni akarja nevét erényben vétekben egyiránt; neki mindegy, fényes palotákat emelni, melyek kövei vérrel edzvék össze, vagy Herostratusként elhamvasztani azokat; neki mindegy, nemtöként fényleni az emberiség évkönyveiben, vagy istenostorának mondatni!

A kevélység nemei.

A kevélység az életben különféle alakban mutatkozik, s mi leginkább feltűnő, még az alázat és szolgálai hunnyáskodás álarca alatt is. Vágynak emberek, kik ügyesen titkolva nagyravágyó terveiket, csúsznak, kavarognak féregként a földön, port nyalva a hatalmasok lábaikról; de ériék csak el céljaikat, s az erőszakosan elfojtott szenvedély kitöréseit épen azok érzendik leginkább, kik e nyomorult párákat a porból, magasra emelek^» Mások csak koronként csillogtatják erényeiket, hogy a régi közmondásként: quod rarum, carum! annál nagyobb zajt üthessenek. Vágynak mindent igenlő hízelgők, kik szünetlen a nagyok és hatalmasok körül csúsznak, és szolgálatra

mindig készek; e sima kérgű hajlonczok túlfeszített szívességgel karolnak át mindenkit, baráti nyilatkozásokban, s kézszorításokban kifogyhatlanok; de ne liigy e fondor kígyóknak, ők titkos tervek hiával nincsenek soha, ne higy nekik, még akkor se, ha kedvéért valamit tennének, ok ezt teszik vala, ha nem kívánod is, mert önérdkeik úgy követelik. Emelkedjenek csak magasra, ériék el céljaikat, s a milly alázatosak, megelőzők és szívesek voltak elébb, olly pöffeszkedők és szívtelen zsarnokok lesznek utóbb.

De lássuk külön fokozatait, ugyanannyi nemeit a kevélységnek. Mindenek előtt a hiúság tűnik fel, mellynek egyedüli célja szépségét, testi kecseit feltűnőkké, vonzókká tenni; használtatik minden, mit természet és művészet adhat, használtatik a legnagyobb önmehtagadással, néha az egészségnek, sőt életnek kockáztatásával is. A hiúság leginkább honos a nőnemnél, s valljon miért épen itt? a természet testi, a közvélemény lelki erőt tagad meg a nőtől; kivételek ugyan vannak, de ha már a világ általánosan ezt hiszi: mi marad egyéb hátra a nőnek? mint szépségével, testi kecseivel hódítani, lebilincselni a szíveket.

A hiúság a nőnemnél néha a természet legszen-
tebb követeléseit háttérbe szorítja; hány anya nyomorítá már el gyermekét, hány tagadá meg tőlök az anyai édes tejet, és riasztá vissza az anyai szeretetet, pusztán hiúságból? hány éli le javát éltének tükrei és piperasztala előtt; s míg itt önkecseiben kéjéig, addig családja romlásnak indul! Vagynak azonban elpuhult férfiak is, kiket a hiúság asszonyokká, s az asszonyok hiúkká tesznek; e sima, il-

latos piperőczök, ha megvetést nem, szánakodást bizonyosan érdemlenek.

A hiúság mint szenvedély, karöltve jár a fényűzéssel, s mint ilyen népeket vitt már csatatérre, és népeket törölt ki a nemzetek sorából! Igazak egy valakinek szavai: „Luxus se erigit super ruinas feli citatis campestris, et quantum affert commodi civitatibus, tantum agriculturae detraxit; atque hiuc voluptas utilitati, vanus decor necessitate praevaluit. – – Inde ordinum etiam et familiarum penes publicos gradus confusio, uti privátam rem familiärem, ita et publicam disperdens. – Nullus est populus, quem non perdiderit luxus.”

A fennhéjázás, mely elégli a tökély külszínét, soha nem bírt, nem ismert tulajdonait hányjaveheti; s mivel a dolgoknak csak felületén hullámszik, könnyelműleg mindent hisz, mindent ígér, de annál kevesebbet tesz: a szó, nem a tett emberei ezek. A kevélység külön nemei továbbá még ezek:

A dicsekedés, mely körülményt, üledéket sértve, tapodva, szünetlen kedves – éné – hordozza nyelvén; s ha egyebektől nem magasztaltatik, elég kába és szemtelen önmagát dicsérni. Nincs esemény; melyben ő ne szerepelt volna, nem történik feltűnő, hova, mint mondani szokta csekélységét, bele ne szőné. A dicsekedés magasb fokozata a kérkedés, mely elbizottsággal párosulva, képzelt tulajdonait valóknak hiszi, s ezek elismerését botor erőltetéssel követeli; mely határt ígéreteiben, s lehetlent nem ismer, s mivel szóval és tettel mindig a legképtelenebb túlságokat hajhászsa, közönségesen nevetés és gúny tárgya. A dicskórral rokon a

Hírkór, azon különbséggel, hogy amaz elégli

a jelent, ezt fellengő vágyai a jövőbe ragadják; az utókortól akar dicsértetni, ennek szívében élni, ragyogni óhajt ő még századok után is. E szenvedélynek kisebb, nagyobb mértékben mindenki alá vagyon vetve; nincs ember, ki utódai hálás emlékében ne óhajtana élni. Úgy látszik tökéletesíthető természettünettől e törekvés elválaszthatlan; az öröklét meggyőződését elolthatlanul véste a természet szíveinkbe: „A név pusztán hangzik el, ha magas tettek nem vívják ki a mulandóságból.” (Kisfaludy K.) A fejedelem törvényeiben, a hódító eltapodott nemzetek és feldúlt polgári alkotmányok romjaiban, a művész remek műveiben, s a tudós, munkáiban látja magát örökítve. A gazdag ragyogó palotát, a szegény nyomorult viskót emel utódainak; az atya gyermekeiben ifjad fel újra, s unokái hosszú sorában, gyönyörrel képzelettel magát élni, századok lefolyta után is: „Quid procreatio liberorum, quid propagatio Hominis, quid adoptiones fdiorum, quid testanientorum diligentia, quid ipsa sepulchrorum mon ameuta, quid elogia significant, nisi nos futura etiam cogitare? — — Inhaeret' in mentibus quasi saeculorum quoddam augurium futurorum.” (Cicero.) Hírvágy szüle a világ legfontosabb eseményeit; de mint féktelen szenvedély, nem egyszer volt már átka nemünknek Í

A nemtelen büszkeség, melly nem mindennapi tehetségeit túlbecsülve, senki felsőbbségét el nem ismeri, állításaihoz hiven, vakon ragaszkodik, hibáit, erényeit egyiránt örült daczczal védi, s ha egyszer kitűzött pályáján fellép, készebb mindent kockáztatni, önvesztébe rohanni inkább, mint valaha célttévesztve visszatérni.

A fel Hivalkodás azok tulajdona, kik porból

emelkedtek magasra, ezek a szédelgő tetőn gúny-nyal néznek az alatt állókra, s tán épen azokra, kik segédkezet nyújtanak emelkedéseikben. A felfuvalkodás lia nagyságát és hatalmát tettleg is érezteti másokkal: d a g á l y ; ha ártószándékkal párosul: d ö l f.

Vágnak emberek, kiknek minden érdemök az, hogy fényes palotákban születtek, hogy darócz helyett, bársony pólyába takarta őket a sors szeszélye; ezek kevélységét gögnek nevezem: címektől és címereiktől kölcsönzik a hiú fényt, mellynek sugarait kába pöffeszkedéssel lövellik szerte, s kicsinlő megvetéssel pillantanak azokra, kiktől a sors czímet és címert megtagada, kiknek déd, vagy öreg apjokat a világ nem ismeré. Ezekről ember, mint ilyen, méltánylást ritkán igényelhet, porba sújtva szeretik ők látni az alantabb sorsúakat, kik szerintők, jobbra nem is méltók. Ha büntetnek, kegyetlenek; ha kegyelmet osztanak sebzenek, s ha jót tesznek sértenek. Céljok uraltatni és uralgani; mit ha elérnek, vérszopó zsarnokok.

Az uralgáskór a szenvedély magasb fokán, központosítva a kevélység minden bűneit, hódításkórrá fajul: melly czélnak csak magát tekintve, minden egyéb teremtményt eszközül használ, melly jogot, törvényt nem ismer; melly Briareusként száz karral sújtja, ostorozza az emberiséget, s elvérzett népek, szertedúlt trónok romjain övedzi gögös homlokát diadal koszorúval!

Mint külön neme a kevélységnek említendő még a külön czkór, mellynek czélja, különcködéseit által feltűnni, s mivel a valódi fenség és rendkívüli annélkül is figyelmet gerjeszt; a különckóros (pe-

dánt) a legérdektelenebb tárgyakban tér el a szokástól, a mindennapitól; minden büszkesége az: hogy nem olyan mint mások. Ruházatát az elhagyott divatból szedegeti; társalgási modora vagy régi, vagy egészen új, mindenesetre eltérő a jelentől. Mit mások lényegesnek mondanak, nála, csak azért hogy feltűnő legyen, esedékes; mosolyog a felett, mi egyebek szívét megindítja: ítéleteiben nem igazság, hanem sajtátszerűség a cél.

A különczkórnak nemei a mű és tudkor, (ez tudományi, amaz művészeti jártasságát fitogtja, helyt, körülményt, embert nem tekintve. A műkóros szép-művészeti értekezéseivel untatja a műveletleneket és boszantja a művelteket. A tudkóros lassú, kimért, bölcshez illő léptekkel jó és távozik, mindig tanári széken ül, jeles idézetekkel és tanmondatokkal zárva a körülállók-erömét.

Figyelemre méltó még e helyt, hogy a kevélység az élet külön koraiban, különfélekép mutatkozik: a gyermekben mint piperezés, hetvenkedés; az ifjúban mint fennhéjázás, kérkedés; a férfiúban mint elbizottság és kihívó megvetés; az öregben mint tapasztalás, pénz, hatalom fitogtatás tűnik fel. Ki anyagi értékére büszke a nyilvánosság terét keresi; ki szellemi tehetségeire, visszavonul, sa magányból lövelli szerte koronként elmeszjikráit.

Ha valahol, a kevélységben feltaláljuk a legnagyobb ellenmondásokat; a kevély vakmerő, midőn Céljai ellenében sokat, mindent mer, s bízván szerencsében mindent remél, és még is gyáva, mert rabja szenvedélyének. A kevély hideg visszautasító, midőn a segílyt és tanácsot megveti; s alacson hízelgő, midőn titkon a hatalmasok kegyeit hajhászsa.

A kevély, népbarát és emberszerető, midőn népe boldogságát vallja czéljának; s kegyetlen zsarnok, midőn mindenkit eszközül használ, czélja valósítására. A kevély, felmagasodik nagyságának öntudatában, midőn küzd czéljaért; s elaljasodik, midőn egyetlen gyöngéjének, szenvedélyének mindent áldozatul visz.

Azonban, a kevélység minden ellenmondása mellett is, soha az életben ellentileg nem mutatkozik mint szenvedély. A szeretetnek gyűlölség, a fős-vénységnek pazarlás az ellentéte – – van ellentéte minden szenvedélynek, a kevélységnek véleményem szerint soha; mert az alázatosság, melly szerény visszavonultságban működik, érdemei elismerését nem követeli, s minden tökélyei mellett, megvallva korlátoltságát, mások felsőbbségét elismeri, nem szenvedély, hanem erény, s csak erős lelkek tulajdona.

A kevélységgel mint szenvedély ellenkeznek az önmegvetés; illy eltévedését az emberi természetnek lehetlennek hiszem. Nincs ember, ki önmagát ne szeretné; s hahogy az életben mutatkoznának is ellenkező példák, ezek csak pillanatnyi kitorései lehetnek az elkeseredett szívnek; vagy szomorú eredményei az elhanyagolt nevelésnek és embertelen bánásmódnak; melly az embert testileg és lelkileg eltörpeszti, melly jogainak, s emberi méltóságának önérzetét elfojtja. Zsarnok iga alatt elnyomorított szellemi betegek ezek; de nem szenvedélyesek.

Végre a nemes büszkeséget, megkülönböztetem a kevélységtől, nemesen büszke, érdemei és tulajdonai öntudatában mindinkább magasodik, s nagyságát minden aljasságtól megóvja. Célja: a mindennapiság homályaiból kifejtekezni, s a haladás ösvényén vezér csillagul ragyogni; de szerényen és jó-

tevőleg; törekvései czélját nemtelen eszköz, önkör, soha nem szentségteleníti. Ily emberek nélkül gyáva, por életet élnénk; a jövőendő nagyságát hordozzák ezek magasztos szíveikben, ennek hintegetik magvait, mellyekről egykoron, dúsan virágzandik fel az utókör boldogsága!

Nemzeti büszkeség.

Minden egyes szenvedély, nem csak külön egyénekben, hanem egész nemzetekben is feltalálható; azon különbséggel, hogy midőn egyéb szenvedélyek csak koronként, s csak egyes népeknél merülnek fel, a büszkeség sajáta minden népnek. Nincs nép, melly magának némi felsőbbséget ne tulajdonítana mások felett; hónát, szülőföldét magasztalja mindenki. Egy valaki azt monda: az önszeretet üvegszemét, minden nemzet orrára biggyeszté! A caraiba csak magát tartja embernek; a canadai, ha kit dicsérni akar, magához hasonlítja. A fejeerek feketének, a feketék fejeérnek festik az ördögöt.

Nincs nép, melly önmagával meg ne elégednék, melly nemzetiségét kész volna mással, jobbal felcserélni. Hol a nemzet, melly magát nem rég keletkezettnek vallaná? Minden nép, ha nem is közvetlen a paradicsomban, de mindenesetre az őskor homályiban keresi eredetét, vagy legalább is néhány évezreddel megtoldja. Mit hajdanta a költő regélt népének, azt az utókör hiszi mint valót, s örzi híven, mint szent ereklyét. Az őskori babona istenekből csinált félisteneket, ezekből embereket, s az emberek népek lőnek, és a népek jeles férfiaikat ismét visszavívok

eredetök egébe, s egész, vagy fél istenekké tevék őket, a mint tetszett a nép szeszélyének.

A chinaiak százezerekre teszik létezésök éveit, a japóniaiak 2,342,467 évre; s az egyptomiak 48,863 évvel előbb voltak mint nagy Sándor; milly pontosság! – Az athenebeliek Atticában keletkeztek, s mint gombák nőttek ki a földből; az árcádiaiak nem fogadák el az astrologiát, mert ők a napnál és holdnál régibbek. A rómaiak istentől származtak, s a paragvaiak a holdat mint ősanjokat tisztelik. A svekusok „Edda és Voluspo” legrégebb könyveik szerint kétezer évvel Krisztus előtt mint önálló nemzet léteztek, s királyaik egyenesen Noáhtól származnak. És mi magyarok, nem hallók-e már több ízben Ádámot magyarul beszéltetni? és midőn a magyar Noáh madarat küldé a bárkából, hogy körül nézzen a mérhetlen hullámok felületén, s száraz helyecskét keresen-, valljon mi történt? A madár vissza jő, s szájában gallyat hoz, a magyar nép a bárkában gally és lomb kiáltásokkal fogadja a jó hírnököt; és lőn a madárnak neve: galamb!

A népek, ha nincsenek valódi érdemeik, ha nem bírnak fenúséges tulajdonokkal, képzelik azokat. Xerxes, a tengert vesszőzteté meg, s bilincseket szórva hullámaiba, hatalmába keríté. Tigranes kaczagott, midőn az ellene kiküldött római légiókat Lubullus vezérlete alatt megpillantá: „seregnek mond az elbízott, kevés, követségnek sok e nép;” főtisztjei közt egy sem volt, ki ne ajánlkozott volna e gyűlevész nép elfogására. Es mi lőn? a római sas győzött, Armenia rabigába görbedt! A tatár kán, minekutána jólakott lóhússal és tejjel; hírnököt küld, s megengedi a lakomázást, a föld minden hatalmasságainak és ki-

rálvainak. A velencei és genuai nép legszabadabbnak vállalja magát a földön, s a tizek neve, a .dogé szava, porba sújtá őket. A mariániai szigetek lakosi csak ön nyelvöket tartják nyelvnek, s sajnálkoznak az egész világ némaságán. Spanyolhonban felsorozhatlan azon családok száma, kik mór királyoktól származnak. A san marinoi polgár, a világ történeteiben csak egy köztársaságot talál magáéhoz hasonlóknak, s ez a római!

Minden nemzet őseit hatalmasoknak és művelteknek hiszi; mellőzve egyéb példákat néhány szóval csak nemzetünkre vonatkozom. Mi magyarok, scytha literatúráról álmodozunk; a fekete tenger vidékén elszórt halmokban kunhalmokat látunk, a rajtok találkozó kő darabokban magyar sírköveket, s alattok, magyar csontokat keresünk. Szívemből óhajtom, hogy álmaink valósuljanak! – Mi magyarok nem elégszünk meg azzal, hogy a világ a scythákat mondja őseinknek, kik három évezred előtt diadalmasan küzdöttek Babylon és Ninive ellen; nem, mi kerestetjük napjainkban a magyarokat! mi kiakarjuk mutatni ama nagyszerű népözönből a hullámocskát is, melly őseinket keletről nyugatra hozá! mi megakarjuk a világnak mutatni: hogy ősapánk nem volt, mint egy valaki álh'tá – ördög, és ősanánk nem volt, mint ugyanaz monda – boszorkány!

A népek nem csak eredetökben, hanem enyészükben is a végetlent keresik. Nincs nép, melly nevét és hajdani nagyságát örökíteni ne óhajtaná? s valljon miként? A fegyvercsörgés, melly népek szívét rendíté meg, végre is elnémul; a hősök kidőlnek, s vélők a hatalom sírba száll, és a birodalmak összeomlanak! de a szép művészet s a tudományok

élnek mind végezetig, és él bennök a nemzet, melly ezeket létre hozá, ápolá, virágoztatá! Athene és Róma nagysága és népe nincs többé; de művészeik és bölcseik remeikeiben él a hajdani nagyságnak és «épének emléke. Nemünk kétévezreddel az olta öregebb, és még is bámulja őket, követi mint kiskorú, utánozza mint pórázon vezetett gyermek! – A szellemi nagyság végetlenül felülmúlja az anyagit; a népek tudják ezt, azért a csaták és diadalmak mámorából, tudományra és művészetre ébrednek, s ezek remeikeiben örökítik nevöket: minden nemzet csak akkor érzi nagyságát egész fennségében s csak akkor méltó az utókor hálás emlékére, ha művelt. Nagy Sándor a Dáriuson vett győzelem után, így írt egykori tanítójának Aristotelesnek: „e győzelem minden halandók fölé emelt; de oda adnám diadalmamat, oda hatalmam, ha értelemben lehetnék első,»

A mondottak után bár mi képtelennek látszaság is néha a nemzeti büszkeség, van még is haszna. Minden nemzetnek ősei úgy állnak a hajdankor homályaiban, mint hősök; nemünk becsületére legyen mondva: az utókor nagyobb részint feledi őseinek árnyoldalait, csak erényeik emlékét őrzé meg, s ezt állítja fel például az ifjabb ivadéknak. „Apáitok röggös úton jártak, így szóltak Thucididesként a corinthiaiak ifjaikhoz, apáitok töretlen ösvényen haladtak és emelkedtek az erény fényfokára! kövessétek őket, siessetek utánok, és a gazdagság, hatalom és kényelem lágy ölében, el ne fecséréljétek azt, mit ők szegénységben, küzdéssel és munkával szerzének!” – Nem volt hős, erényes honpolgár, kinek a görög művészet emléket ne emelt volna; az ifjút Athénében és mindenütt, minden kő egy hőstre emlé-

kezteté, hallá őseit magasztos énekekben dallani, s szíve a hon és erény említésére hön dobogott fel! és az ifjú férfiú lön: erényes és honfi! Valóban, Pericles többet használt Phidias vésőjével honának, mint Cimon diadalmas fegyvereivel! – Római polgár vagyok! e szó egy világot foglalt magában; e szóért népek adák oda szabadságokat. – Emlékezzetek hogy rómaiak vagytok! így szólt légióinak a római imperátor, és ő győzött, a világ sorsa kezébe került! – Többet mondok, rómaiak már nem voltak, csak az ős Róma állt még romjaiban; V. Sixtus P. azt monda: rómaiak, emlékezzetek vissza a hajdani nagyságra! és V. Sixtus és népe többet tön öt év alatt Rómában, mint Augustus a világ ura negyven év alatt.

NEDVALKAT.

Az ember annyiféle, a hány; honnan e különbség? a lélektanárok különfélekép osztályozzák, rendszerezik, s mintegy újaikra szedik az emberekközi különbség okait. Megvallom, nagy feladat; olvasd meg, rendszerezd a nap sugarait, vagy az ocean hullámait, s kimeríted az emberi létei sokszerűségét; tömkeleg ez, mellynek tévútait sohasem fogjuk tökéletesen ismerni. Meglehet, leend még szerencsém az emberekközi különbség okait bővebben fejtegethetni; jelenleg, az okok okára szorítkozom a nedvalkatra*). A hajdankor bölcsei négy elemből szerkesztek a világ mindenséget, és négy alap-nedvalkatból, az úgynevezett emberi természetet. Hippocrates két elem, tűz és víz mellett harczolt, de azért négy nedvalkatot ismert, s alkalmat nyújtott Gallenusnak a nedvalkatok azon elnevezésére, melly napjainkig fenntartá magát. A stoicai bölcsek szinte ismerék a temperamentumot, s azon szellem kipárolgásának tárták, melly az anyagot lelkesíti. Herophilus és Erasistratus az

*) Nedvalkat, temperamentum, a latán elnevezés után mérsék volna; mondják vér, vagy nedvmérséknek, vér és nedvalkatnak. Nem török pálczat ez elnevezések felett, mert hiszen maga a temperamentum mibenléte, valljuk meg, titok; hogy ne volna tehát elnevezése ingatag. Egyébiránt tekintve azt, hogy a temperamentumra, nem csak a vér, hanem az epe, nyál s egyéb nedvek mérsékének is nagy hatása van, s hogy a nedvek mérséke, végre is csak azok alkatásától függ; gondolom nem tévedek, ha nedvalkatot használók.

agy és idegrendszerből a scholastica, különösen Boëthius a nedvek vegyítékéből s folyékonyságából; Haller a test szilárdabb részei arányából és összefüggéséből magyarázta a temperamentumot. Újabb időkben a nedvkatot, nem egyes részekből, hanem a test, vér és egyéb nedvek alkatásából magyarázzák, nem annyira vegytani, mint a régiek, hanem lélektani szempontból.

A nedvkatok lényegéről, felosztásáról, elnevezéséről mint már érintem, valamint ezelőtt, úgy most is, különféle, ingatag vélemények kerengnek a lélektanárok közt. Annyi bizonyos, hogy a benyomások élénk felfogása, a visszahatás erőssége és tartóssága, az embernek érzeményei és indulatai, ösztönei és szenvedélyei, szóval, lelkülete, jelleme, ha nem egyedül is, de nagyobb részint a vérmérsékétől, a nedvek minő és mennyiségétől, gyors, vagy halk folyásától és ingerlékenységétől, vagy is a nedvkatától függ.

A nedvkatok közt elkülönöző határvonalat húzni, és tulajdonaikat rendszerezni, nem kevésbé nehéz, mint azok lényegéről alapos véleményt adni; egyes tünetmények ezek, mellyek midőn általános szabályok alá szorítatnak, néha a legtapasztaltabb lélektanár állításait is kijátszák. Ha meggondoljuk mi nagy, mi végetlenül elágozó nemünkben az egyéni különbség, hajlandók vagyunk Hallerrel azt mondani:” annyi a nedvkat, a hány az ember! azonban mindenütt bámulandó rend és csodás öszhangzás uralg a világon, kell tehát lenni az emberi természetben is egységnek, mellynek titkait ha nem vagyunk is képesek tökéletesen leleplezni, megközelíthetjük azokat, gyűjthetünk a homályban világot, törhetünk utat, melylyen érettebb tapasztalás egykoron többet tehetend.

Négy alap-nedvalkatot vesznek fel közönségesen a lélektanárok: vérmezt (sanguineus), fekete epés, vagy mélát (melancholicus), epést (eholericus) és nyálkast (phlegmaticus). Kant szerint a vérmezes és méla nedvalkatok a kedélyre, az epés és nyálkás az akaratra hatnak; amazok az érzemény, ezek a tevékenység nedvalkatai.

Lehetők-e vegyes, vagy összetett nedvalkatok? sokan nemmel felelnek; véleményem szerint az összetétel lehető; csak olly nedvalkatokat ne párosítsunk, mellyek szöges ellentétben állnak, s így egymást szükségkép semmisítik: ilyen a vérmezes és méla, az epés és nyálkás; vérmezes-mélaság, vagy epésnyálkás nem gondolhatok; de vérmezes-epesség, vagy méla-nyálkás sat. lehetők.

Ha majdan felsorozandom a nedvalkatok tulajdonait, tüneményeit, ne gondolja senki, hogy e tulajdonok ugyanazon egyénben timid fellelhetők; ez ritka tünemény volna. Van igen, minden emberben uralgó nedvalkat, mellynek fény és árnyoldalai fel Ifelmerülnek az életben; de sohasem úgy, hogy egyéb tüneményeknek helyt ne adnának; sőt néha, épen ellenkező irányban ragadják az embert fellobbant indulatai és szenvedélyei. Egyébiránt az embert eJlenmondásban látni önmagával, mindennapi tünemény.

A nedvalkat vélünk születik, de azért koránsem változhatlan, mennyit tehet itt a nevelés, vallás, életpálya, szokások és éghajlat, felesleg volna megmutatni; sőt Lavaterként minden kornak megvan a maga külön nedvalkata: gyermekben a vérmezes, ifjúban az epés, férfúban a méla, öregben a nyálkás nedvalkat sajátosságai tűnnek fel. Azonban, ezt általános szabályul felvenni nem lehet, vágynak méla gyermekek és

könnyelmű férfiak, vágynak nyálkás ifjak és epés öregek; vágynak, mint utóbb látni fogjuk, minden kornak, minden egyes nedvalkatban sajátosságai.

Végre feltűnő, hogy nem ritkán bizonyos nedv-alkat, némelly családnak mintegy öröksége, apáról fiúra, fiúról unokára száll. Az öröklött nedvalkatok, néha egész nemzedéknek képezik jellemét, még ott is, hol tápszer, éghajlat, s egyéb körülmények épen ellenkező irányban fejlesztik ki a test és lélek tehetségeit. A magyar évezreden keresztül fenntartá keleti búskomorságát, a francia könnyelmű, az olasz heves, a spanyol büszke, az angol és német komoly honában és azon kívül, komoly mindenütt; vágynak népek, kikről állt hajdanta, és áll napjainkban is amaz ismert: timeo Danaos!

Vérmes.

Piros és meleg vérének forgása gyors, az érverés sebes, könnyen változó; érzékeny idegei a legparányibb benyomást felfogják, a visszahatás élénk, de nyomadék és tartósság nélkül. Szeme eleven, arczkifejezése igénytelen, változó, taghordozása könnyű, járása fesztelen. Kedélye nem mély, érzemény és indulat hamar fellobbannak szívében, de szintolly hamar, s nyom nélkül el is lebbenek. Inkább indulatos mint szenvedélyes, könnyen haragra gyúl, de boszút nem forral; nem szeret, de annál szerelmesebb.

Jelleme, jellemtelenség; állhatatosság az állhatatlanságban. Szíve lágy, érzékeny, hol a legjobb szándék sohasem hiányzik, és szíve még is ros; tettei következményeit soha fontolóra nem veszi, még

akkor sem, ha ezekkel többször már, valódi szenvedéseket okozott. A legszentebb ügyet könnyelműleg veti mérlegbe szeszélyeivel, látja meggondolatlanságának áldozatait, s tovább lebben; nyomorba sülyesztí azokat, kik legközelebb állnak szívéhez! azt hiszed, hogy okul? Ó nem, hiszen tetteit a legjobb szándék vezérlé, az eredmény balul esett ki, igaz, de ő ezt nem akará, az egész könnyelműség! Így mentegeti botlásait a vérmes, így leplezi rász lelkületét, s ő tisztán áll önmaga előtt, és mentve, védve a világ előtt; különös, a világ legengedékenyebb a könnyelműek iránt, pedig épen ezek hoztak legtöbb nyomort nemünkre.

A könnyelmű, a sors legborzasztóbb csapásai közt sem javul, vagy ha még is, fontoló, meggondoló ember soha nem lesz. Ha szerencse-csillaga elhomályosodik, s az élet terhei súlyosan nehezednek reá, kétségbeesetten jajdul fel fájdalmaiban, keserve zajgó; de sebei hamar behegednek, sorsával kibékül, gond, bú, bánat, szívét soha nem gyötri, szenvedése pillanatnyi.

A vérmes, jó és rász hazafi, rohanva haladó és gyáván hátráló, a divat embere és ennek szigor bírása, a korszellem és a setéség fia; ő minden szín, és minden párt embere, a mint körülményei hozzák. A vérmes az események felületén hullámszik, és mindig habbal úszik. A múltat feledi, a jövő nem aggasztja; szíve minden dobbanását a jelen idézi elő, kívánáiai, vágyai, csak a jelen lengik körül.

És ez ingatag lények, közönségesen a legszebb tehetségekkel felruházvák. Az értelem nálok könnyű felfogású, az ítélet gyors, éles, de felületes, az ész világos, de nem mély; jobban szeretnek elménczked-

ni mint elmélkedni; az emle fogékony, de nem hü, a képzelet tüzes, habozó, a múlt és jelen képeit hamar összezavarja, korlátokat nem tűr. Általában szellemi tehetségeik inkább körre nézve jelesek, mintr tartalomra; azaz, képesek maguknak jártasságot szerezni az ismeretek minden ágaiban, de a dolgok és történetek lényegébe nem hatolnak. Tudnak sokat, és még sincs tudományuk; csak az alapos és rendszeres tudást, lehet tudománynak nevezni. Találékonyok, de tovább lépést nem tesznek; elég lik a találmányt, annélkül hogy valaha tökéletességre vinnék.

A vérmes őszinte, erkölceit, bűneit egyiránt megvallja; sokat és könnyen ígér, mert nincs szándéka szavát, adott ígérétét megtartani; szükségben kész segédkezet nyújtani, de azonnal szavánál fogd: akaratóban a szilárd elhatározottság hiányzik. Szívesebben áldozza fel javait, mint testi, vagy szellemi tehetségeit; mert ez utóbbi fárasztó, gonddal, munkával jár. Inkább ad, mint kölcsönöz; de annál szívesebben vesz fel kölcsönt: adósságai nem aggasztják, napjait vígan, gondtalan éli.

Külseje csinos, vagy ha nem, mindenesetre ügyes, hajlékony, ha művelt, tartása kellemes, divatszeri; a divatot lelkesedéssel utánozza, épen mert ingatag, változó. A körülményekhez ügyesen, udvariasan simul; zavarba könnyen nem jó, a legbonyoltabb viszonyokban feltalálja magát. Társalgási körökben megelőző, szíves, szolgálatra kész, sok szépet tud mondani, hévvel karol át mindenkit, barátai az egész világnak és senkinek; az emberek kedvelik, de ritkán szeretik: csak azt szeretjük, kit becsülünk, erre pedig nem igen tarthat számot, ingatag lelkület.

A vérmes szenvedélyes játészó, de a zöld asztalhoz nem nyervágy viszi; ő nem fukar, a miűy könnyelműleg sodorja zsebébe a pénzt, olly pazaran és könnyedén szórja azt ismét el. A változékonyság hatalmas ingerei adnak kezébe kártyát, vagy koczkát; a helyzetek és indulatok sokszerűsege, mellyek a játékos kedélyén, perczenkint változva zajlanak' keresztül, ezek teszik játékoszá, s vonják ellenállhatlan erővel a játéksbarlangba, hol megfoghatlan önfeledéssel koczkáztatja javait, éltét, becsületét, egy nyomorú lapon!

Mint író elmés, mulattató, írásmódja fesztelen, könnyen folyó, de nem szabatos, lepkeként szállong az ismeretek virágain, s majd sűrögve gyűjti, majd lábbal tapodja azokat. Tanulásra csak szükség kényteti. íróvá szeszély, vagy hiúság teszi; a koszorút ön kezeivel fűzi homlokára, s ha a eritica felzúdul ellene, mosolyog, ha a kaján sors, letépi avatlan fejéről a babért, azt hiszitek kétségbe esik? nem, neki elég, ha a világ tudja hogy irt, ítélete legkevésbé sem aggasztja. Pályadíjt nem nyert még, semmi, nyerhetett volna; tudori oklevele sincs, igaz, de lehetne, s ez önbizottság keblét magasztosán ihleti.

A vérmes jó tanító, előadása kellemes, világos; meg tudja a mulattatót, a hasznostól, s ezt a szükségéstől különböztetni. A körűlményeket, és tanítványai tehetségeit soha nem feledi; nyájás leereszkedése, példái és hasonlatosságai, mellyekben igen szerencsés, a legszigorúbb tanulmányokat, népszerűkké teszik.

Honnan van, hogy a vérmesnek, ha művelt, sokkal több bámulója van, mint sok alapos tudományú

férfiúnak? A világ ítélete felületes, mert külszínen alapszik-, igaztalan, mert egyről sokra, többről az egészre következtet: boldognak mondja a dúsgazdagot, szerencsésnek a fényes palotában kéjelgőt, bábornak a kérkedő szájjal hóst, jónak a szelíd arcú, nyájas ajkú embert. – És ha így, lehet-e csodálni, ha a sokoldalú, az ügyes tapintatú, az álszínekben ragyogó, a szó és körülmények emberét, vak csalátlásában magasztalja?

Hivatalban, bár mi ingatag is lelkülete, rendes; de csak addig, míg függ, a hivatal korlátait, szűkségtől kénytetve túri.

Vallásban szabadelvű, s a milly híven ragaszkodik a divat szabályaihoz, olly könnyen sérti, gúnyolja a vallás szertartásait.

Ha gazdag, fényűző, pazarló; ha szegény, munkás. Jó alattvaló, de annál rosszabb parancsnok; elv és cél, hatás és önállás nélkül majd szerfelett leereszkedő, majd gögösen pöffeszkedő. Mint szolga hű, mint úr, barátja és ostora szolgálóinak, miként széle hozza.

Az ifjú ha vérmes, könnyelmű; a lány kaczer, csapodár; a nő házias, a férj udvarias; mindkettőnek hűsége ingatag, botlásaikat hamar feledik, leplezetlen gyöngéiket túrik, nem féltékenyek. Es midőn fürteik őszbe borulnak, ama ritka aggastyánokat öleljük bennök, kik a házi békét nem zavarják, kik örömmel látják a serdülő kornak arcán pirosítani az életet, kik nyugodtan túrik a hanyatló élet terheit, s mosolyogva intenek végbúcsút unokáiknak.

Méla *).

Barna vérének kerengése lassú, rendes; érzéki-sége a benyomások felfogására, a képletek és érzemények előidézésére hathatós ingereket kivan, a visszahatás nem élénk, de nyomadékos, tartós. Szeme csendes, félig nyílt, pillantata komor; arczkifejezése mogorva, szenvedélyes, homloka redőiben bú setétlik; taghordása méltóságos, járása kimért, lassú.

Kedélye mély, érzeményei indulattá ritkán fajulnak, de ösztönei annál hamarabb szenvedélylyé. A méla, ellentéte mindenben a vérmesnek. A vérmes mindent kisebbig jelszava, mintegy valaki monda: vive la bagatelle! a méla mindent nagyít; legyen bár a tárgy mindennapi, ő érdekesnek találja, s a legparányibb eseménynek, rendkívüli fontosságot ad. Lassú, akadozó vérkerengésének, s a lehangolt élet-erőnek kell tulajdonítani, hogy mindenütt gátot, legyőzhetlen akadályokat lát. Törekvései pályáján, szünetlen a leküzdendő nehézségekkel bibelődik; míg a vérmes ezeket feledve, reményei fénykörében csak sikert lát. Ez oka, hogy a fekete epés mély, a vérmes felületes; s míg ez napjait gondtalan éli, amannak borúit a legboldogabb helyzet sem képes szétosztatni: nyugalmát a múlt gyászképei, a jelen nehézségei, s a jövő kétes reményei zavarják.

Feltéteiben daczos, ingatlan a túlságig; szíve miimen segélyt, hideg megvetéssel utasít vissza. Ha célzt ér, nem a siker, hanem ellenei bukása boldo-

*) Melancholicus, a görög elnevezés után, fekete epés volna; megkülönböztetés kedvéért, mélát használok. Méla, mélaság, méláz, latán, vagy inkább görög származású, szavak de meghonosodtak.

gítja; ha törekvései céljt tévesztnek, kétségbeesetten szórja haraga villámaait a világra, mely rémként setétlik komor agyában. Ha a világ igazságtalan íranta, ha az emberek fondorsága Ínségbe sülyeszti, elhal szívében az emberi szeretet utolsó szikrája; s részvét és kegyelés nélkül, hidegen mint szirt áll a nyomorok ama tömkelegében, mellyekkel nemünk a bölcsőtől, sírig küzd.

Ritkán igér, de szavának embere; ritkán barátokzik, de barátságban, szeretetben, egyiránt hű; bár kedveltjeit mogorva kedélye, kemény, érzéketlen szíve, s daczos önfejűsége, ostorozza inkább, mint boldogítja.

Követeléseiben határt nem ismer, innét van, hogy barátaiban, s a világban szünetlen csalódik; barátai, sértve óvakodó bizalmatlanságától kerülnek, a világot pedig ő futja; mert rettegi fondor cseleit, mert fél ennek zajában, boldog, megelégedett embereket találni. A méla önző, pedig ezek, nem látják szívesen másnak birtokában azt, mivel ők nem bírnak. Bizalmatlansága önmaga, s az egész világ iránt, élte minden öremeit megmérgezi: félelem, aggály, gyanú és marczangló kétség zaklatják felváltva, s végre az elégülés és vidor kedv, míg csak lehetőségét is elfojtják szívében.

Valamint érzelmi, úgy szellemi tehetségeit is csak erős ingerek serkenthetik munkára. Emiéje nem fogékony, csak ismétlés, vagy rendkívüli élénk benyomás hat reá; de hű, s évek hosszú során sem feledi az egykori benyomásokat, kivált ha önszeretetével jőnek kapcsolatba; innét boszúállása. Képzete élénk, s közönségesen zsarnok önkényt gyakorol az értelem felett; ez oka, hogy agyrémeit valók-

nak hiszi. Értelme habozó, ítélete lassú, esze mély; ismereteit, Ítéleteit, különösen következtetéseit óvakodva rendezgeti, szigorú elvekből indul ki, s csak azt mondja magáénak, mit ezekre alapít; ez oka, ismeretei korlátoltságának és fontolva haladásának. Egyébiránt egyoldalúsága mellett is, a vérmessel ellentileg, tudós; nem találékony ugyan, s csak tört utakon szeret járni; de a figyelmeztetést használja, s mit a vérmes, vagy epés kitalál, a méla tökélyre viszi.

Az élet küzdelmeiben ritkán lép fel, de annál szilárdabb, és alaposabb működése a tudományok mezején; hol egyoldalúsága miatt, nem képes ugyan sokat létre hozni, de a felfogott tárgyat minden lehető oldalról szigorú bírálat alá veszi; a dolgok lényegét, az események rejtélyeit ritka türelemmel fűrészeli, s így mint rendszeres tudós figyelmet bár, de köszönetet ritkán nyer; mert száraz tudománya nem melegíti fel a szívet, nem serkenti tette az akaratot, szóval, az iskola küszöbére szorítva, nem hat az életre.

A méla nem vesz fel kölesönt, de nem is ad; mi bizalmatlanságának természetes következménye. A divat, komoly szemében kábaság, mellynek ingatag szabályait, szerinte: szeszély, kaczérság, vagy alacson pénzsomj szüli, mindig a józan ész rovására.

Társalgása kellemetlen, míg a vérmes sima udvarisággal körülengeli a kört, addig a méla kizárólag kedveltjének hódol, de soha nem bókol; mogorva különczködése, udvariatlansága és önzése mindenkit visszariaszt: a világ böcsüli, sőt szereti szilárd jellemét; de gúnyolja önzését, és kaczagja önfejlését.

Vallásban ábrándozó, s mély okoskodásai da-

czára néha a legsetétebb előítéletek rabja. Mint művész, szerencsés, mi leginkább feltűnő az erőművekben, hol csüggedhetlen türelme és vas szorgalma, nem egyszer szült már bámulandó eredményeket.

Mint író mély, alapos; írásmódja feszes, szabotossága erőltetett. Következetessége és hideg okoskodásai miatt néha homályos, untató; a bölcsészetet leginkább kedveli. Egyébiránt a nyilvánosság mezején mint író, ritkán lép fel; mert nem bízik tehetségeiben és rettegi a világ Ítéletét: kevésbé kedvező bírálat, képes őt örökre elnémítani.

A mélának az élet göröngyös útain ritkán virít boldogság; de ha valahol, legkevésbé a tanítói pályán. Az ifjú tűz fellobbanása sérti, a vidor kedv kitörése terhére van, s a legcsekélyebb kihágásnál haragra gyúl. A bünt és erkölcsöt túlbecsüli, azért ha büntet kegyetlen, ha jutalmaz oktalan; itt a gyermeket szerfeletti dicséréteivel elbizottá teszi, amott, megszégyenítés által, mi szerinte legjobb orvosló szer, a böcsület érzeményeit fojtja el szívében. Tanítványai rettegik, nem szeretik; parancsait, míg büntető veszőt látnak kezében, huunyászkodva teljesítik, de forduljon el tőlök, s feledve minden; tanulnak, anélkül hogy okulnának, halmozzák ismereteiket, anélkül hogy önmagukat, vagy a világot ismernék. Illyen a méla a tanítói pályán, fellép hatás nélkül, küzd siker nélkül: a tudományok magvait sűrögve hinteti, de gyümölcseit meg nem érleli.

Hivatalban, ha a bér, vagy munka iránt kifogása nincs, van mit zúgni előjárói, vagy társai ellen; életpályáját könnyen változtatja, de vigye bár hova a sors, a megelégedés malasztos érzemény ének csüggeteg szívében helye ritkán van.

Ha gazdag, fősvény, mert nincs senki iránt bizalma, a mindenható pénz leghívebb barátja az életben, ez mindene. Ha szegény, munkátlan, csüggeteg, s így nyomorai súlyát mindinkább nagyítva, hamar kétségbe esik. Mint ur zsarnok, mint szolga álnok; amaz bérét csonkítja ennek, ez javait amannak.

A méla ha parancsnok, féltékenyen örökdi jógai felett; célja anyagi jólét, mellynek a szellemit, magát a fényt és dicsőséget alárendeli. Ha alattvaló, nyughatlan, zavargó, kinek vágyait a legjózanabb polgári szerkezet sem elégíti ki.

Az élet első felvirultában, kivált a nőnemnél nedvkat ritkán túlnyomó; s hahogy mutatkoznék is, testi bajok,, vagy kora érettség következménye, mellynek sorsa, kora enyészet szokott lenni.

A férj udvariatlan, féltékeny, s minél gyöngéd-(elenebb, minél ingatagabb erénye, annál több figyelmet, s bensőbb szeretetet követel.

A nő rendtartó, hű, és még is féltékeny; férjén, gyermekein szenvedélylyel csügg. Érzékeny szívét szünetnélküli aggály és balsejtelmek gyötrik; ábrándai, előítéletei, babonái ellen hiába harczolsz: .szavaid pusztán hangzanak el, s minél józanabb okokkal állsz elő, annál mélyebb gyökeret vernek.

A méla az életalkonyán csüggeteg, mogorva; az élet terhére van, s ő terhe a körüle virító életnek.

Epés.

Testalkata közönségesen erős, munkára és küzdésre termett; szeme tüzes, pillantása átható, arczkifejezése jellemző, taghordása heves, de illedelmes, járása feszes. Csípős vére forr duzzadt edényeiben,

az érverés és lélegzés gyors; érzékeny idegei a benyomást élénken fogják fel, a visszahatás erőteljes.

Érzeményei villanyként lobbannak fel szívében, s valamint ezek hamar szilaj indulatokká, úgy féketlen ösztönei, bőszen szenvedélyekké fajulnak. Érzemény, kívánat, s rendítlén akarát, az epésnél a pillanat műve; mit kivan, azt akarja, s ha akar, nincsen akadály, melly visszaretentse, nincsen törvény, melly féken tartsa, s hatalom, mellyel botor elszántsággal szembe ne szállna.

Fő szenvedélye a kevélység, törekvései pályáján kedves énéet tűzi ki, s e gyúpontról indulnak ki vágyai, itt központosulnak kívánatai; hír és dicskór úzik, ragadják szünetlén az életben. Míg uraltatik és uralg, csendes; de éreztess véle felsőbbiséget, vonj korlátokat kívánatainak, s bőszen viharoként zúduland fel nyugalmából: az epés kész mindenre, ha kéretik, parancsnak hódolni nem tud,

Haraga vésszen, boszúja véres; ellenének, ha gyöngé és tehetlén, megbocsát, de küzd véle ha erős, vagy ha híréet sérti. Tud túrni mindent, de megsgyenyítést nem; jaj annak, ki bitorlóit felsőbbiséget el nem ismeri, vagy tán épen meggyalázza; mert a sértést soha nem feledi: a vérmest, vagy melát a visszatórlás kielégíti, az epésnek boszúja, csak ellenének enyészttével hamvad el.

Az epés valamint testben, úgy lélekben is erős. Emléje fogékony és hű; képzelete tűzes, fellengő röptéiben merész, s az elragadtatás pillanatában hártárt nem ismer; értelme könnyű felfogású, világos; ítélete éles, gyors, de túlbuzdult hevében, sokszor elhamarkodott; esze mély, a valót könnyen túlszárnyalja.

Határozataiban, s az eszközök megválasztásában gyors, szerencsés; a kivitel nem aggasztja, testi és szellemi tehetségeiben bízván, bátran halad, s épen ezért ritkán téveszt czélt. A közönségest és mindennapit gyűlöli, rendkívüli tehetségeinek, csak a rendkívüli felel meg: az epés vétkeiben és erényeiben, emelkedésében és bukásában, egyiránt nagyszerű. E iiedvokat uralgott a világ legnagyobb embereiben, kivált a törvényeket és népeket tapodó hódítóknak. Aristotelesként a világ legnagyobb férfijaiban a méla nedvokat volt túlnyomó (Probl. 30. quaest. 1.); mi tán áll a tudományokban, különösen a bölcsészetben; de aligha az életben, hol tett, bizalom, önmaga, a szerencse és a világ iránt határoz. „Aristoteles quidem ait, omnes – ingeniosos – melanGholicos esse.” (Cicero: Tusc. quaest. I. 33.)

Az epés inkább vív az élet küzdelmeiben, mint a tudósok oskoláiban; mert itt kitartás, türelem és fontolva haladás vívja ki a koszorút, míg amott gyors elhatározás, szerencse, s a körülmények ügyes használása győz. Az epés inkább a jelen, mint a jövő embere, és ha így, könnyű megfejteni a mondottakat: a tudóst közönségesen sújtja a jelen, s csak a jövő kor ismeri el érdemeit; a bajnoknak a jelen fűzi homlokára a babért, mellynek idővel hervadozó leveleit, nem ritkán gyáva kezekkel tépi le az utókor.

Az epés, nem a társas élet embere, elbizottsága, büszkesége, melly állításait soha vissza nem vonja, hajthatlan jelleme, tűrhetlenné tesz; szép tehetségei, mellyeket csak felsőbbség kivívására használ, egyiránt hódítanak és sértenek. Ha az egész társaságot nem képes hatalmába keríteni, fog mindenestre egyet kiszemelni, kit gúnyai, csípős szavai,

és kicsinlő észrevételei céljául tűz ki. Szóvitában, csalhatlannak hívén magát, kiállhatlan, ellenmondást nem tűr, ellenét a legérzékenyebb oldalon sérti, s hol okokkal nem győz, személyességekre tér, nem lévén ment hevében, a legaljasb kifakadásoktól. Ez oka, hogy állításaiban sokszor igaza van, de nem szavaiban, mert sértők. Nagyobb társaságokban, hol kitöréseitől nem félnek, sokszor találkoznak higgadtabb vérűek, kik az epést ellenmondásaikkal szünetlen gyötrik, s heveségét, melly néha csakugyan nevetéses, mulattató eszközül használják; de a játék mindig merész.

Utánzásnak nem barátá, apróságokkal bíbelődni nem szeret, és még is első a divatban, ha szenvedélyei magasabbra nem ragadják; honnan ez a divat némileg kedvez hiúságának; mert azokat csalja a divatkór leginkább örvényébe, kik magasabb polczon ragyognak, kik épen azért mert divatosok, némi felsőbbséget igényelnek maguknak mások felett.

Az epés gondosan leplezi gyöngéit, és még is szenvedélyes játzó; pedig ha valahol, a játékasztalnál tűnik fel pusztá meztelenségében: visszaborzadsz tőle, ha látod mint csatáz bős arczán indulat és szenvedély, mint borul lángba egész valója, miként emészti magát, és pusztít maga körül.

Vallásban szigorú, szertartásaihoz hívén ragaszkodik még akkor is, ha meggyőződése ingatag. Az epés nem büszke vallástalanságára mint a vérmes, sem vallásosságára, mint a nyálkás.

Ha ír, nem olly sokoldalú mint a vérmes, sem olly mély mint a méla; de még is alapos. írásmódja dagályos, szavai válogatottak, a betanult és feszes modor valamint éltében, úgy írásaiban is mindenütt

feltűnő. A költészetben jeles, a művészet egyéb ágai-
ban, türelmetlensége miatt, kevésbé szerencsés.

Mint tanító szigorú, rendtartó; tanítványaitól bá-
multatni és szolgálilag tiszteltetni akar. Annak, ki
tekintélyét akarva, nem akarva sérti, vagy nevetsé-
gessé teszi, kérlelhetlen ellene. Azonban épen ő, ki
tekintélyének mindent alárendel s imádatni óhajt,
legkevésbé bírja tanítványai tiszteletét és bizalmát;
mit nevetséges pöffeszkedésének, idétlen hevességé-
nek, bős haragának, és aljas boszújának kell tulaj-
donítani. Tanítványai tanulnak, de megfosztva az ön-
magukiránti-bizalomtól és önállástól, néha később
korban, legszebb tehetségeik mellett is bátortalanok.

Hivatalban rendes, uralgó; véleményét csalhat-
lannak hiszi, s épen ezért, szünetlen zaklatja taná-
csaival társait, sőt azokat is, kik előtte állanak. Mint
bíró megvesztegethetlen, s az igazság kiszolgáltatá-
sában rendítlén. Mint alattvaló nyughatlan, hasonló az
elfojtott lánghoz, melly rést keres kitörésre. Ha gaz-
dag, fényűző; de nem pazarló. Ha szegény, munkás.
Egyébiránt az epés urnák termett, s ha az, nevének
tökéletesen megfelel.

Az ifjú kérkedő, házsártos; a lány kaczer, hó-
dolni nem szeret, de annál inkább hódítani.

Az epés jó apa, gyermekeit szereti, de el nem
kényezteti; bünteti, de meg nem veti. Nejéhez hév-
vel ragaszkodik, míg húnek hiszi; de veszítse el e
hitét, s féltékeny szívében a szeretet utolsó szikrája
is elhamvad.

A nő, önmagát jobban szereti mint férjét és gyer-
mekeit. Nem szeret dicsérni, de annál inkább dicsér-
tetni; ha szép, szépségét, ha rút, szenvedélyeit hasz-

nálja fegyverül; mert neki hódítani, győzni kell minden úton, minden áron. Férjét nem félti, de igen, önszépségét. Háza küszöbén túl, álarezetot ölt: szende, gyöngéd, kegyes; de családja körében mérges növény, mellynek lehellete a házi élet örömvirágait leperzseli.

Es midőn az epésnek fején a leélt idők hamvai mutatkoznak, visszavonul mint vihar, melly kitombolta magát; s minél zajgóbb, s követelőbb volt a világban, annál csendesebb és igénytelenebb a magányban.

Nyálkás.

Higgadt, hideg vérének kerengése csendes, az érverés lassú, rendes, puha; szeme homályos, pillantása bágyadt; arcza kifejezésnélküli, taghordása nehézkes, járása lomha. Érzékisége tompa, a visszahatás erőnélküli; képzetek, vagy érzemények előidézésére erős ingereket kivan, különben a benyomások, jöjjenek bár honnét, nyom nélkül enyésznek el. Hideg vére, nehezen gyúl hévre, de ha felforr, nem egy könnyen hül meg; tud túrni többet, mint bár ki más, s a világ türelmeért gyávanak kiáltja; de óvakodjál tőle, mert fellobbant haraga a boszú minden szörnyeit hordozza méhében: ő nem indulatos, de annál szenvedélyesb.

Küzdeni bajokkal, nehézségekkel nem szeret; fő célja: nyugalmasan, gond és aggodalom nélkül élni. A munka fáradalmaiktól irtózik, és még is szorgalmatos, de csak úgy, ha szükség kényteteti. A nyálkás fontolva haladó, ő csak erejét kíméli, az időt

soha; vár, tűr, s csak akkor határozza el magát tette, midőn kedvezők a körülmények, és csak ott, hol kezében vágnak az eszközök, s a siker bizonyos. Innét van, hogy közepszerű tehetségekkel, s csekély erővel létre hozza azt, mit mások a legnagyobb áldozatokkal sem képesek kivívni.

Ő nem hiú, sem nagyravágyó, egyebek ítélete nem aggasztja; a világ halad, vagy hátrál, neki mindegy, törekvéseit neveti, küzdelmeit kaczagja: hazája, nemzete, barátai ritkán van. A múlt nem gyötri, a jövő nem élteti, a jelen nem érdekli; ott van, hova a körülmények helyezek, s ott maradand, míg a sors szeszélye tovább nem sodorja; és elégli sorsát itt is, ott is, csak nyugalját háborítlan élvezhesse.

A nyilvános élet mezején ritkán mutatkozik, de fellépése szilárd, hatása, eredmény dús. Hon, emberiség tőle keveset igényelhetnek; nyomorban segédkezet csak úgy nyújt, ha könnyen, s nyugalma kockáztatása nélkül teheti; segít pénzzel, jó tanácssal, de kényelmét másért, sőt önmagaért sem áldozza fel, még akkor sem, ha szép jövő és biztosabb kényelem kecsegtetné; mert a jelent, a jövőért soha mérlegbe nem veti. Hasonló a fukarok ama kába fajához, kik összekapart pénzőket, míg nyereség fejében sem bocsátják ki körmeik közül.

A test műszere a léleknek, nem csoda tehát, ha a nyálkást lelki tehetségeiben is, a már többször érintett hidegség és lassúság bélyegzi, Emléje nem fogékony, de hű, nehezen tanul, hanem ritkán feledti a tanultakat. Képzetele hideg, csak lassudan melegszik, s keletinél túl nem igen ragadja. Értelme, ítélete lomha, nézetei egyoldalúak, a gondolkodás és

elmélet fáradalmait kerüli; innét van, hogy mindig a távolban helyezi a történetek okait, mintha félne azokat fellelni; elégteli a tüneményt, okai nem aggasztják, készebb azt természetfelettinek vallani, mint titkai leleplezésével foglalkozni. Esze nem mély, s ha vágnak is tehetségei, magára hagyatva, elhanyagolja azokat; és a világ őt még is bölcsnek hiszi! Igaz, hogy a nyálkás, természeti egykedvűségénél, érzéketlen szívénél és szilárd lelkületénél fogva, néha bámulandó hidegvérűséget mutat; de van a bölcs és nyálkás hidegvérűsége közt különbség: a bölcsnél mély gondolkodás, szigorú elvek és szellemi nagyság eredménye az, mi a nyálkásnál a természet játéka, s elhanyagolt szívműveltség szomorú következménye.

A divatot gyűlöli, valamint mindent, mi a változékonyságnak színezetét viseli. A társas élet szabályai terhére vágnak, s ő terhe a társaságnak; barátságtalan hidegsége mindenkit visszariaszt, udvariatlan figyelmetlensége és önzése sért. Soha nem unatkozik, de annál untatóbb. Szíve érzeményeit szóval kifejezni, vagy megelőző szívességgel és apróbb szolgálatokkal bebizonyítani nem tudja, nem akarja; de érje szeretteit veszély, s rendületlenül áll és küzd mellettök.

Vallásban egyik túlságból a másikba hanyatlik; hanyagold el nevelését, s hideg gúnyolója leend a vallásnak; élezd fel érzéketlen szívében a vallás érzeményeit, s félhetsz határtalan vakbuzgóságától.

A nyálkás a művészei és tudományok azon ágai-ban szerencsés, mellyek több türelmet mint értelmet feltételeznek; jó bogarász, de rossz szobrász; jó fűvész, de rossz bölcsész; jó régiség gyűjtő, de annál

roszabb költő. És a mi leginkább feltűnő, néha minden silányságuk mellett is, jó számvetők; tán igaza van Jean Paulnak: – „es gibt Plunderköpfe, die – – untauglich zu irgend einem andern Geschäfte, das Nachdenken erfordert, wenn es nicht unmittelbar durch jene leichte Verbindung von Zeichen geschehen kann, die mehr das Werk der Routine, als des Denkens sind.”

s Mint író kizárólag az észhez szól, szívhez soha; keveset jelentő szavaiban végetlen, a dolgot mindig elején kezdi, s épen ezért ritkán végzi. Hosszú előszavaknak és bevezetéseknek, idézeteknek és jegyzékeknek szenvedélyes barátá”.

Mint tanító egyoldalú, a szó és nem a tett embere; önállás és tekintély nélkül rabja, nem ura hivatalának, mellynek szabályaitól, körülményt, tehetséget, életkort nem tekintve, soha el nem tér. Tudománya oskolai, mellynek a gyakorlati életre semmi, vagy igen csekély hatása van. Előadása gépi, hideg, melly untatja inkább, mint oktatja a hallgatókat.

Hivatalban rendes, szolgai; előjárói kezében pusztá eszköz, ki soha nem kérdi miért, hanem mit kell tenni? Jó alattvaló, de annál hanyagabb és gyávább parancsnok, ki jogait, hatalmát, mindenét kész kényelmeért feláldozni. Ritkán barátkozik, de ha még is, azokat szereti, kik fölötte állanak, de azért nem követelő, és minden inkább, mint kegy vadász; ha a hatalmasok szárnyai alá vonul, csak azért teszi, mert itt biztos menedéket gondol lelhetni nyugalmának. Innét van, hogy inkább szeret kormányoztatni, mint kormányozni.

Mint bíró igazság szerető, de felületes, elégli a külszint, s a pusztá tényt, körülményt, indokot nem tekintve; ez oka, hogy ítélete sokszor igaztalan, bár nem igazságtalan. E kettőt megkülönböztetem, az igazságtalan ítéletét rosszszívűség, megvesztegetés, szándékos törvénysértés; az igaztalant tapasztalatlanság, életbölcseiség hiánya, szellemi gyöngeség szüli.

Ha a sors magasra emeli, zsarnok, s megvetőleg pillant származása porára. Ha gazdag, nagyban pazar, kicsinben fukar; munkátlan here, kinek célja: élvezni, s hideg vérét a legfajtalanabb kéjelgésekben lángra lobbantni. Ha szegény, csüggedhetlen, munkás, kevéssel beéri.

Az ifjú daczos, önfejű; a lány csendes, visszavonult, de minden háziassága mellett rendetlen.

A férfiú jó katona, szorgalmas kézimunkás, vállalkozó kereskedő, ki ritka hidegvérűségével kockáztatja hitelét, mindenét, csak nyugalját nem. Mint férj, papucs kormány alatt nyög; mint nő, szenvedélyes, kegyetlen, s ritka ügyességgel tanárkodik a rágalom oskolájában. Mint szülők szerencsétlenek, gyermekeiket gedélik, s elkényeztetik, úgynevezett majomi szeretettel csüggvén rajtok. Innét van, hogy agg napjaikban, igen sokszor kegyetlen ostorozza őket, korcs gyermekeik engedetlensége és szilaj kicsap ongása.

Az élet végnapjaiban a nyálkás szeszélyes, könnyelmű; szeszélye övét gyötri, könnyelműsége nyomorba sülyesztí.

Nehéz meghatározni, mellyik a felsorozott nedv-alkatoknak legszerencsésbike; van mindegyiknek jó

és rossz oldala, egyébiránt kétségtelen, hogy minden attól függ, mikép társasulnak, s milly irányt ad nedv-alkataiknak a nevelés. Igaz, nehéz természeti hajlamainkat leküzdeni és szabályozni, nehéz a vérmes könnyelműségét fékezni, a méla borúit eloszlatni, az epés hevét mérsékelni, s a nyálkást nyugalmából felriasztani; de nem lehetlen: helyes tapintat, emberismeret, életbölcseéség és kitartás mindent megtehetnek.

„Nihil enim est tam difficile, et arduum, quod non humana mens vincat; nullique sunt tam féri et sui iuris adfectus, ut non disciplina perdomentur.”
(Seneca.)

És Horatius:

„Invidus, iracundus, iners, vinosus, amatör,
Nemo adeo férus est, ut non mitescere possit;
Si modo culturae patientem commodet aurem.

Különös, hogy az emberek nedvalkataikról, olly ritkán ítélnék helyesen; mindenki olly nedvalkatot választ, melly botlásait, gyöngéit menthetőkké teszi, s tulajdonait a lehető legragyogóbb színekben csillogtatja. A kicsapongó, vérmesnek vallja magát, mert így átnéző, engedékeny bírakat remél. Ki bölcseésnek akar látszani, mélának, ki szerepelni óhajt, epésnek mondja magát. Legkevesebben vallják magukénak a nyálkásságot, sőt még a lélektanárok közt sem igen talál pártolókra. Első volt Thomasius, ki e nedvalkatot védé.

Végre, nem fogják-e némelleyek mondani: olly lények, milleyek itt leirvák, nem léteznek? – Említeni már, hogy elszigetelt, önálló nedvalkatok, az életben nem tűnnek fel, vagy ha még is, nem gondolható, hogy valamelley nedvalkat, természeti pongyolában álljon; mert nem csak a nevelésnek, mit elhanyagol-

ni is lehet, hanem az életpályának, éghajlatnak, sőt a tápszernak is nagy hatása van nedvalkatainkra. Es épen ezért balgaság nedvalkatainknak, nem tudom mi rendkívüli fontosságot adni, vagy egyes, tán esetleges tüneményekből, bizonyos nedvalkatnak minden fény és árnyoldalait, valamelly egyénre, reáruházni. Az emberi természetet nem ismeri az, ki titkai felfedezésében, következtetéseit csalhatlanoknak, s állításait eldönthetlenneknek hiszi.